

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

**Діяльність Української військової організації як складова частина
національно-визвольного руху на території Західної України**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:
студент 6 курсу, 601 групи
Стрільчук Володимир Віталійович

Керівник:
кандидат історичних наук, асистент
Дробіна Л.М.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № ____ від _____ 2023 р.*

Зав.кафедрою _____ доц.Гуйванюк М.Р.

Чернівці – 2023

Анотація

У дипломній роботі проаналізовано особливості діяльності Української військової організації (УВО) та її вплив на суспільно-політичне життя Східної Галичини у 1920-ті роки. Розглянуто заснування УВО, розвиток її організаційних та ідейних засад. Зазначено, що УВО створила ієрархічну структуру та розгалужену мережу осередків як на українських землях, так і за кордоном. Відмічено, що в процесі своєї організаційної еволюції УВО поступово перейшла на засади українського націоналізму. Висвітлено співпрацю УВО з урядом Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та її міжнародне партнерство. Визначено, що основними напрямками революційної діяльності УВО був пасивний та активний спротив політиці польської влади. Активна боротьба полягала у здійсненні саботажних та експропріаційних акцій, а також актів індивідуального терору.

Ключові слова: *Українська військова організація (УВО), національно-визвольний рух, революційна діяльність, збройна боротьба, український націоналізм, польська влада.*

Abstract

The activity of the Ukrainian military organization as a component of the National Liberation Movement in the territory of Western Ukraine

The body of the diploma thesis goes on to discuss the peculiarities of the activity of the Ukrainian Military Organization (UVO) and its influence on the social and political life of Eastern Galicia in the 1920s. The establishment of the UVO, the development of its organizational and ideological principles are considered. It is noted that the UVO has created a hierarchical structure and an extensive network of branches both on Ukrainian lands and abroad. It is also noted that in the process of its organizational evolution, the UVO gradually moved to the principles of Ukrainian nationalism. The cooperation of the UVO with the government of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR) and its international partnership is highlighted. It was determined that the main directions of the revolutionary activities of the UVO were passive and active opposition to the policies of the Polish authorities. The active struggle consisted in carrying out sabotage and expropriation actions, as well as acts of individual terror.

Key words: *Ukrainian military organization (UVO), national liberation movement, revolutionary activity, armed struggle, Ukrainian nationalism, Polish authorities.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Стрільчук В.В.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В 1919-1929 РР. У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	14
1.1. Українське населення в умовах невизначеності статусу Східної Галичини (червень 1919 – березень 1923 рр.).....	14
1.2. Діяльність українських політичних сил в умовах реалізації національної політики польської влади (квітень 1923 – 1929 рр.).....	26
РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ УВО ТА РОЗВИТОК ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ІДЕЙНИХ ЗАСАД.....	43
2.1. Організаційне оформлення Української військової організації	43
2.2. Формування структури та мережі УВО.....	52
2.3 Співпраця з урядом ЗУНР та міжнародне партнерство УВО.....	63
2.4. УВО та український націоналізм. Створення ОУН.....	71
РОЗДІЛ 3. РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УВО.....	81
3.1. Форми пасивної боротьби проти польської влади.....	81
3.2. Саботажні та експропріаційні акції.....	88
3.3. Акти індивідуального терору.....	96
ВИСНОВКИ.....	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	108

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну перед українським суспільством постали нові доленосні геополітичні виклики, від вирішення яких залежить існування нашої держави в своїх міжнародно визнаних кордонах. У цих складних суспільно-політичних реаліях постає гостра проблема пошуку ідей, здатних консолідувати українське суспільство та прискорити його трансформацію в політично зрілу націю, подолати національну громадянську байдужість та комплекс «меншовартості».

Сьогодні важливого значення набуває звернення до одного з найважливіших елементів усвідомлення себе як нації – власного минулого, його вивчення, деталізації та переосмислення насамперед найбільш дискусійних та болючих для нашого суспільства подій та явищ. Однією з найбільш контroversійних тем нашого минулого є історія українського націоналістичного руху. Дане питання вже не одне десятиліття залишається об'єктом вивчення вітчизняних і зарубіжних дослідників. Але попри значний інтерес до діяльності ОУН та УПА, слід пам'ятати, що у витоків організаційного оформлення українського націоналістичного руху стояла Українська військова організація (УВО).

Саме УВО після поразки українців у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. поставила перед собою завдання зберегти і продовжити ідею творення української єдиної держави і завдяки своїй безкомпромісній та активній позиції, стала в 1920-х рр. однією з основних сил українського визвольного руху.

Українська військова організація, об'єднавши в своїх лавах радикально налаштованих українців, що боляче відреагували на поразку у національно-визвольних змаганнях, сформувала основні цілі та форми боротьби, які реалізовувала в майбутньому Організація українських націоналістів.

Однак історія українського націоналістичного руху, зокрема і УВО, довгий час перебувала під впливом російської пропагандистської машини і, як

наслідок, ставлення до нього серед різних верств українського населення, попри деякі позитивні зрушення, залишається неоднозначним. В своїх «історичних наративах» про українців та як один з «історичних аргументів» виправдання вторгнення в Україну, Росія висвітлює українських націоналістів не як борців за власну державність, а як підступних зрадників, вбивць, пособників нацистів, від яких потерпав і потерпає «простий український народ», який завжди хотів і хоче бути частиною Росії. Отож, переосмислення та деміфологізація історії українського націоналістичного руху, зокрема діяльності УВО, в умовах боротьби за історичну правду проти «історичного тероризму» Росії набуває особливого значення.

Нинішній інтерес до даної проблеми полягає також в тому, що дослідження історії УВО допомагає розкрити важливі аспекти історії боротьби за українську державність та сприяє поглибленню знань про політичні, соціальні та культурні процеси, які відбувалися на українських землях в період міжвоєнного часу. Також, слід зазначити, що без розгляду даної теми неможливе цілісне сприйняття як історії України ХХ століття, так і багатьох ідеологічних та суспільно-політичних явищ сьогодення. Адже організація знайшла своє продовження через 100 років. Відновившись у 2014 р. з представників «самооборони», територіальних батальйонів, волонтерських організацій з усіх областей України, вже у 2022 р. було сформовано окремий підрозділ – роту «УВО», яка ввійшла до Збройних Сил України в складі Окремої президентської бригади імені Б. Хмельницького. З листопада 2022 р. підрозділ воює на Бахмутському напрямку.

Мета роботи полягає в тому, щоб дослідити і узагальнити особливості діяльності Української військової організації та її вплив на суспільно-політичне життя Східної Галичини у 1920-ті роки.

Для реалізації мети визначені такі дослідницькі **завдання**:

– з'ясувати стан наукової розробки теми;

– дослідити особливості становища українського суспільства в умовах проведення польської національної політики у Східній Галичині у 1919-1929 рр.;

– висвітлити процес заснування УВО;

– розглянути формування організаційної структури та мережі УВО;

– висвітлити особливості співпраці з урядом ЗУНР та міжнародне партнерство УВО;

– проаналізувати розвиток ідейних засад діяльності організації;

– охарактеризувати особливості та напрямки діяльності УВО, спрямованої проти польської влади, та її значення.

Об’єкт дослідження – суспільно-політичне життя в Східній Галичині у складі Другої Речі Посполитої в 1919-1929 рр.

Предмет дослідження – діяльність Української військової організації в Східній Галичині у 1920-ті роки.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від червня 1919 р. до 1929 рр., тобто період від прийняття Антантою рішення про надання Польщі права на окупацію Східної Галичини до об’єднання всіх українських націоналістичних організацій, включаючи УВО, в єдину Організацію українських націоналістів.

Територіальні межі зумовлені об’єктом дослідження і в основному охоплюють Східну Галичину, хоча для кращого розуміння досліджуваних подій аналізується робота як українських, так і зарубіжних осередків функціонування українських націоналістів.

Методи дослідження. Дане дослідження здійснено на основі таких методологічних принципів наукового пізнання, як: об’єктивності, історизму, наукового плюралізму та критичного підходу.

Методи дослідження, що використовувалися для реалізації поставлених завдань, поділяємо на дві групи: загальнонаукові та спеціальні історичні. Із загальнонаукових методів застосовано методи аналіз і синтезу, індукції та дедукції, систематизації та логічного узагальнення.

Із *власне історичних методів* перевага надавалася: синхронному, історико-порівняльному, історико-генетичному та проблемно-хронологічному:

- синхронний – при з'ясуванні як загальних закономірностей, притаманних українському національному руху перших десятиліть ХХ ст., так і певних регіональних особливостей;

- історико-порівняльний – при визначенні спільного та відмінного в ідейних засадах та діяльності різних українських політичних сил Східної Галичини 1920-х роках;

- історико-генетичний – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей у розгортанні в 1920-х роках українського національного руху, зокрема його радикального націоналістичного крила, представленого УВО;

- проблемно-хронологічний використаний при формуванні розділів магістерського дослідження, зокрема при поділі ширших тем на більш вузькі при їх послідовному розгляді у часі.

Застосування названих методів допомогло з'ясувати всю сукупність аспектів, пов'язаних із науковою проблемою.

Історіографія дослідження. Під час написання дослідження було здійснено аналіз наукового доробку як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, присвяченого означеній проблематиці. Огляд історіографічного матеріалу здійснено шляхом поєднання хронологічного та тематичного принципів і можна поділити на такі групи: 1) дослідження міжвоєнного періоду; 2) історіографія періоду 1940 – 80-ті рр. ХХ ст.; 3) українські наукові праці з 1991 р.; 4) українська еміграційна історіографія; 5) праці зарубіжних дослідників.

Тема польсько-українських відносин будь-якого періоду є надзвичайно важливою для обох народів. Протягом століть два етноси жили на одній території, багато в чому визначаючи напрями розвитку історії один одного. По завершенні Першої світової війни склалася непроста ситуація, коли польська

влада приєднала регіон зі складною історією міжетнічних взаємин. Саме тоді у *міжвоєнний період* і з'явилися вже перші аналітичні праці, що стосуються теми дослідження. Зокрема, вже на початку 1920-х років було здійснено перші спроби оцінити суспільно-політичне життя Східної Галичини в умовах польської окупації. Серед переліку праць, що розкривають перебіг та особливості політики польської влади в регіоні в перші роки окупації, слід зазначити «Криваву книгу» [66] у двох частинах, опубліковану урядом ЗУНР у Відні. Матеріалами книги екзильний уряд доводив світові, що Західна Україна не може залишатись у складі Польщі, бо це й надалі означитиме терор з польської сторони та опір з української. Однак рішенням переможців у Першій світовій війні західним українцям у праві на самовизначення було відмовлено.

Значні зрушення у дослідженні як історії Української військової організації, так і в загальному становища українців в Східній Галичині в умовах перебування в складі Другої Речі Посполитої, відбулись після здобуття Україною незалежності. Важливу роль для всебічних досліджень має доступ до прихованих раніше архівних матеріалів і праць закордонних науковців та представників української діаспори, що стали підґрунтям для вивчення даної проблематики в *сучасній українській історіографії*. Серед праць узагальнюючого характеру, присвячених розкриттю суспільно-політичного життя Західної України у міжвоєнний період слід назвати наукові розвідки М. Кугутяка [68] та І. Васюти [31]. Зокрема, у монографії І. Васюти «Політична історія Західної України (1918-1939)» подано інформацію про УВО, особливо про початковий період її діяльності, причому події описано в контексті політичної історії Західної України. Джерельною базою праці І. Васюти слугували переважно матеріали з фондів ЦДІА України у Львові, Державного архіву Львівської області (ДАЛО) та Державного архіву Івано-Франківської області.

З проголошенням незалежності України з'являються спеціалізовані праці, присвячені висвітленню боротьби УВО. Серед них монографія А. Кентія «Українська Військова Організація (УВО) в 1920-1928 рр. Короткий

нарис» [58]. Втім, попри значну кількість фактологічного матеріалу у даній розвідці, деякі аспекти проблеми дослідження розглянуто доволі побіжно, зокрема це стосується особливостей створення УВО, її організаційної структури та мережі.

У наукових збірниках опубліковано низку спеціальних тематичних статей Д. Веденєєва [33] та О. Дарованця [44]. Першому авторові належить розвідка про зародження, структуру та діяльність спеціальних підрозділів УВО в 1921–1922 рр.; стаття О. Дарованця, присвячена зародженню УВО та формуванню її структури в 1920-1922 рр.

Цінний внесок у дослідження різних аспектів історії УВО зробили такі історики як Б. Галайко [39-42], О. Баган [29], О. Кучерук [70] та В. В'ятрович [35].

В монографії М. Мандрик «Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу» увагу звернено насамперед на особливості ідеологічного та організаційного розвитку українського націоналізму як джерела, що живило український визвольний рух [72].

Українське питання, зокрема діяльність націоналістичних організацій, перебувало також у полі зору *радянських дослідників періоду 1940 – 80-ті рр. ХХ ст.*, праці яких були забарвлені виразними політичними тенденціями і мали пропагандистський характер. Радянські історики свідомо замовчували низку важливих обставин, без урахування яких неможливо відтворити реалістичну наукову картину минулого націоналістичного руху. Вони використовувалися для боротьби проти «українського буржуазного націоналізму», ідеологія якого оголошувалася ворожою і потенційно небезпечною для існування фактично унітарної радянської держави. Для того, щоб довести невідповідність діяльності УВО інтересам українського народу, радянські дослідники насамперед зосереджували увагу на фактах співпраці УВО з іноземними спецслужбами. Цей процес яскраво демонструє зокрема видання Вищої школи КГБ СРСР «Українські буржуазні націоналісти», в

якому міжвоєнна діяльність націоналістів відображена дуже тенденційно. УВО відображено як агентуру німецької й польської розвідок, а її основна діяльність на західноукраїнських землях полягала у боротьбі з комуністичним рухом, «...а показова антипольська пропаганда УВО була лише ширмою для прикриття її діяльності на користь поляків...» [92].

Особливе місце у висвітленні діяльності УВО та інших українських націоналістичних організацій займає *українська еміграційна історіографія*, представниками якої були діаспорні історики. Започаткували ці дослідження колишні діячі націоналістичного підпілля. Саме вони сприяли формуванню образу українського націоналістичного руху в очах української діаспори та світової спільноти. В часи, коли Україна перебувала у складі СРСР, тільки еміграційні дослідники могли відкрито без сторонніх ідеологічних насаджень вивчати діяльність українських націоналістів. Втім, слід зазначити, що українська зарубіжна історіографія даної проблеми теж не позбавлена чинників, які в тій, чи іншій мірі впливали на якість та об'єктивність наукових розвідок, а саме: обмежений доступ до джерельної бази, партійні й особисті позиції та оцінки авторів, а також свідоме замовчування деяких аспектів діяльності націоналістичного підпілля.

Однією з перших спроб висвітлення українського націоналістичного руху, зокрема діяльності Української військової організації, стала поява короткого нарису історії про українських націоналістів (1919 – першої половини 1930-х рр.) Олега Ольжича (Кандиби), опублікованого під псевдонімом «Д. Кардаш» у Празі [55].

Першою значною за обсягом науковою працею, в якій порушено окреслену проблематику, стала книга довголітнього члена Проводу Українських Націоналістів (ПУНУ) В. Мартинця «Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н.» [74], що вийшла друком 1949 р. Однак вона висвітлює події фрагментарно, за суттю це збірник спогадів, присвячених тільки деяким сторінкам історії українського визвольного руху.

Розвиток історіографії УВО отримав новий поштовх у 1960-х–1980-х рр., коли побачила світ низка праць З. Книша [59-64], колишнього бойового референта Крайової команди УВО. Вони ґрунтуються переважно на спогадах колишніх членів УВО та на матеріалах 1920-х –1930-х рр.

Коротко історію УВО висвітлено в першому томі монографії Петра Мірчука «Нарис історії ОУН» [76]. У праці використано великий масив документів, періодику, спогади. Зокрема розглянуто й проблему створення УВО, є відомості про командний склад на рівні Начальної Команди – округа, закордонні станиці.

Серед найбільш ґрунтовних досліджень слід згадати праці О. Навроцького [77] та С. Шевчука [91], в яких висвітлено створення Української військової організації, її завдання і тактику.

Сьогодні дослідженням суспільно-політичного становища Східної Галичини у міжвоєнний період продовжують займатися *зарубіжні історики*. Передусім, одними з найвагоміших є наукові праці англійського дослідника Н. Дейвіса [46] та американського дослідника Т. Снайдера [85-86], в яких окрема увага присвячена українсько-польським відносинам та українському націоналістичному руху. Аналізу ідеології українського націоналістичного руху присвячене дослідження американського історика Дж. Армстронга [95].

Слід зазначити, що в сучасній іноземній історіографії немає спеціальних історичних досліджень, присвячених УВО. В деякій мірі цю прогалину заповнює праця польського дослідника Р. Висоцького [98], в якій на основі документальних джерел з польських, українських та чеських архівів простежено особливості формування українського націоналістичного руху в міжвоєнний період, зокрема подано короткий нарис історії УВО. Також у своїй статті збройну боротьбу УВО частково розглядає польська дослідниця Л. Кулінська [96].

Підсумовуючи аналіз наукової літератури з поданої теми, зазначимо, що попри наявність значного історіографічного матеріалу, в якому більшою чи меншою мірою розглянуто різноманітні аспекти досліджуваної проблематики,

стан її наукового осмислення не є достатнім. Зокрема, більш детального дослідження потребують питання організаційної структури та мережі УВО, співпраці цієї організації з іноземними державами, а також її революційної діяльності.

Джерельна база дослідження представлена матеріалами, розміщеними у збірниках документів, мемуарах та працях сучасників подій, а також у матеріалах пресових видань.

Значний джерельний пласт розміщений у збірниках опублікованих документів. У збірнику «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» [25] представлено матеріали про відносини українців та поляків в Східній Галичині та діяльність українських політичних сил, зокрема УВО, в 1920-ті роки. Документи, розміщені у виданні «Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті» [27], висвітлюють особливості польської окупаційної політики та реакцію на неї місцевого населення, а також розкривають різні аспекти діяльності УВО.

Важливе значення для дослідження містять матеріали збірки спогадів українських націоналістів «Євген Коновалець та його доба» [8], в якій, окрім біографічних даних про одну з найвизначніших постатей українського націоналістичного руху, висвітлені особливості заснування та діяльності Української військової організації.

Доволі численну групу джерел являють собою спогади та праці сучасників тогочасних подій. Зокрема, ідеології націоналізму присвячені публікації Д. Донцова [7], Д. Андрієвського [1]. Особливості заснування УВО в деякій мірі розкриває Є. Коновалець [12]. Відомості про збройну боротьбу УВО та судові процеси знаходимо у спогадах адвоката С. Шухевича [28].

Важливим джерелом виступають *матеріали періодичних видань* 1920-х років, зокрема «Діло» (Львів), «Український скиталець» (Відень), «Сурма» (Берлін, Каунас), «Розбудова нації» (Прага), в яких розміщено велику кількість фактологічного матеріалу про тогочасне суспільно-політичне життя Східної

Галичини, а також про діяльність УВО, ідеологію українських націоналістів та ін.

Отож, наявні джерельні та історіографічні матеріали дозволяють нам здійснити комплексне дослідження історії діяльності Української військової організації у 1920-ті роки та вирішити сформульовані нами завдання.

РОЗДІЛ 1. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В 1919-1929 РР. У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

1.1. Українське населення в умовах невизначеності статусу Східної Галичини (червень 1919 – березень 1923 рр.)

По завершенні Першої світової війни, в результаті якої розпались чотири імперії: Австро-Угорська, Російська, Німецька та Османська, у світі почав формуватися новий політичний порядок. Внаслідок розгортання національних рухів та декларування країнами Антанти права націй на самовизначення, в Центрально-Східній Європі на руїнах колишніх могутніх імперій постали нові національні держави.

Втім вже в перші повоєнні роки виявились недосконалості Версальсько-Вашингтонської системи: не всім націям вдалось скористатись правом самовизначення. А народи, що здобули державність, отримали також великі та незадоволені національні меншини. Серед таких меншин виявились й українці, чи не єдина велика нація серед колишніх австро-угорських підданих, що не змогли тоді здобути незалежність. Відтак, західноукраїнські землі, де більшість становило саме українське населення, були поділені між Чехословаччиною, Польщею та Румунією. Найбільша частина Західної України відійшла до Польщі.

Впродовж 1918-1919 рр. поляки, за допомогою держав Антанти, зробили все можливе, щоб відродити свою державу з небуття, в якому вона знаходилась з 1795 р. В цілому 1919-1923 роки були для Польщі періодом міжнародних правових урегулювань її кордонів. За підтримки держав-переможниць в Першій світовій війні 28 червня 1919 р. після тривалих обговорень було підписано Версальський договір із Німеччиною. Згідно з його положеннями Польща отримала Східне Помор'я без Гданська та майже всю Великопольщу. Також передбачалося провести референдум у Верхній Сілезії та на Мазурах. Гданськ проголошувався «вільним містом» під наглядом комісара Ліги Націй [94, с. 252].

Попри відносно вигідне врегулювання західних кордонів з Німеччиною, питання східних кордонів Польщі залишалося невирішеним. У 1919-1920 рр. поляки воювали з більшовиками за польсько-російське прикордоння. Врешті-решт, землі, на яких проживало білоруське та українське населення, були розділені між Росією і Польщею [86, с. 20-21]. За Ризьким мирним договором, підписаним між сторонами 18 березня 1921 р. до складу Польщі увійшли Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Західне Полісся, до Радянської України – Східна Волинь [86, с. 6-7].

В результаті українсько-польської війни 1918-1919 рр., яку Західноукраїнська Народна Республіка програла, поляки захопили Східну Галичину. Попри завершення військових дій, боротьба за право на галицькі землі перейшла на інший рівень – у протистояння української громадськості з польською владою в політичній, економічній та культурній сферах [34, с.13]. Українське населення, опинившись всупереч власній волі в складі Польщі внаслідок військових дій і переділу повоєнних територій, сприймало польську владу як окупаційну та загарбницьку. Згодом така позиція українців була підкріплена проведенням Варшавою політики, спрямованої на полонізацію українських земель і позбавлення українського населення його національної ідентичності.

Втім перемога поляків в українсько-польській війні з позиції міжнародного права не означала, що Польща отримає повну владу над Східною Галичиною. З метою посилення «санітарного кордону» проти більшовизму країни Антанти схилилися до вирішення польсько-українського протистояння за Галичину на користь Польщі. 25 червня 1919 р. на Паризькій мирній конференції було погоджено надати польській владі право на окупацію Східної Галичини до річки Збруч та на встановлення там тимчасового управління з наданням статусу автономії та гарантій політичних, релігійних та особистих прав та свобод [10, с.572-584].

Польське керівництво чудово розуміло, що понад 5 мільйонів українців, національно свідомих і непогано згуртованих, які становили до 15% населення

країни, будуть постійною загрозою польському пануванню на західноукраїнських землях. Такі обставини викликали чимало суперечок у вищих ешелонах польської влади.

Попри те, що політичні діячі поміркованих поглядів, пілсудчики (прихильники поглядів Ю. Пілсудського, лідера Польської партії соціалістичної (ППС)), вважали за необхідне проведення гнучкої політики щодо українського населення з врахуванням його національних прав, перевага виявилася на боці націонал-демократів (ендеків), прибічників концепції «Польща для поляків», які вбачили вирішення українського питання лише через колонізацію українців та придушення силою будь-яких проявів опору цим заходам [56, с. 47].

Попри поставлений країнами Антанти обов'язок Польщі ввести в Галичині цивільне управління, одразу по приєднанню цієї території там було встановлено військово-поліцейський режим. Крім цього, країнами-переможницями незабаром фактично було санкціоновано польський режим: 10 вересня за Сен-Жерменським договором, Австрія відмовилась від права суверенності над Східною Галичиною [31, с. 31]. Вже в листопаді 1919 р. Верховною Радою Антанти було затверджено проект, за яким Польщі надавався мандат на управління Галичиною протягом 25 років. Втім вже 22 грудня це рішення було скасовано і визначено, що умови та термін управління даною територією будуть визначені пізніше [84, с. 6].

Намагаючись запевнити міжнародне співтовариство про свої добрі наміри, польська влада неодноразово оголошувала про готовність поважати національні права як українського населення, так і інших меншин. Юридично це було задекларовано в Конституції Польщі від 1921 р., яка гарантувала всім громадянам, незалежно від національності, мови та віри, захист їхніх прав, свобод та майна [78, с. 154].

Також 26 вересня 1922 р. польський сейм прийняв «Закон про принципи загального воєводського самоврядування, зокрема Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств». Перший розділ якого

стосувався загальних принципів воєводського самоврядування, яке мали здійснювати воєводські сеймики. В другому розділі, присвяченому безпосередньо самоврядування східно-галицьких воєводств, зазначалось, що місцеві сеймики мали складатись з польської та української палат, а також заборонялась колонізація цих територій. Окрім цього, польський уряд зобов'язувався заснувати український (руський) університет. Однак, на жаль, до реалізації цих положень справа не дійшла. Більше того, прийняття закону про воєводську автономію лише для частини українських земель, без Західної Волині, Полісся і Холмщини, продемонструвало, що польська національна політика на цих землях відрізнялась і була націлена на поглиблення регіональних особливостей, розчленування й асиміляцію єдиного українського народу [93, с. 179-183].

Слід зазначити, що західноукраїнське суспільство, яке опинилося у складі Другої Речі Посполитої, в силу історичних обставин виявилось неоднорідним і різнилося неоднаковим рівнем національної свідомості, культурного розвитку та релігійною приналежністю. Галицькі українці, перебуваючи під владою Австро-Угорської імперії, отримали певний досвід політичної та економічної організації, а власне Галичина виступала для українських діячів своєрідним українським П'ємонтом.

Інша ситуація була в українців, що проживали в межах Російської імперії. До Першої світової війни національний рух на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі ще не набув жодних організаційних форм. Відрізнялися західні українці і релігійною традицією. Більшість «підросійських» українців належали до Православної церкви, що значною мірою впливала на їхню русифікацію. В той самий час в Галичині Греко-католицька церква стала оплотом української національної традиції [69, с. 13].

Сприймаючи приєднані українські території (які, разом з частиною Західної Білорусі та Литви, було названо «східними кресами») як невід'ємну частину власної держави, польська влада одразу спрямувала свої зусилля на знищення будь-яких проявів українського національного життя, придушення

українського національно-визвольного руху та ліквідацію громадських та культурних установ. Така політика, породжуючи постійні конфлікти, тримала взаємини між українцями та поляками в постійній напрузі [84, с. 7].

Для того, щоб стерти з пам'яті української громадськості спогади про нещодавню державність, першим кроком польської влади на приєднаних територіях стало залякування українців шляхом проведення фізичних і моральних знущань, а також пограбувань [82, с. 548]. В Галичині фактично не припиняли діяльність військові суди. Польський уряд переслідував національно свідому українську інтелігенцію, зокрема українських учителів, лікарів, студентів, вдавався до репресій проти відомих діячів українського руху. Вже в листопаді 1918 р. було арештовано Ю. Романчука, К. Студинського, В. Старосольського та ін. Чимало звинувачених в опорі польській владі та саботажних акція українців, а також полонених Української галицької армії (УГА) кинуті в концтабори. У важкому становищі також опинилося й греко-католицьке духовенство. Десятьох українських священиків, серед яких були Лопатинський, Заторський, Сухаревський, розстріляно, більше тисячі опинилося у концентраційних таборах. В цілому число заарештованих і засланих в табори українців восени 1919 р. перевищило 100 тис. осіб [51, с. 341-342].

За даними уряду ЗУНР, для українців було створено спеціальні концтабори в таких місцевостях як Домб'є, Вадовиці, Бугшопи біля Берестя, Пикуличі, Яловець біля Львова, Стшалково, Стрий, Ланцут, Тухоля та ін. Тільки у концтаборі Бугшопи в період за липень-вересень 1919 р. загинуло чотири тисячі українців [66, с. 171-172].

Намагаючись закріпити свою владу в Галичині, польський уряд ліквідував залишки автономії, яку галичани мали за Австро-Угорщини. Вже 30 січня 1920 р. польським урядом було ліквідовано Галицький крайовий сейм та Крайовий виділ. Головою галицької державної адміністрації призначили генерального делегата, який підпорядковувався польському уряду. Також було ліквідовано повітові виділи, обов'язки яких переходили до старостів.

В містах та селах припинено роботу громадських рад, війтів та бурмістрів, повноваження яких перебрали урядові комісари. На адміністративні посади призначали поляків [51, с. 342].

У березні 1920 р. було накладено заборону на вживання назв «Галичина», «Україна», «українець». Замість них мали вживатись «Східна Малопольща», «русин», «русинський». Українська мова усувалась з державних установ [67, с. 155]. Переслідувань зазнала українська преса, особливо такі газети як «Діло», «Свобода», «Громадська думка», «Вперед», «Воля», «Український голос» та ін. В той самий час з ініціативи польської влади було засновано українські газети, які мали возвеличувати політику Польщі в Східній Галичині. До таких газет належали: «Пробій», «Обнова» та «Рідний край». Також польська влада переслідувала діяльність українських громадських, господарських та культурних організацій, зокрема «Українського горожанського комітету», «Просвіти», «Сільського господаря», «Союзу господарських спілок» та ін. [66, с. 15-20].

Згідно з законом від 3 грудня 1920 р. територію Галичини було поділено на Львівське, Станіславське, Тернопільське і Краківське воєводства. На Волині і Поліссі в 1921 р. було створено Волинське та Поліське воєводства [93, с. 180-181]. Враховуючи той факт, що польська влада мала на меті показати, що Львів та Львівське воєводство в переважній більшості заселені поляками, під час проведення адміністративного поділу окупованих земель до західної частини Львівського воєводства було штучно приєднано повіти, заселені переважно поляками: Бжозовський, Кольбушовський, Нісковський, Кросненський, Ланьцутський, Жешівський, Пшеворський, Стрижевський і Тарнобжеський [71, с. 119].

Ще одним проявом інкорпоративної політики польської влади стало проведення аграрної реформи шляхом парцеляції та осадництва західноукраїнських земель. Реформування поземельних відносин було визначене двома правовими актами: ухвалою сейму від 10 липня 1919 р. про основи земельної реформи та закону про проведення земельної реформи від 15

липня 1920 р., за якими дозволялось утворювати у східних та південно-східних воєводствах Польщі нові господарства розміром до 400 га, в той час як на інших польських землях ці цифри становили – 15 і 180 га. З відчужуваних за викуп понаднормових земель створювався державний земельний фонд, з якого земельні ділянки продавалися громадянам Польщі. Враховуючи те, що українці на новоприєднаних територіях не вважалися польськими громадянами, вони фактично були позбавлені права на придбання земель. Незважаючи на гостру земельну тісноту та знищення Східної Галичини війнами, інтереси корінного населення ігнорувалися [31, с. 103-104].

17 грудня 1920 р. прийнято закон про військове осадництво західноукраїнських територій, що передбачав виділення кращих земель для демобілізованих солдатів та офіцерів польського війська, що мали стати опорою польської влади на цих землях. Впродовж перших двох років колонізації Галичини між військовими осадниками було розділено 160 тис. га землі [51, с. 351].

Природною реакцією українського населення у західноукраїнських землях на збройне повалення української державності та репресивну політику польської влади стало невпинне зростання національної свідомості, а також поступове оформлення сильного українського національного руху, що мав виразний антипольський характер. Досвід навіть короткотривалого існування української державності доводив можливість її існування в майбутньому. Тому серед української громадськості було поширеним переконання, що Східна Галичина залишиться окремою українською територією, що на деякий час опинилася під польською окупацією. Отож, поки Радою послів Антанти не було прийняте відповідне рішення, галицькі українці відмовлялись визнати законність польської влади, а будь-які спроби утвердитись на українських територіях зустрічали опір населення.

На початку 1920-х рр. формою співпраці українських національних сил стало створення у Львові підпорядкованої екзильному уряду ЗУНР на чолі з Євгеном Петрушевичем Міжпартійної ради, до якої увійшли представники

Української народно-трудової партії (УНТП), Української радикальної партії (УРП), Української Соціал-Демократичної Партії (УСДП) та Української християнсько-суспільної партії (УХСП). Її головою став Кирило Студинський, а секретарем – Володимир Бачинський [76, с. 42]. Визначальна роль у Міжпартійній раді, як і в уряді ЗУНР, Українській національній раді, належала, УНТП. Об'єднані партії з огляду на політичну ситуацію вважали за необхідне злиття всіх українських політичних сил в єдиний національний фронт. За їхнім задумом, ця боротьба в поєднанні з дипломатичними заходами мала вплинути на позицію Польщі та світового співтовариства щодо вирішення українського питання на користь українців. В цілому їх підтримали й москвофіли, що в 1918 р. заснували у Львові політичну організацію Руський виконавчий комітет.

Втім, блок українських партій вже на початках не відзначався монолітною єдністю. Через політичну орієнтацію Української національної ради (договір з Денікіним та беззастережну віру в країни Антанти) згодом намітились протиріччя в середині УНТП та УРП, а світоглядна еволюція УСДП в бік проповідуваного Комуністичною партією Східної Галичини (КПСГ; відновлена у 1920 р.) створення «єдиного пролетарського фронту» у боротьбі за соціалізм та возз'єднання з УРСР, завершилась виходом соціал-демократів з Міжпартійної ради [67, с. 155-156, 160-161].

Попри те, що протистояння двох концепцій визвольної боротьби, національної та пролетарської, засвідчило кризу в українському політичному секторі, характер, форми і методи спротиву українського населення на початку 1920-х років продемонстрували, що український національний рух в цілому рухався по течії ідейно-політичного курсу українського національного табору в особі Міжпартійної ради [67, с. 161-162].

Незважаючи на те, що польська влада намагалась запевнити країни Антанти в тому, що боротьбу веде незначна група націоналістично налаштованої інтелігенції, яку треба ізолювати від загалом лояльного населення, численні документальні матеріали та тогочасна преса

спростовують це твердження. Навколо ідеї визволення від польської окупації об'єдналися значна частина галицьких українців, зокрема робітників та селян, які бойкотували розпорядження уряду, організовували страйки та маніфестації та ін. [51, с. 359]. Українські селяни, особливо невдоволені проведенням аграрної колонізації, створюючи повстанські групи, здійснювали підпали поміщицьких маєтків польських маєтків, диверсії та збройні напади на представників влади [31, с. 135].

Вагоме місце в українському громадсько-політичному житті Східної Галичини належало також студентству, значна частина якого була учасниками недавніх визвольних змагань. В своїй більшості студентство стояло на позиціях всеукраїнського соборництва, закликаючи до продовження визвольної боротьби, зокрема в найгостріших формах. Щодо світської та духовної інтелігенції, то їх діяльність була націлена на відродження легального громадського життя, створення економічних, культурно-просвітніх, молодіжних товариств і «горожанських комітетів», в яких мало б зосередитись національне та суспільно-політичне життя краю [51, с. 362, 364].

Одним із засобів проведення Польщею швидкої полонізації стало планомірне нищення української освіти в Східній Галичині. Відповідно до постанови ректорату університету у Львові від серпня 1919 р. в ньому було дозволено навчатись тільки польським громадянам і тим, хто відслужив у польському війську. Таке саме рішення було прийнято й у львівській політехніці. Подану до польської влади вимогу Наукового Товариства ім. Т. Шевченка щодо відкриття приватних університетських курсів було відкинуто й категорично заборонено організовувати такі курси. В той самий час, польський уряд з метою заспокоєння міжнародної громадськості, розповсюджував у закордонній пресі інформацію про підготовку до відкриття українського університету у Львові [74, с. 88].

Також було ліквідовано автономну галицьку Крайову шкільну раду, що існувала за австрійських часів, а її повноваження перебрала на себе новостворена Кураторія львівської шкільної округи, підпорядкована

польському міністерству освіти. Дозвіл на початок навчання отримали тільки польські гімназії, щодо народних шкіл, там було впроваджено примусове вивчення польської мови. Українське суспільство відреагувало на це бойкотом польських шкіл. А відповіддю на вищезгадане рішення ректорату львівського університету стало створення таємного університету для українців у Львові, який, попри переслідування, проіснував аж до 1925 р. [76, с. 19-20].

Польська влада, намагаючись продемонструвати інтегральну єдність приєднаних територій та польський характер Галичини, вирішила провести перепис населення у вересні-жовтні 1921 р., а також парламентські вибори в 1922 р. Попри репресії, українське населення вирішило бойкотувати перепис. В численних регіонах для придушення протестів застосовувався «військовий вплив». Наприклад, в Стрийському повіті «населення декількох гмін чинило опір перепису і тільки допомога війська і поліції дали можливість працювати» [27, с. 158-159]. З рішучим протестом проти насильства влади під час проведення перепису виступив Другий міжпартійний з'їзд, проведений у вересні 1921 р. [67, с. 161-162].

Рішучий спротив населення та більшості українських політичних партій викликало рішення польської влади провести вибори до сейму і сенату в листопаді 1922 р. Як стверджувалось в газеті «Діло» за 10 вересня 1922 р.: «Всі найвищі політичні чинники галицько-українського народу, а саме: Українська Національна Рада, Українська Міжпартійна Рада, Ширший Народний Комітет української трудової партії, Ширший Заряд української радикальної партії, Управа української християнсько-суспільної партії, Управа української соціально демократичної партії та Руський Виконуючий Комітет – постановили не брати участі у виборах до польського сойму і сенату» [3, с. 4].

Своїх кандидатів подали лише нечисельна організація прихильників співробітництва з польською владою, Українська селянська партія (хліборобів), а також частина партії КПСГ, капеєрівці, що створили Союз пролетаріату міст і сіл. Інша опозиційна частина КПСГ, васильківці, відмовилась від участі у виборах [67, с. 163].

За даними О. Зайцева, у виборах до сейму прийняли участь тільки 38,2 % виборців Східної Галичини, а до сенату – 35,3 %, в той час, як в інших воєводствах з переважанням польського населення голосували від 68 до 87 %. «Хлібороби», отримавши на виборах 81 039 голосів, змогли провести до сейму п'ятьох послів. Ці дані показують, що більшість галицьких українців не брали участі у виборах. Дещо інша ситуація склалась на Волині, Холмщині, Підляшші й Поліссі. Враховуючи те, що ці землі були офіційно закріплені за Польщею Ризьким миром 1921 р., тут бойкотування виборів не мало сенсу. Тому місцеві українські політичні сили взяли участь у виборах, об'єднавшись з євреями, білорусами, німцями і росіянами в Блок національних меншин (БНМ). У Волинському, Поліському та східних повітах Люблінського воєводства (Влодава, Холм, Томашів і Грубешів) БНМ здобув 57,3 % голосів на виборах до сейму й 61,8 % – до сенату. На Волині до парламенту не було обрано жодного польського кандидата. Від БНМ до сейму потрапило 20 українців, ще 6 – пройшли до сенату, створивши у парламенті Український клуб, або Українську парламентарну репрезентацію (УПР) [49, с. 73].

Враховуючи те, що більшість українців не брала участі у виборах, 22 жовтня польською владою було прийнято рішення «про розширення компетенції військово-польових судів», а 29 жовтня командувач військових сил на території Львівського та Перемишльського округів генерал Ю. Галлер видав наказ про розквартирування військових частин у повітах і підпорядкування їх старостам. Окрім цього було проведено масові арешти, що сягали кількох тисяч осіб [82, с. 549].

Як повідомлялось в пресовому виданні «Український скиталець»: «...коли не вдалося знайти ні одного Українця кандидата на посла до Варшави – Польща завела наглі суди й воєнну диктатуру Ген. Галера (на час виборчої «свободи»!), почала мучити українську суспільність політичними процесами, а вкінці вхопилася радикального способу на зломанне української «впертости», виарештовуючи передовсім українську інтелігенцію села й

міста...Около 20.000 найкращих дітей Галицької Землі опинилося в польських тюрмах і концентраційних таборах» [26, с. 1-3].

Отже, польські вибори 1922 р. не виправдали сподівань польської влади, показавши що вона тримається на західноукраїнських землях тільки завдяки військовій силі.

Широкого розмаху набули також бойкоти призову українців до польської армії. До прикладу, у звіті Станіславівського повітового управління державної поліції повідомлялось, що: «...українці спочатку утримались від набору. Опір ріс, навіть в одному випадку місцеве населення силою звільнило з рук поліцейського патруля рекрута, який ухилявся від набору. Тільки коли до гмін, які найбільше чинили опір, вислано військові карні експедиції, опір був зломлений – значна частина втікачів, які ухилялись від набору, сама з'явилася» [27, с. 223].

15 лютого 1923 р. Польща, намагаючись здобути міжнародне визнання своїх східних кордонів, звернулася до Ради послів Антанти з приводу узаконення приєднання Східної Галичини. Значно посприяла справі угода між Францією та Великобританією, відповідно до якої французи зробили поступки англійцям на Близькому Сході, а останні, в свою чергу, погодились на вирішення «східно-галицького питання» на користь Польщі, в чому була зацікавлена Франція. Враховуючи те, що польська влада у 1922 р. схвалила рішення про надання Східній Галичині воєводського самоуправління та всіляко намагалась запевнити світову громадськість про надання українцям національних прав, 14 березня 1923 р. Паризька конференція Ради послів зрештою визнала суверенітет Другої Речі Посполитої над Східною Галичиною [31, с. 140].

Як бачимо, попри те, що офіційний статус Східної Галичини був остаточно не визначений до березня 1923 р., польські урядові кола, намагаючись запевнити міжнародну спільноту у гарантії прав та свобод для населення, що проживало на приєднаній території, на практиці вдавались до зовсім інших політичних заходів, що були спрямовані на швидку інтеграцію

цього краю та його місцевого населення в Польську державу. Водночас галицькі українці, в своїй більшості, не змирившись зі збройним поваленням української державності, відмовлялись визнати законність польської влади, відповідаючи опором на будь-які її спроби утвердитись в Східній Галичині.

1.2. Діяльність українських політичних сил в умовах реалізації національної політики польської влади (квітень 1923 – 1929 рр.).

Ухвала Ради послів Антанти 1923 р. про затвердження Східної Галичини за Польщею стала великим ударом для галицьких українців, остаточно перетворивши українське питання у внутрішню проблему Польщі.

Версальське рішення спричинило новий сплеск національно-визвольного руху. З різким протестом проти нього виступили Українська національна рада, Українська парламентська репрезентація та Міжпартійна рада. На знак протесту проти цього рішення 18 березня 1923 р. у Львові на площі св. Юра під проводом Юліана Романчука відбулась 20-тисячна демонстрація [25, с. 50-54]. За даними І. Васюти, в 1923 році на західноукраїнських землях зафіксовано 4630 випадків різного роду заворушень, виступів і понад 500 підпалів. Кількість страйків збільшилась до 256, досягнувши свого апогею в жовтні-листопаді 1923 р. [30, с. 42].

Після офіційного утвердження на західноукраїнських землях польська влада, відкинувши всі дипломатичні заходи, що використовувались на міжнародних форумах, розгорнула ще більший наступ на всі сфери життя українців. Проголошені польською конституцією права виявились ілюзією, а питання автономії Східної Галичини, всупереч рішенням Ради Антанти, було відхилене.

Слід зазначити, що в цілому в міжвоєнний період попри часті зміни у складі польського уряду, його керівники дотримувались радикальних поглядів щодо вирішення національних проблем, а концепції таких провідних політичних партій як Польська націонал-демократична партія, на чолі з

Р. Дмовським, та Польська партія соціалістична, на чолі з Ю. Пілсудським, вписуючись у політико-державну доктрину Польщі, мали такі характерні ідеї:

– імперіалізм, гаслами якого були: «від моря до моря» (від Чорного моря до Балтійського) та «вогнем і мечем». Ця ідея, створена ще у XVI ст., стверджувала, що більша частина Русі споконвіків належала Польщі, яку вона здобула від язигів – іранців. Згодом ця територія була відторгнута й лише після Люблінської унії знову повернута до складу Польщі. Ця ідея поєднувалася ідеєю про «культурну місію», за якою польська культура є передовою, а українське населення в силу своєї «відсталості» може сприйняти її тільки шляхом примусу;

– передмур'я, згідно з яким «польський» католицизм є форпостом християнства проти нехристиянського і антихристиянського варварства;

– сарматизму, відповідно до якого магнатсько-шляхетська верхівка польського суспільства була наділена винятковими аристократичними рисами, успадкованими від сарматів. Ця ідея згодом трансформувалася у віру в особливий шляхетний польський народ [84, с. 10-11].

Політика націонал-демократів, яким з 1923 р. належала ключова роль в польському уряді, була націлена на зміцнення польської влади на приєднаних українських землях шляхом обмеження економічних, культурних та політичних прав українців. В червні 1923 р. голова польського уряду Вінцентій Вітос заявив, що головним засобом управління у східних воєводствах має стати застосування фізичної сили державного апарату. Задля попередження можливих виступів українського населення, 14 червня 1923 р. на цих територіях було введено діяльність спеціальних судів, які мали займатися вбивствами та саботажними акціям. Жорсткі заходи також передбачались щодо діяльності тих політичних сил, які протистояли владі: в липні 1923 р. було прийнято постанову про те, що уряд не допускатиме зі сторони політичних організацій національних меншин діяльності, спрямованої проти держави [31, с. 156-157].

В програмі роботи уряду В. Вітоса, представленій на засіданні сейму в жовтні 1923 р. щодо східних воєводств передбачались прискорення розвитку польської освіти, всебічна підтримка осадництва, обмеження вживання української мови в школах та державних установах. За урядування В. Вітоса, як і його наступників, було докладено чимало зусиль для того, щоб зробити колонізацію українських земель польськими осадниками вагомим чинником асиміляції. До кінця 1926 р. в 37 повітах Східної Галичини було створено 1037 осадницьких поселень [31, с. 157-158].

За нового польського уряду, на чолі з Владиславом Грабським було продовжено політику наступу на національні права української громадськості. Сам прем'єр-міністр визнавав, що його політика здійснювалась за принципом – спочатку умиротворення, а потім реформи. Головними засадами діяльності уряду В. Грабського, виголошеними на засіданні Ради міністрів в січні 1924 р., були: створення та фінансування прихильних до польської влади українських партій, зміцнення державного впливу на діяльність Греко-католицької церкви, полонізація українських шкіл та колонізація українських земель [68, с. 257-258].

Для практичної реалізації даної програми у квітні 1924 р. було створено таємну Комісію чотирьох, до якої ввійшли С. Грабський, Є. Старчевський, Г. Левенгерц, С. Тугут. Ця комісія підготувала три «кресових закони», які ввійшли в історію під назвою «Lex Grabski», від імені свого автора: про державну мову; про урядову мову державних адміністрацій та органів самоврядування; про шкільну реформу. Вони були схвалені сеймом 31 липня 1924 року [68, с. 257-258].

Згідно з законами про мову 1924 р. у всій Польщі польська мова оголошувалась державною, обов'язковою для використання у державно-адміністративних органах, органах самоуправління, установах зв'язку і залізничного транспорту. Згодом вона стала єдиною державною мовою і судовій та господарських сферах [31, с. 163].

«Кресовий» шкільний закон ліг в основу подальшої полонізації українського шкільництва. Згідно з ним державним народним школам гарантувалося навчання рідною мовою за вимогою батьків щонайменше 40 дітей шкільного віку, що мешкали в одній місцевості. Якщо в школі не було такої кількості дітей, то вона автоматично перетворювалась на польську. Також цим законом було передбачено створення в селах з мішаним населенням так званих двомовних (утраквістичних) шкіл з викладанням основних предметів польською мовою, а навчання українською, насправді, було зведено фактично до мінімуму. Сам процес одержання дозволу на створення школи з рідною мовою викладання був навмисно так ускладнений, що фактично можливість зберегти народні і середні державні школи з викладанням українською мовою було виключено [71, с. 155-156].

Схожа формула була застосована ендеками і до вищої освіти українців. В червні 1923 р. польським сеймом було ухвалено рішення про обмеження вступу до польських вищих навчальних закладів молоді національних меншин, а 21 липня 1923 р. львівський воєвода заборонив діяльність таємного українського університету у Львові [31, с. 163].

Відповіддю української громадськості на мовні закони стало проведення бойкотів проти польської мови та полонізації школи, а також поширення агітації щодо необхідності збирання підписів на заявах з вимогою викладання в школі українською мовою [27, с. 365].

В умовах прагнення польського уряду якомога швидше інтегрувати західноукраїнські землі у Польську державу, попри значні перепони продовжував розвиватися український громадський рух. Певну роль у захисті прав українського шкільництва займало Українське педагогічне товариство (УПТ; з 1926 р. – «Рідна школа»). Окрім підготовки та видання підручників і методичної літератури, виховання дошкільної та шкільної молоді, товариство заснувало і утримувало приватні школи. В 1924-1925 рр. були засновані 31 початкова школа, 18 приватних гімназій і гімназійних курсів та три вчительські семінарії в Коломиї, Самборі та Стрию. Схожа ситуація

спостерігалася і в діяльності культурно-освітнього товариства «Просвіта». Попри виключно просвітницькі завдання товариства, спрямовані на піднесення культури у всіх сферах життя української громадськості, це товариство, як і чимало інших легальних громадських об'єднань, не переставало бути під підозрінням влади, яка гальмувала відкриття нових читалень «Просвіти» та народних домів, які, на її погляд, могли стати осередками політичних організацій [31, с. 165-166].

Помітний слід в українському громадському житті зробили Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, Українське лікарське товариство, Українське технічне товариство, Туристично-краєзнавче товариство «Плай», Наукова читальня ім. П. Могили та ряд інших. Дотримуючись здебільшого національно-демократичної політичної орієнтації, ці товариства, окрім чисто фахових функцій, проводили певну діяльність з виховання національної самосвідомості українців [31, с. 167].

З утвердження польської влади в Східній Галичині перед українськими політичними силами постало завдання переглянути свою діяльність та політичні програми. Перед ними постало питання: визнати польську владу законною і розвивати національне життя в межах Польської держави, чи продовжити боротьби в нових обставинах. Вирішальним у визначенні подальших векторів діяльності було ставлення керівництва політичних сил до польської влади і статусу в ньому українських земель, а також до радянської державності та проведення нею політики «українізації». Політичні сили Західної України вирішували цю дилему по-різному. Одна частина пішла у підпілля для продовження збройної боротьби. Інша, під лозунгом «реальної політики», намагалася добитися від польського уряду поступок для українського населення. Більшість українських партій, лишившись в опозиції до Польщі, перейшла до легальної роботи, намагаючись зосередитись на парламентській боротьбі [49, с. 72].

Рішення Ради послів стосовно Східної Галичини спричинило падіння авторитету екзильного уряду Є. Петрушевича, після чого українські партії

національно-державницького напрямку вирішили вийти з його підпорядкування. За таких обставин Є. Петрушевич, розпустивши уряд ЗУНР, виїхав до Берліна. В умовах розмежування в поглядах на перспективи української державності та на подальшу діяльність для вирішення українського питання в Польщі, відбулись розкол «єдиного національного фронту» трьох політичних партій та припинення діяльності Міжпартійної ради.

Найрадикальнішу позицію серед партій зайняла Українська радикальна партія. Під час з'їзду радикалів, що відбувся 1 квітня 1923 р., було схвалено програму так званого антирадянського соборництва, згідно з якою регіональна державність Західної України вважалася відступом від ідеї соборної Української держави, при цьому заперечувалося значення Української СРР для її побудови, яка розглядалась як «форма московської окупації України» [31, с. 142]. Зокрема, в резолюції з'їзду наголошувалось, що: «...український народ буде все зміряти до якнайскоршого досягнення повної незалежності на всіх своїх землях і буде боротись проти всіх сусідів, котрі розшматували начетверо українську територію...У.Р.П. вважає однаково небезпечним і тяжким ворогом українського трудового народу так Польщу і Румунію, як і Москву» [23, с. 54-55].

В середині 1920-х рр., маючи сумніви щодо результатів більшовицької політики українізації, УРП цілеспрямовано проводила серед українського населення масову роз'яснювальну роботу з розвінчування «комуністичного міфу». Радикали вбачали в проведенні українізації лише тимчасовий засіб, спрямований на закріплення радянської влади в Українській СРР [87, с. 58].

Відновивши свої партійні організації, УРП розгорнула широку діяльність в селах. В 1925 р. було створено селянське профспілкове об'єднання «Союз селянських спілок», молодіжну організацію «Каменярі», Жіночу громаду та народний університет «Самоосвіта» [67, с. 175].

За нових політичних обставин в умовах кризи традиційної націонал-демократії в українському політичному таборі значно посилюлись

прорадянські погляди. Певною мірою в їх основі лежали патріотичні почуття: на фоні утисків українського населення в Польщі, українізація виглядала привабливим контрастом. Також варто враховувати вплив на цей процес позиції уряду Української СРР щодо рішення Ради амбасадорів. 13 березня 1923 р. він заявив у своїй декларації, що «буде вважати недійсним всяке встановлення будь-якого режиму у Східній Галичині без його попередньої згоди і без опитування самого населення» [11, с. 635-637].

Окрім підпільної КПСГ (з жовтня 1923 р. – Комуністична партія Західної України; КПЗУ), на прорадянських позиціях стояли такі легальні партії як: УСДП (до її заборони на початку 1924 р.), Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз» (1924-1926 рр.), Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання «Сельроб» (утворилося в жовтні 1926 р.) [49, с. 74]. На шостому з'їзді УСДП 18 березня 1923 р. партія остаточно перейшла на прорадянську платформу. Перейшовши на позиції «пролетарської боротьби за визволення з під імперіялістичного ярма» [25, с. 55], УСДП по суті стала легальною організацією Комуністичної партії Західної України. Втім це тривало не довго: в січні 1924 р. польська влада, звинувативши УСДП в переході на платформу Комінтерну, заборонила її діяльність. В результаті розпуску більша частина членів партії перейшла в КПЗУ, а соціал-демократична меншість згуртувалась навколо культурно-освітньої організації «Робітнича Громада» [67, с. 175-176].

З поширенням радянофільських настроїв у 1924 р. від Галицько-руської організації москвофілів відокремилась ліворадикальна група на чолі з К. Вальницьким, створивши соціалістичну селянську партію «Народна воля».

Становище в самій КПЗУ, попри поширення свого впливу на ряд політичних партій та організацій, не відзначалося внутрішньою стабільністю через відсутність чіткої програми і єдності поглядів стосовно національного та організаційного питань. З ініціативи Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) та Комуністичної партії Польщі (КПП), КПЗУ була піддана так званій більшовизації. Під цим гаслом пройшли V конференція КПЗУ у

квітні 1924 р. та II з'їзд партії в жовтні 1925 р. [67, с. 176].

За нової політичної ситуації колишній президент ЗУНР Є. Петрушевич, будучи готовим до співпраці із будь-якою зовнішньополітичною силою, яка би могла допомогти вирішити українське питання, також переорієнтувався на Радянську Україну, вбачаючи у ній зародок майбутньої самостійної держави, що об'єднає всі українські землі [87, с. 56].

В порівнянні з іншими партіями колишньої Міжпартійної ради, політична криза найбільше позначилася на УНТП, а процес формування нової політичної програми тривав доволі довго. Після рішення Ради послів Антанти, її авторитет сильно впав. Для виходу з кризового стану, на з'їзді партії в червні 1923 р., було вирішено розширити її діяльність на всі українські землі в складі Польщі. Зокрема, на Волині УНТП заснувала на Волині дві нові газети – «Новий час» та «Наш прапор», а також декілька дрібних тижневиків та провінційних часописів. До цього вона мала лише один пресовий орган – «Діло». Пожвавлення роботи партії відбувалось також через активізацію діяльності духівництва та культурно-освітніх об'єднань «Просвіти», УПТ, «Союзу українок» та ін. [31, с. 179].

Втім на популярність УНТ впливала не лише міжпартійна боротьба, а й внутрішня нестабільність, зумовлена активізацією протиріч між «автономістами» та «незалежниками» щодо нової політичної програми. На першому повоєнному з'їзді УНТП 21 травня 1923 р. було обрано концепцію так званої «реальної політики» і ухвалено запропоновану групою В. Охрімовича (голови партії), М. Струтинського, Ф. Федорціва, автономістську резолюцію, згідно з якою новий курс був націлений на автономію для всіх українських земель у складі Польщі. Втім значна частина членів партії не погодилася з новим напрямом керівництва УНТП, розцінюючи його як угодовський. Вже 21 квітня 1924 р. на Народному з'їзді партії перемогла позиція «незалежної групи», що поділяла погляди Петрушевича, який, вважаючи польсько-українське питання на західноукраїнських землях не

вирішеним, відстоював його розв'язання за допомогою радянської влади [4, с. 3].

1 травня 1924 р. головою Народного комітету, управи УНТП, було обрано С. Голубовича, що, на відміну від «незалежників», відстоював думку, «що польсько-українське питання» може бути вирішене тільки через двостороннє порозуміння між українцями та поляками [31, с. 180].

В умовах міжпартійних та внутріпартійних розбіжностей щодо політичних напрямків діяльності керівництво українських партій почало шукати нові шляхи до відновлення міжпартійного союзу. Впродовж першої половини 1925 р. між керівниками УНТП, націоналістичної Української партії національної роботи (УПНР; створеної в 1924 р.), національної групи УПР та їх однодумцями з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя відбувались переговори про згуртування національних сил в одній партії. 11 липня 1925 р. у Львові відбувся з'їзд представників цих груп, на якому було схвалено рішення про створення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Головою партії став Дмитро Левицький [5, с.4; 6, с. 2]. Резолюції з'їзду демонстрували тимчасовий компроміс між окремими групами, зокрема щодо ставлення до УСРР: «Хоча сучасний устрій Радянської України не покривається з ідеологією УНДО, все ж вважаємо Радянську Україну етапом до Соборної Незалежної Української Держави...» [27, с. 383-384]. У маніфесті УНДО підкреслювалась важливість створення єдиного фронту українських політичних сил з метою протистояння наступу польської влади на права українців, а також реалізації у майбутньому права українського народу на самовизначення на всіх територіях, де він становив більшість станом на 1914 р. [31, с. 182].

Другий з'їзд УНДО, проведений 19-20 листопада 1926 р., ухвалив нову програму партії, що ґрунтувалась на засадах соборності, державності й антикомунізму. Попри створення об'єднання, радянофільська Незалежна група продовжувала своє існування, утворивши 31 жовтня 1925 р. окрему фракцію всередині УНДО з своєю платформою і газетою «Рада» [67, с. 171].

УНДО являло собою ліберально-демократичну партію парламентського типу, яка очолила правоцентристське крило національно-визвольного руху. Об'єднавши в своїх рядах представників нечисельного українського поміщицтва, торгових та промислових підприємців, частини селянства, духовної та світської інтелігенції, УНДО ставило перед собою завдання опанувати всі сфери національного громадсько-політичного життя. Разом з тим об'єднання опанувало центральні освітні та господарські установи: «Просвіту», «Спілку жінок», Ревізійний союз українських кооперативів, «Сільський господар» та багато інших. Впливові діячі УНДО були водночас очільниками Центробанку (К. Левицький), Землеробсько-іпотечного банку (Л. Кульчицький), страхової організації «Дністер» (Я. Ковтуняк) та ін. [30, с. 44].

Окреме місце в українському суспільно-політичному житті належало консервативним об'єднанням, лояльним до польської влади, зокрема таким клерикальним угрупованням як «Українська християнсько-суспільна партія (УХСП) та Українська християнська організація. Втім попри підтримку польських владних кіл, ці партії не здобули широкої підтримки серед населення. Українська хліборобська партія, що також співпрацювала з поляками, занепавши невдовзі після виборів 1922 р., припинила своє існування. 26 лютого 1925 р. частина «хліборобів», залишаючись на старій платформі, проголосила заснування Українсько-руської партії хліборобів [31, с. 191].

Суттєві зміни в реорганізації українських політичних сил відбулись внаслідок державного перевороту Ю. Пілсудського у травні 1926 р., результатом якого стало встановлення в Другій Речі Посполитій авторитарної диктатури, відомої під назвою «санаційного режиму». Метою цього режиму, що проіснував аж до краху Польської державності в 1939 р., було оздоровити політичні, моральні та економічні відносини в країні [46, с. 760-761]. Президентом Польщі було обрано давнього друга Пілсудського – професора Львівського політехнічного інституту Ігнація Мосціцького. А сам

Ю. Пілсудський аж до своєї смерті в 1935 р. обіймав диктаторську посаду Генерального інспектора Збройних сил Польщі [52, с. 469-470].

Враховуючи згубність політики ендеків, націленої на національну асиміляцію українців, нова польська влада оголосила нову програму, відповідно до якої примусова денационалізація українського населення мала бути замінена державною асиміляцією. Як вважали пілсудчики, нова програма мала забезпечити лояльне ставлення української громадськості до польської влади. Втім, насправді різниця була лише в зміні методів проведення національної політики, а зміст залишався таким самим. 18 серпня 1926 р. на засіданні польського уряду, очоленого К. Бартемом, було затверджено ключові принципи нової політики щодо нацменшин. Згідно з новою програмою було передбачено скасування певних обмежень щодо сфери використання української мови, перегляд шкільного закону 1924 р. та питання щодо університету, підтримку українських господарських інституцій тощо [68, с. 310-311].

Втім реалізація нової програми щодо гарантування прав українцям була обмежена та суперечлива, особливо у культурно-освітній сфері. Намагаючись задовольнити потреби українців у вивченні української мови в школах і обіцяючи створити при Львівському університеті два українських факультети: гуманітарний (мовознавства та історії) та юридичних й економічних наук, влада водночас давала вказівки на продовження полонізації шкільництва у місцевостях зі змішаним українсько-польським населенням. Більше того, уряд проводив політику, націлену на штучний поділ українців на етнічно-територіальні групи і формування регіоналізмів – гуцульського, поліського, волинського та лемківського. Проведення політики державної асиміляції й вдової українізації було розраховане на розділення української громадськості не лише за соціально-політичним принципом, а й за етнічно-регіональним та релігійним, а також її перевиховання в законослухняних громадян Польщі. Проте такий політичний курс загравання з українським населенням тривав лише до першого масового зіткнення його радикальних сил

з польським режимом санації, завершенням чого стало проведення у 1930 р. політики «пацифікації» [31, с. 199-200].

Українські політичні сили неоднозначно поставились до оновленої національної політики пілсудчиків. Виразну непримиренну позицію зайняли ліві (КПЗУ та її прибічники) та праворадикальні (в особі УВО та студентських націоналістичних організацій) сили. Одночасно зі сторони українського підприємництва та політичних сил, що відображали їх інтереси, зростали тенденції до визнання необхідності співпраці з польською владою. На позицію останніх значний вплив мало надання доступу до державного кредитування українських господарських кооперативів та об'єднань, заохочення експорту товарів їхнього виробництва. Водночас для українським партій була створена можливість для захисту своїх національних прав та інтересів у парламенті [30, с. 48-49].

Шлях тісного співробітництва з польською владою обрав заснований в січні 1926 р. на Селянському конгресі в Станіславі Український народний союз (УНС). Він був створений в результаті об'єднання Українсько-руської партії хліборобів та Української народної партії, що з кінця 1924 р. діяла на Покутті [31, с. 191].

Зміни в польській політиці вплинули на перестановки в партіях лівого та правого крил українського політичного табору. З ініціативи КПЗУ 10 жовтня 1926 р. на спільному з'їзді «Народної волі» та «Селянського Союзу», заснованого в серпні 1924 р. у Холмі, було створено легальну політичну партію Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання («Сельроб») [27, с. 450-453]. Партія доволі швидко стала масовою організацією селян і робітників. Вже у 1927 р. «Сельроб» проводив свою діяльність в 25 повітах краю, нараховуючи близько 10 тис. членів, а на виборах 1928 р. набрав біля 240 тис. голосів. Проте найбільший вплив сельробу мали на Волині та Холмщині [67, с. 175].

Щодо КПЗУ, то варто відзначити, що в цей період на її діяльності значно позначилась внутрішня криза, зумовлена як внутрішніми суперечностями, так

і початком згортання українізації в підрадянській Україні. Більшість партії на чолі з К. Савричем (Максимовичем), й. Кріликом (Васильківим), Р. Кузьмою (Туринським) стояла на позиції українського комунізму і підтримала національну комуністичну опозицію О. Шумського проти Генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича. В зв'язку з цим у 1927 р. в КПЗУ відбувся розкол на «більшість» і «меншість». «Більшість» підтримала Максимовича (кандидата в члени ЦК КП(б)У та члена ЦК КПЗУ), який в 1927 р. на пленумі ЦК КП(б)У став на захист Шумського в національному питанні, висловивши незгоду з рішенням пленуму про його виїзд з України. На початку 1928 р. завдяки спільним заходам Комінтерну, КП(б)У і КПП «більшість» було усунуто від керівництва КПЗУ і виключено з партії. Лідери КПЗУ, що потрапили до СРСР, були знищені. Після знищення цієї групи, партію очолили М. Заячківський, Г. Іваненко та ін. Розколу зазнав також «Сельроб». Втрата більшості членів партії і новий курс радянської влади стосовно України в кінці 20-х – на початку 30-х рр. призвели до значного падіння авторитету КПЗУ на західноукраїнських землях [67, с. 176].

Після зміни польського керівництва процес політичної диференціації не оминув і УНДО. Внаслідок внутрішньопартійної боротьби на II з'їзді УНДО були прийняті доволі суперечливі рішення щодо ставлення до нового політичного режиму. Відмовившись від беззастережної конфронтації з ним, праве крило УНДО, згуртоване навколо «Діла» (В. Бачинський, В. Охримович та ін.) виступили за проведення «реальної політики» на основі польської конституції. Водночас ліве крило, Незалежна група, згуртована навколо газети «Рада» виступала за продовження проведення антипольської політики. З посиленням антирадянських настроїв у керівництві УНДО Незалежна група утворила в травні 1927 р. окреме угруповання – Українську партію праці (УПП), обравши керівником В. Будзинівського. Однак УПП, не здобувши значного впливу, проіснувала лише до 1930 р. [30, с. 49].

14 лютого 1926 р. у Львові відбувся спільний з'їзд УРП та волинський організації Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), в результаті

якого відбулось їх об'єднання в нову Українську соціалістичну радикальну партію (УСРП), яку очолив Лев Бачинський. В політичній програмі УСРП було зазначено, що партія у своїй діяльності орієнтуватиметься на «працюючих Українців села і міста: трудове селянство та інших трудових людей» [25, с. 226-240]. Щодо реакції на травневий переворот Пілсудського на з'їзді партії від 26 грудня 1926 р. було висловлено негативне ставлення, а його політика щодо українців визнана такою ж, як і попередньої влади [31, с. 215]. На 1928 р. УСРП, об'єднуючи в своїх лавах понад 7500 членів, розвинула свою організаційну сітку в більшості повітів Східної Галичини. Поряд з УНДО, вона стала однією з найвпливовіших легальних українських партій [67, с. 175].

Міру впливу різних українських політичних сил на українську громадськість показали парламентські вибори, проведені 1928 р. На цей раз майже всі українські партії вирішили взяти в них участь. В листопаді 1927 р. УНДО разом з білоруськими, німецькими та єврейськими політичними організаціями (за винятком сіоністів Східної Галичини) створили новий Блок національних меншин (БНМ). УСРП взяла участь у виборах в коаліції з групою «Вперед», створеної Л. Ганкевичем на основі частини раніше розпущеної польською владою партії УСДП. Окремі списки висунули Українська партія праці (УПП) та Український народний союз (УНС). Від КПЗУ та «Сельробу», які зазнали розколу, було висунуто аж чотири виборчі списки [49, с. 75].

В цілому, на виборах до сейму, що пройшли 4 березня 1928 р., за українські списки було віддано у Східній Галичині 49,6 % голосів, на Волині – 50,9%. Найбільше голосів отримав список БНМ, в якому було й УНДО. За нього в Східній Галичині проголосувало 543 тис. виборців, а на Волині – 58 тис.; за коаліцію УСРП та «Вперед» відповідно 200,5 і 70,1 тис. виборців. Сельроб-правиця в цілому отримав 179,5 тис. голосів, Сельроб-лівиця – 143,2 тис., русофіли – 89,7 тис., УПП – 45 тис., УНС – 8,9 тис. Результати комуністів здебільшого були анульовані владою. Українським партіям вдалось провести до сейму 48 депутатів: 27 членів УНДО, 8 – УСРП, 6 – від обох фракцій Сельробу і 1 – УПП. На наступних виборах до сенату, проведених 11

березня 1928 р., українці отримали 11 мандатів [31, с. 221-222].

Попри анулювання результатів за українськими списками у декількох округах та численні арешти напередодні виборів, це було найбільш чисельне представництво українського політичного табору в історії польського парламенту.

Таким чином, число відданих за українські партії голосів засвідчило зростання рівня національної свідомості та політичної зрілості західноукраїнської громадськості. Вибори продемонстрували, що найбільший вплив на українське суспільство мали партії УНДО та УСРП, що стояли на самостійницькій платформі. Водночас чималу популярність серед населення мали й ліворадикальні партії. Найменше голосів було віддано за угруповання, що тісно співпрацювали з польською владою.

Результати парламентських виборів остаточно визначили розклад сил в західноукраїнському суспільстві та орієнтації в ставленні до польських владних кіл і перспектив здобуття Української соборності. Після виборів УНДО та УСРП, отримавши ряд депутатських місць в парламенті, значно активізували свої опозиційні виступи проти діяльності польського уряду щодо українців. Публічна критика національної політики польської влади викликала гостре занепокоєння польського уряду. У таємному меморандумі міністерства юстиції прокурору Львівського апеляційного суду від 5 листопада 1928 р. стверджувалось, що відповідальним за поширення ворожих настроїв серед українців ворожого ставлення до влади і сепаратистських настроїв є керівництво українських партій, передусім – представники Українського клубу в сеймі. Вважаючи, що такі дії становлять серйозну небезпеку, було прийнято рішення про здійснення активних кроків для протидії, зокрема судових заходів щодо найбільш активних представників українських опозиціонерів [90, с. 113-114].

Рішучі заходи, у вигляді переслідувань та покарань, були прийняті стосовно націоналістичної течії в українському політичному русі,

репрезентованою УВО, яка завдяки своїй радикальній діяльності, ставала дедалі більше популярною серед населення, передусім молоді.

Невдоволення влади також викликало поживлення громадського життя українців. Українські організації та установи, сприяючи розвитку української національної свідомості, значно послаблювали полонізаційну діяльність польської влади, що викликало роздратування польської влади. Значний вплив на розгортання громадського руху мали політичні сили, з ініціативи яких проводились масові вічові мітинги та збори. Вічові акції проходили під лозунгами національного визволення українського народу. Однією з найбільш масових антисанаційних акцій стало відзначення десятиріччя від створення ЗУНР. 1 листопада 1928 р. у Львові пройшла багатотисячна маніфестація українців, в якій зокрема взяли участь колишні стрільці УГА та патріотична молодь. Озброєна поліція та інші польські напіввійськові організації вчинили криваву розправу над маніфестантами. Більше того, відбулись погроми господарських та культурно-освітніх установ [31, с. 225].

Все це не могло не позначитись на польсько-українських відносинах. До цього додалась також зростання радикальних настроїв серед українського селянства, становище якого в умовах загострення в кінці 1920-х років світової економічної кризи значно погіршилось. За цих обставин ненависть до польських осадників зросла як ніколи, вилившись, під впливом УВО з одного боку, та ліворадикальних сил – з іншого, в масові підпали поміщицьких землеволодінь, а також селянські страйки. Тільки за 1929 рік відбулись 102 аграрних страйки, охопивши 182 села в 29 повітах [67, с. 175, 180].

Загалом, після офіційного визнання Східної Галичини за Польщею, попри часті зміни складу польського уряду, його керівники дотримувались радикальних поглядів щодо вирішення українського національного питання. В умовах утвердження польської влади на цій території, в українському політичному таборі спостерігалось значне перегрупування сил. Нові реалії змусили політичні сили зайняти більш чіткі та послідовні позиції щодо питання захисту національних прав українців в Польщі та боротьби за власну

державність. Таким чином, більшість українських політичних сил, залишившись в опозиції до польської влади, перейшли до легальної діяльності. Найбільш впливовими партіями в українському національному русі стали УНДО та УСРП. Політична позиція їх провідних лідерів впродовж 1923-1929 рр. еволюціонувала від категоричного невизнання польської влади до відстоювання інтересів українського народу в польському парламенті. В першій половині – середині 1920-х років в українському політичному таборі в умовах розчарування в націонал-демократії також спостерігалось полівіння значної кількості партій та зростання прорадянських поглядів. Втім вже наприкінці 1920-х ця тенденція значно знизилась у зв'язку зі згортанням політики українізації та початком масових репресій в радянській Україні.

Висновки. Польській владі впродовж 1919-1929 рр. так і не вдалось створити чітку програму щодо вирішення національного питання. Суперечлива та непослідовна політика була спрямована на національну асиміляцію, колонізацію українських земель, полонізацію шкільництва, що не могло не вплинути на погіршення українсько-польських взаємин і радикалізацію настроїв української громадськості Східної Галичини, вираженням чого став опір її рішенням шляхом демонстрацій, бойкотів, відкритих виступів, диверсій та ін. Все ж, попри репресії, продовжував зростати рівень національної свідомості українського населення, розвивалось українське громадське та політичне життя. Разом з тим, небажання польських урядових кіл знайти порозуміння та компромісні рішення з українськими політичними силами створювало соціальну та національну напруженість в краї і, в комплексі з соціально-економічними проблемами, робило українське питання вибухонебезпечним.

РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ УВО ТА РОЗВИТОК ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ТА ІДЕЙНИХ ЗАСАД

2.1. Організаційне оформлення Української військової організації

В умовах поразки в національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. та поділу українських земель між іншими державами, в середовищі українського громадянства, передусім Східної Галичини, на початку 1920-х років з'явилося покоління молодих революціонерів, що вважало за необхідне змінити розклад сил на політичній арені і розпочати підготовку до тривалої боротьби, зокрема, радикальними методами. Попри те, що одна частина українського громадянства Східної Галичини зайняла прорадянські позиції, ще одна – виступала за встановлення української автономії в межах Польщі, радикально налаштовані українці, відкинувши радянофільські та автономістські настрої, закликали підтримувати позиції, сформовані на націоналістичних засадах і розраховувати тільки на власні сили.

Аналізуючи передумови виникнення праворадикального крила в українському національному русі, слід зазначити, що його поява стала, насамперед, природньою реакцією на: втрату української державності у визвольних змаганнях 1917-1921 рр.; моральний і політичний занепад існуючих українських політичних партій і рухів, а також їх неспроможність знайти ясні і чіткі гасла, які б могли підняти українців до боротьби за незалежність; зростаючу в суспільстві зневіру в принципах демократії та можливість здобути власну державність традиційними засобами політичної діяльності [56, с. 65]. До цього додалися: деструктивна політика щодо українського населення держав, до складу яких увійшли українські землі; стримування соціального розвитку українців в цих державах з пониженням суспільного статусу українців та їх рівня соціальної мобільності; зростання авторитетів тоталітарних, праворадикальних рухів у Європі в умовах розчарування політикою західних демократій, для яких українське питання було другорядним; поява суспільних груп, здатних до самоорганізації під

радикальними націоналістичними гаслами (українські офіцери та студенти); світоглядна еволюція окремих особистостей, що мали вплив на свідомість населення; а також, наявність хоч і не міцної, але власної традиції радикального націоналістичного мислення [53, с. 33].

Слід також зазначити, що політична обстановка в державах, де виникали осередки українського націоналістичного руху, давала можливості для його розгортання. Зокрема, головні еміграційні осередки націоналістичних організацій були створені та функціонували в демократичних країнах (Європа і США). В порівнянні з СРСР, на західноукраїнських землях навіть найбільш жорсткі політичні режими не доходили до такого рівня репресивності, отож, там було, хоч і невелике, середовище для діяльності радикально налаштованих груп [53, с. 33-34].

Процес формування базових ідеологічних підвалин українського націоналістичного руху розпочався в певній мірі спонтанно на початку 1920-х років, вже з середини 1920-х, пройшовши певну організаційну еволюцію, він ставав дедалі більш впорядкованим. Завдяки своїй активній позиції основною силою українського націоналістичного руху у 1920-х роках стала Українська військова організація (УВО). Її творцями стали старшини та вояки армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки.

Варто зазначити, що ще у вересні 1918 р. українські офіцери заснували у Львові нелегальну Військову організацію (ВО) з метою таємного об'єднання українських підрозділів австрійської армії в організовану силу, що мала підпорядковуватись єдиному командуванню і у випадку розпаду Австро-Угорської імперії стати на захист національної державності. Керівництво організацією виконував Центральний військовий комітет (ЦВК) на чолі з Дмитром Вітовським, авторитетним в рядах українських формуванням командиром, прихильником революційних дій в боротьбі за владу. З приходом Вітовського активізувалась діяльність окружних військових комітетів, що були створені в жовтні 1918 р. в місцях розташування військових формувань з переважанням українських солдатів – Чернівцях, Станіславі, Коломиї,

Золочеві, Перемишлі, Раві-Руській, Самборі, Стрию, Тернополі і Чорткові. Завдання цих комітетів полягало в тому, щоб згуртувати українські військові частини на місцях та спонукати свідоме населення до активних дій з метою встановлення влади національних рад у повітах [31, с. 20-21]. Як відомо, згодом подібні завдання ставила перед собою УВО.

Під час підготовки повстання, ЦВК було реорганізовано в Українську генеральну команду, до штабу якої увійшли головнокомандувач Дмитро Вітовський, Петро Бубела, Семен Горук, Ілля Цьокан, а також майбутні відомі діячі УВО – Богдан Гнатевич та Дмитро Паліїв. Не викликає сумнівів те, що ця Військова організація стала прообразом майбутньої УВО. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та створення Української галицької армії (УГА) потреба в існуванні Української генеральної команди зникла, знову з'явившись тільки після поразки у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. Опинившись в окупації, військові демобілізованих підрозділів української армії постали перед вибором: примиритися з даними умовами, або ж продовжувати боротьбу. Однією з форм такої боротьби згодом стала діяльність УВО [44]. Втім, важливо зазначити, що за ствердженням історика А. Кентія, сама назва «УВО» з'явилася після 1924 р., після розколу колишньої Військової організації (ВО) [58, с. 14].

Слід зауважити, що попри наявність значного масиву літератури щодо діяльності УВО, особливо в другій половині 1920-х років, мало відомо про обставини виникнення організації. У працях діаспорних дослідників та мемуарній спадщині учасників націоналістичного руху початковий етап існування УВО розглядається дуже побіжно. Точної дати заснування УВО не збережено в жодних документах тих часів. Зокрема, Є. Коновалець, керівник УВО, а згодом ОУН, у своїх спогадах розповідав здебільшого про події 1917-1919 рр., коли він на чолі корпусу Січових стрільців (СС) брав участь у збройній боротьбі за українську державність, а про обставини постання УВО фактично не згадував [12].

Дата створення організації губиться серед виру бурхливих подій 1920-1921 років (укладення Симоном Петлюрою договору з Польщею і зречення від Західної України, спільний наступ та відступ польсько-українського війська, наступ та відступ більшовицьких військ, що ледве не окупували Варшаву, зрештою укладення Ризького мирного договору між Польщею і Радянською Росією, що стало крапкою у підтримці поляками української справи). На фоні тих подій зустріч незначної групи військових, що постановили продовжити боротьбу за українську державність, була непомітною. Більше того, цілком ймовірно, що й не було однієї такої зустрічі, а організація виникла з кількох ініціатив, що згодом вирішили об'єднатися [35, с. 7-8].

В той час українські військові, після трьох років боротьби за незалежність, опинились у скрутній ситуації. На перший погляд, для них усе виглядало зрозумілим: була ціль, був ворог, що перешкоджав її втіленню, мало бути політичне керівництво, що знало, як найліпше досягти мети. Втім, насправді, останнього і бракувало. Тому бійці Української галицької армії вважали зрадником Петлюру через його союз із поляками, військові Армії УНР вважали себе зрадженими галичанами, що спершу уклали мир з білогвардійцями, а потім із більшовиками. За таких умов ідея боротьби за соборну українську державу, за яку воював корпус Січових стрільців (складався здебільшого з галичан, що під час Першої світової війни потрапили в російський полон, а після української революції створили найбільш боєздатну частину Армії УНР) на чолі з командиром Євгеном Коновальцем, виглядала нереальною. Крім того, ця військова формація у час внутрішніх міжусобиць виглядала підозрілою як для галицьких українців (бо не стала частиною УГА, а діяла під проводом Петлюри), так і для керівників УНР, які боялися втратити їхню лояльність. Більше того, в кінці 1919 р. в умовах виснаження цього підрозділу після незліченних боїв на фронтах, командування вирішило припинити його існування. Проте свою діяльність продовжила Стрілецька рада офіцерів корпусу, на чолі з Є. Коновальцем, який,

шукаючи вихід з кризової ситуації, не мав наміру припиняти боротьбу. Зневірившись у політичному керівництві визвольного руху, що скомпрометувало себе нездатністю домовитися та надмірними сподіваннями на зовнішню допомогу, відклавши ідею боротьби за єдину Україну до кращих часів, Є. Коновалець у 1920-1921 рр. шукав шляхи для створення нового військово-політичного центру, що мав стати заміною попереднім. Маючи на меті об'єднання представників усіх військових та політичних структур задля подальшої боротьби за соборну Україну, Коновалець їздив по таборах українських військовополонених, проводив зустрічі зі старшинами Армії УНР та УГА, політичними діячами, що перебували у Празі, Відні, Варшаві [35, с. 8-10]. Саме за таких умов постала Українська військова організація.

В переважній більшості дослідники, зокрема І. Васюта, М. Мандрик та П. Мірчук, датують заснування УВО в липні-серпні 1920 р. На їхню думку, ключовими подіями виступають засідання Стрілецької ради Українських січових стрільців (УСС) в липні 1920 р.; створення Начальної колегії УВО в серпні 1920 р.; а також, з'їзд представників українських військових організацій у Празі 31 серпня 1920 р. [31, с. 118; 72, с. 122; 76, с. 15-18].

Важливою для з'ясування обставин виникнення УВО є інформація, наведена В. Мартинцем на підставі листа А. Мельника, одного з організатора Корпусу Січових стрільців та УВО. Зокрема, за свідченнями останнього, в час його перебування в Празі чи у Відні в якості військового аташе і контролера військових місій уряду УНР, старшини Січових стрільців прийняли рішення створити на українських землях особливу збройну силу. Під час окремих конференцій було розроблено відповідні настанови для подальших дій. Для завершення цієї справи полк. Є. Коновалець вирушив до Відня, де тоді знаходився політичний осередок українського визвольного руху, зокрема уряд ЗУНР, а інші старшини повернулися в Україну – І. Андрух, В. Романишин, Нерослик, Опока й Решетука на Наддніпрянщину (східні українські землі; СУЗ), а Я. Чиж, М. Матчак, В. Кучабський, Г. Гладкий, а згодом Р. Дашкевич, І. Чмола та інші на західні українські землі (ЗУЗ). Останні одразу по приїзду у

Львів, на підставі отриманих доручень, взяли за створення військового центру, що мав взяти під свій контроль опорні збройні осередки, що були створені в низці населених пунктів. Як зазначив А. Мельник: «..., треба ствердити, що справу створення УВО вирішено в Празі та що на ЗУЗ існували співзвучні елементи в стадії початкового формування й вони чекали тільки на керманіча...» [74, с. 31-32].

Після завершення військових дій старшини різних військових формацій, опинившись на рідній землі, не могли не реагувати на тодішні події, зокрема на репресії, і найбільш підходящим варіантом розвитку подій бачили саме спротив окупанту. Така реакція була спонтанною й вже своєрідно оформленою, зокрема слід згадати осередок «Молода Україна», та «Колегію» на чолі з проф. М. Галушинським і др. С. Федаком. Отож, перед керівництвом Січових стрільців стояла непроста задача – скерувати різні ініціативи у створення єдиного центру, який згодом було названо «Українською військовою організацією» [74, с. 32].

В липні 1920 р. в Празі під проводом Є. Коновальця відбулося останнє засідання Стрілецької ради УСС, на якому вирішено її розпустити та розпочати діяльність у нового організаційному форматі. На думку П. Мірчука, саме цю дату слід прийняти за початок створення УВО, адже важко припустити, що Стрілецьку раду було б ліквідовано без попереднього створення нового керівного органу для подальшої боротьби за державність. Також 2 вересня 1920 р. Начальною колегією УВО вже було видано наказ №1 з окресленими завданнями організації, що підтверджує те, що до цього моменту УВО вже існувала [76, с. 16].

Про створення Начальної колегії, першого керівного ядра УВО у Львові, Осип Навроцький, її перший координуючий голова, подав такі дані. До нього на початку вересня 1920 р. звернувся Ярослав Чиж, колишній член Стрілецької Ради, повідомивши про заснування УВО та про початок її роботи: «„Ми (я знав, що під цим він розуміє СС) створили Військову Організацію. Війна ще не скінчилася, а навіть, якщо скінчиться, нам треба зберегти свої військові

кадри, щоби вести даліше боротьбу проти обидвох окупантів та мати на всякий випадок готову військову силу. Організаційна робота вже ведеться. Командантом УВО буде полк. Е. Коновалець, він покищо у Відні, але старається якнайшвидше дістатися до Львова» [77, с. 8]. На завершення Я. Чиж запропонував Навроцькому організувати в Львові «якийсь керівний осередок, у першу чергу для зв'язків з урядом президента д-ра Е. Петрушевича й з українськими політичними партіями та з українським громадянством узагалі, одночасно з цим для керування цілої діяльності УВО» [77, с. 8]. Таким чином, було створено перший командний осередок УВО в Східній Галичині, названий «Начальною колегією УВО».

Слід зазначити, що за деякими даними перший командний осередок УВО в Східній Галичині, ймовірно, називався «Волею». Такі дані у своїх дослідженнях, зокрема подає І. Васюта [31, с. 117]. Також така назва подається у колективній монографії «Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія» [51, с. 361]. Втім, вже згаданий Навроцький в своїх матеріалах про заснування УВО в Галичині не згадує про цю назву [77]. Цікаві дані у своїй розвідці про це подав Олег Кандиба, що в майбутньому був одним з членів Проводу українських націоналістів: «На Західних Українських Землях закладають тоді Січові Стрільці Українську Військову Організацію, на Закарпатті – військово-революційну організацію «Воля» (липень 1920. р.)» [55, с. 4].

Вже у наказі №1 Начальної колегії, виданого 2 вересня 1920 р. наголошувалось, що головним завданням організації є у зручний момент здійснити збройний виступ задля визволення українського народу. Начальна колегія розглядала себе керівним органом для всіх українських військових організацій, як на території України, так і поза її межами [56, с. 36].

31 серпня 1920 р. у Празі відбувся З'їзд українських військових організацій, на якому були також присутні представники Бригади Української галицької армії (УГА), що були інтерновані в Чехословаччині, Українського союзу старшин у Відні, робітничих сотень на Закарпатській Україні та

української еміграції в Америці. Розглядаючи можливість об'єднання Західної України з радянською в умовах успішного наступу Червоної Армії проти поляків на західноукраїнських землях, на цьому з'їзді було прийнято такі постанови: «1) З'їзд стоїть на становищі повної соборности й самостійности України без огляду на те, в які соціальні та політичні форми виллється ця самостійність. 2) З'їзд стверджує, що теперішнє катастрофальне положення України є наслідком неохоти до праці, нестійкості, хитання, суперечности з гаслами, наведеними в точці 1., і самого факту існування аж трьох українських урядів і їх органів. 3) З'їзд вважає вказаним не ставити мілітарного спротиву з'єднанню українських земель, яке зараз наспіває через большевицький наступ, та одночасно завзиває всіх старшин і стрільців Української Армії до дальшої послідовної боротьби за самостійність України. 4) З'їзд вважає потрібним затримати в організованій формі існуючі поза територією України військові частини та об'єднати їх ідейно між собою» [12, с. 42]. Окрім того, з'їзд закликав присутніх, в кого була можливість, повернутись в Україну і працювати на місцях. Також було прийнято постанови щодо центрального проводу всіх військових організацій.

Отож, спочатку ключовою метою створення УВО було збереження військових кадрів задля подальшої боротьби за українську державність. Втім, політичні обставини не сприяли реалізації задуму. Незабаром стало зрозуміло, що надії на військовий конфлікт держав Антанти з більшовиками у 1920 р. не виправдалися. В таких умовах керівництвом УВО було вирішено – розраховувати лише на власні сили і очолити революційно-політичну боротьбу українців проти окупантів. Такий курс було остаточно закріплено в 1923 р., після рішення Ради амбасадорів закріпити Східну Галичину за Польшею [76, с. 18].

На думку П. Мірчука остаточно організаційне оформлення УВО в Східній Галичині відбулось навесні 1921 р. після того як туди приїхав Є. Коновалець та перебрав керівництво організацією на себе. Одразу по приїзду було організовано таємне зібрання, на якому Коновалець проголосив

основні засади діяльності нової підпільної революційної організації: боротися з всіма проявами русофільства та полонофільства; застерігати населення від надмірних оптимістичних надій щодо дипломатичної місії уряду ЗУНР; готуватися до тривалого періоду польської окупації; сприяти організації всіх сил українського суспільства у всіх сферах його життя, звернувши особливу увагу на молодь, жіноцтво, селян та робітників. На думку Коновальця, ядром організації мали стати загартовані в боях колишні старшини та бійці українських армій, а в подальшому лави організації мали поповнитись за рахунок студентської, робітничою та сільської молоді [76, с. 21].

Згідно з брошурою «У.В.О.», яку видав Пропагандивний Відділ УВО мета і завдання організації визначались так: «УВО є революційною організацією, якої основним завданням є пропагувати думку загального революційного зриву Українського Народу із остаточною метою – створити власну національну самостійну й об'єднану державу. Як організація, що веде свою діяльність на західноукраїнських землях, вважає вона своїм обов'язком переводити вже планову підготовку цього революційного зриву проти польського займанця...» [24, с. 14].

Від початку свого створення УВО було доволі складно розраховувати на підтримку та визнання як самостійного чинника політичного життя як в оточенні української еміграції, так і серед українського населення. В більшій мірі увагу на себе привертала діячі УНР в Польщі, ЗУНР в Австрії та гетьманці-державники в Німеччині, на яких покладалися надії щодо продовження боротьби за українську державність. Більше того, командний склад Січових стрільців, що увійшов до керівництва УВО, піддавався критиці через свою недалекоглядність та прагнення чинити тиск на уряд УНР в часи визвольних змагань [58, с. 14, 19].

Отож, Українська військова організація, ймовірно, на початках під іншим найменуванням, була створена колишніми вояками КСС та УГА з метою подальшої боротьби за українську державність в період з літа по осінь 1920 р. Головними подіями в цьому процесі були: засідання Стрелецької ради

Українських січових стрільців в липні 1920 р., створення Начальної колегії УВО в серпні 1920 р., а також з'їзд представників українських військових організацій у Празі 31 серпня 1920 р. Остаточне організаційне оформлення УВО відбулось навесні 1921 р.

2.2. Формування структури та мережі УВО

Українська військова організація, обравши одними із методів боротьби диверсійно-підривної та терористичну діяльність, одразу ж перейшла на нелегальні позиції. Всі члени організації зобов'язувались дотримуватись суворої військової дисципліни і беззастережного підпорядкування керівництву [56, с. 35].

Керівництво організацією на момент її створення здійснювала Начальна колегія з п'яти осіб. Перший склад командного осередку УВО до моменту приїзду до Львова Коновальця у 1921 р. був таким: Осип Навроцький – голова; члени: Ярослав Чиж, Михайло Матчак, Юрій Полянський та Володимир Целевич. По приїзду Є. Коновальця її було перейменовано на «Начальну команду УВО» [77, с. 8-9].

За даними П. Мірчука, членами Начальної команди УВО стали: Богдан Гнатевич – начальник штабу, Микола Саєвич – бойовий референт, Дмитро Паліїв – політичний референт, Осип Думин – референт розвідки, а також Ярослав Індишевський, Юрій Полянський, Роман Сушко, Василь Кучабський, Остап Коберський, Осип Навроцький, Михайло Матчак, Петро Бакович та Ярослав Чиж. За ствердженням А. Кентія, посаду начальника штабу обіймав Юрій Отмарштейн, якого в травні 1922 р. було вбито за нез'ясованих обставин [58, с. 20]. В 1922-1924 рр. після повернення з-за кордону до Начальної команди також увійшли Юліан Головінський, Андрій Мельник, Володимир Целевич, Володимир Бемко, Ярослав Селезінка, І. Ревюк та П. Меркун.

Начальна Команда складалася з референтур – підрозділів, що відповідали за різні аспекти діяльності, а саме з : організаційної, військової (бойової), політичної (пропаганди), розвідувальної та фінансової референтур.

Крім референтур, в Начальній команді існували посади зв'язкових з округами [44].

Особливе місце в організації належало розвідувальній референтурі, яку очолював О. Думин. Починаючи з літа 1922 р. Думіну вдалось досить швидко розвинути розвідувальну мережу УВО в Галичині та в Польщі, зосереджену головним чином на зборі інформації військового характеру – збройні сили, військово-промисловий потенціал, військова техніка, комунікації й засоби зв'язку поляків. Головними постачальниками розвідданих виступали українці, що проходили військову службу. Також детально вивчалася періодика та військові видання [33]. Окрім Галичини, розвідувальні осередки УВО існували у Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Любліні, Туруні та інших великих польських містах, а також білоруських – Бресті, Гродно [32, с. 98].

З метою фінансування УВО було створено Український бойовий комітет, який очолив Михайло Матчак. Цей комітет мав свої представництва як на західноукраїнських землях, так і за кордоном і відповідав за збір грошових пожертв для підтримки діяльності УВО. В Америці питанням збору коштів займалась Федерація українців у ЗДА (З'єднаних Державах Америки) на чолі з М. Цеглинським. На території Чехословаччини частину своєї стипендії на цілі УВО віддавали її симпатички – українські стипендіати Чесько-Українського комітету. Також в період співпраці УВО з урядом ЗУНР представник уряду Я. Селезінка передав з фонду ЗУНР на діяльність організації суму 100 тисяч чеських крон [76, с. 33].

Спочатку Начальна команда була водночас і Крайовою командою. Після того, як Є. Коновалець восени 1922 р. переїхав на постійно за кордон, місцерозташування Начальної (згодом названої – Головною) команди УВО було також перенесено за кордон, а роботою УВО на західноукраїнських землях стала керувати окрема Крайова команда, підпорядкована Головній команді УВО. Крайовими комендантами УВО в різні часи були: Юрій Полянський (1922-1923), Петро Бакович (1923), Андрій Мельник (1923-1924), Ярослав Індишевський (1924), Юліан Головінський (1924-1926, 1930), Богдан

Гнатевич (1926-1927), Роман Сушко (1927-1929), Омелян Сеник (1929) [76, с. 33].

УВО, у порівнянні з іншими об'єднаннями колишніх військових українських армій мала одну яскраву перевагу, що забезпечила її високу стійкість, а в подальшому – можливість трансформації в більш масову організацію ОУН. Цією перевагою було те, що їй вдалося створити свої осередки на західноукраїнських землях та закордоном.

Територія, на яку поширювалась діяльність УВО у Східній Галичині спочатку поділялася на чотири, а згодом на 13 округ [58, с. 21]. За даними З. Книша, члена УВО, новий поділ було здійснено приблизно в період реорганізації Начальної колегії в Начальну команду. Відтак, Галичину було поділено на 10 округ:

1. Львів-місто, на чолі з комендантом В. Кузиком, завданням якого було організувати в якості революційних сил УВО не лише колишніх військових, а й місцевих робітників, ремісників та молодь;

2. Львів-округа, на чолі з комендантом С. Магалясом та заступником П. Петриком. Сюди входили повіти Львів, Сокаль, Рава Руська, Жовква і Бібрка;

3. Бережани, на чолі з В. Бемком;

4. Тернопіль, на чолі з М. Ладикою;

5. Чортків, комендант – І. Електорович;

6. Станіславів, в ті часи не надто активна; коменданти часто змінювались: Ю. Шепарович, І. Голембйовський, Ф. Борис, І. Феношин;

7. Перемишль, коменданти теж час змінювались: проф. Зубрицький, проф. Демчук, Є. Зиблікевич;

8. Коломия, на чолі з І. Ревоком, згодом з – І. Новодворським;

9. Стрий, комендант – Котович;

10. Самбір – д-р Кіцила [59, с. 20-21].

Згодом було створено ще 3 округи. З повітів Рава Руська, Любачів і Чесанів створено округу на чолі з Ю. Головінським. Дванадцять округу було

створено з повітів Сокаль, Радехів та Камінка Струмилова. Тринадцята округа була створена з Золочіва, Бродів та деяких суміжних повітів [59, с. 21].

Округи поділялися на повіти з повітовими комендантами на чолі. Кількість повітів встановити тяжче. За даними А. Кентія, на 1922 р. вже було 58 окружних та повітових комендантів [58, с. 21]. Межі повітів зазвичай збігалися з кордонами колишнього австрійського поділу на політично-адміністративні повіти [59, с. 21].

Згідно з даними І Васюти, до функцій окружних колегій (команд) входило створення, керівництво та контроль за діяльністю військових організацій в округах, облік українських офіцерів та придатних до військової служби чоловіків, віком від 18 до 35 років, збирання та облік амуніції, підтримка постійного зв'язку з керівництвом УВО та сусідніми окружними колегіями. Функції повітових колегій були такими ж, як і у окружних. На повітовому рівні формувались місцеві боївки (рої, п'ятки), до яких входили 5 відданих національній ідеї осіб і діяли під керівництвом довірених офіцерів [31, с. 117].

До кожної колегії (команди) округу та повіту входило четверо осіб, що колективно приймали всі рішення, які стосувалися воєнно-політичних проблем, готували накази та розпорядження і здійснювали контроль за їх виконанням. В колегіях працювали референти з воєнно-організаційних питань та з питань розвідки та пропаганди, а також ад'ютант, що завідував кадровими справами та підтримував зв'язок з вищими та сусідніми колегіями. Фінансовими справами заправляв скарбник. Персональний склад колегій затверджували колегії, що були на ранг вище [31, с. 117-118].

В цілому організаційна структура колегій (команд) нижчих рівнів була побудована за зразком структури Начальної колегії (команди), втім іноді могли бути й деякі відмінності. Нерідко певні відмінні риси виявлялися в повітах з менш розвиненою організаційною мережею. В свою чергу, укомплектування окружних колегій (команд) було легшим, зокрема завдяки відносно великим розмірам округ, в той час, як деякі організаційні повіти

організації, особливо новостворені, відчували нестачу кадрів, тому одна людина могла очолювати декілька посад одночасно [44].

З розвитком організаційної мережі з'явилися нові елементи організаційної структури. Відтак, з часом повіти почали поділятися на райони. Створення районних команд зазвичай відбувалось там, де була досить розвинута організаційна мережа. Їх склад передусім залежав від кадрових можливостей місцевих осередків. Проте не викликає сумнівів, що в районних командах існували посади коменданта, організаційного та бойового референтів. Відомості про персональний склад керівництва УВО на районному рівні ще менші, ніж про повітову ланку. Також згодом серед низових осередків, окрім п'яток, з'явилися трійки [44].

Поза керівними структурами та осередками УВО, організованими за територіальним принципом, існували й інші структури, які створювались для виконання спеціальних завдань. Зокрема в праці В. Мартинця знаходимо свідчення, що повітовому коменданту УВО Долинщини була підпорядкована окрема мережа, яка виконувала нелегальні переправи через Карпати і функціонувала незалежно від бойовиків, що належали до основної мережі [74, с. 45].

За даними О. Дарованця, існування мережі УВО на Волині засвідчують матеріали кримінальної справи М. Дзіковського, який серед окружних комендантів округ УВО вказав коменданта Волинської округи М. Лучкевича. Також є інформація про створення гуртка УВО на початку 1920-х рр. у с. Городок Рівненського району. Ініціаторами та активними членами цього осередку були брати Феодосій (очільник), Терентій та Іван Ткачі [44].

Письменник Улас Самчук у своїх мемуарах згадував, що під час навчання у Крем'янецькій українській гімназії, він належав до групи, що вважала себе клітиною УВО. Зокрема, він та ще один член групи, Антін Гакен, мали вчинити замах на єпископа Дениса Валединського, за те, що останній погодився брати участь у святкуванні польського державного свята «3

травня». Втім, в останній момент У. Самчук відмовився від виконання, що, на його думку, врятувало його життя [15, с. 282].

Все ж у першій половині 1920-х рр. мережа УВО на Волині не була такою потужною, як у Східній Галичині. На думку, О. Дарованця, найбільш ймовірно, це було пов'язано з досить сильним впливом комуністичних ідей. Також там не вистачало доброго управління та кадрового ядра, такого як старшини та вояки КСС і УГА, а також свідомої еліти, що могла б залучити населення Волині до організованого національно-політичного життя [44].

Відомостей про діяльність підпілля УВО на Буковині дуже мало. Ще у 1919 р. цей край за Сен-Жерменським мирним договором відійшов під владу румунської корони. Вже невдовзі там було створено розгалужену систему репресивного апарату, завданням якої була румунізація краю. Відповіддю на проведення румунською владою жорсткої політики денационалізації українського населення стало створення в 1920-х рр. перших українських нелегальних націоналістичних об'єднань, які прикриваючись легальною культурно-просвітницькою діяльністю, насправді займались вихованням молоді, об'єднуючи її навколо націоналістичної ідеї. Специфікою українського націоналістичного руху Буковини була його відносна самостійність та вимушена ізоляваність від західноукраїнського руху, оскільки румунська влада всіляко намагалася завадити проникненню націоналістичних ідей зі Східної Галичини. За даними М. Мандрик, румунська поліція, отримавши дозвіл на співробітництво з польськими поліційними відділками Львова для виявлення зв'язків УВО з Буковиною, довідалась, що філії організації існують й на Буковині. Також, стало відомо, що член УВО з м. Кути мав певні контакти з двома військовими, Д. Роговським та М. Гелічаком, з Вижниці. Один з них мав заснувати такий осередок на території Північної Буковини [73, с. 86-89].

Щодо існування підпільного центра УВО на Закарпатті, за даними О. Пагірі, ще у 1922 р. за дорученням Коновальця тут було створено осередок організації, до якого входили колишні старшини УГА – Гнат Стефанів,

М. Коник, О. Заворотнюк та М. Твердило. Згідно з даними чеської поліції, 1920-х рр. підпільні центри УВО на Закарпатті носили різні назви: «Воля», «Карпати», «Вогнем і мечем». Ключове завдання закарпатського осередку УВО полягало в підтриманні зв'язків між Краєвою командою в Галичині та Начальною командою за кордоном. В 1920-х рр. місцеве керівництво УВО налагодило контакти з провідними діячами українського національного руху в краї Августином Волошиним, Михайлом та Юлієм Бращайками, Степаном Ключураком та ін., долучившись до поширення українських національних ідей серед місцевого населення. У 1925 р. закарпатський осередок УВО очолив колишній лікар Корпусу Січових стрільців Іван Рихло. За сприяння місцевого підпілля у 1927-1928 рр. на території Закарпаття було проведено військово-бойовий вишкіл членів УВО з Галичини [81].

Як згадано вище, УВО намагалася поширити свій вплив на Наддніпрянщину. За свідченнями П. Мірчука, вже в 1920 р. колишні Січові стрільці намагалися пробратися туди невеликими групами для того, щоб організувати підпільні осередки. Попри значні труднощі, ці спроби мали певний успіх [76, с. 202]. Наприкінці 1920 р. до Києва було направлено Івана Андруха, якого згодом чекісти іменували правою рукою Коновальця, а також Осипа Думіна. Незабаром І. Андрух, влаштувавшись на той момент до райспілки під прізвиськом Авраменко, долучився до створеного в Києві у березні 1921 р. Всеукраїнського центрального повстанського комітету (ЦУПКОМу), що мав виконувати функції координаційного центру українського руху опору на Наддніпрянщині. Ще краще вдалось законспіруватись О. Думіну, який став викладачем тактики у Школі червоних старшин і вступив до комуністичної партії. За ствердженням В. В'ятровича, саме останній заснував і очолив осередок Української військової організації в Києві, створеної на базі згаданої школи. Спочатку об'єднання називалося Військова організація Січових стрільців, втім, згодом з ініціативи О. Думіна його було перейменовано на Українську військову організацію, щоб показати її всеукраїнський масштаб. Також було вирішено, що УВО в Києві буде

підпорядкована Всеукраїнському центральному повстанському комітету, Андрух буде підтримувати зв'язок між обома об'єднаннями, а також із закордонним керівництвом [35, с. 11-13].

До діяльності в підпіллі було залучено Терентія Шостака. В березні-травні він перебував у відрядженні на Єлисаветградщині з метою вербування курсантів для Школи червоних старшин, а також за дорученням УВО з метою збирання відомостей про більшовицькі війська та повстанські загони. Втім, ця поїздка стала причиною їхнього провалу. В Єлисаветграді Шостак зустрівся з колишнім однокурсником Сергієм Даниленком і запропонував приєднатись до УВО. Як виявилось, Даниленко нещодавно почав працювати чекістом, відтак, більшовики отримали інформатора в лавах київського підпілля, що відправляв їм деталі щодо підготовки повстання.

Вже в червні 1921 р. органи ЧК здійснили оперативні заходи, в результаті яких було розгромлено ЦУПКОМ та УВО в Києві. 28 серпня 1921 р. затриманих членів підпілля, І. Андруха, А. Решетуку та Т. Шостака було засуджено до розстрілу. О. Думіну вдалося уникнути арешту і повернутися в Галичину [35, с 13-16].

Коновалець, не полишаючи спроб організувати підпільну роботу на Наддніпрянщині восени 1921 р. відправив туди Івана Рогульського та його дружину Олександру, яким було доручено відновити зв'язок із рештками підпілля. В умовах панування тоталітарного режиму в Радянському Союзі, запорукою підпільної діяльності мала стати досконала конспірація, у противному разі, значні втрати ставали неминучими. Незважаючи на активну роботу радянських карально-репресивних органів, підпілля УВО на Наддніпрянщині продовжувало діяти, поповнюючись кадрами з-за кордону (С. Індишевський, І. Цьокан, брати Петро та Василь Дідушки, М. Турок, Яків Бутрин та ін.), зокрема, в Харкові, Києві, Одесі й навіть в Сибірі. У 1924 р. І. Рогульський повідомляв Є. Коновальця про відновлення зв'язків з рештками підпілля та про те, що діяльність триває, але у складних умовах, тому

ключовими напрямками є проникнення в радянський апарат та добре законспірована підпільна праця [44].

Організаційна мережа УВО, окрім українських земель, розвивалася й на території інших держав. Одним із найважливіших осередків стала експозитура УВО в Чехословаччині, керівництво якою здійснювала колегія у такому складі: голова і фінансовий референт – Михайло Федик, організаційний референт – П. Меркун, референт преси і особливих доручень – Мирон Коновалець, а також О. Мельникович. Нагляд за експозитурою здійснював військовий аташе ЗУНР сот. І. Рудницький. До завдань цього осередку належали підтримка зв'язку і транспортування необхідних УВО матеріалів, збирання коштів для організації та легалізації її членів, що рятувалися від польських репресій у Галичині. Також в цій експозитурі було створено хімічну лабораторію УВО (4 особи), яка виготовляла вибухові пристрої. За постачання зброї в Галичину відповідав Мандзій. Окрім цього, експозитура на початку 1920-х рр. відповідала за утримання важливих прикордонних пунктів УВО в Тешині (П. Білий) та Ужгороді (Сметанюк, С. Індишевський). В листопаді 1922 р. до Чехословаччини прибув М. Бігун, налагодивши організаційну мережу в Кральовому Градці, після чого здійснював вишкіл членів УВО в Йозефовському таборі [74, с. 54-56].

На розростання організаційної мережі УВО в ЧСР вплинуло кілька факторів: наявність чималої української еміграції, зокрема інтернованих старшин і вояків КСС та УГА; перебування у складі ЧСР Закарпаття, де переважало українське населення; ліберальне ставлення чехословацької влади до українських націоналістів [44].

Важливим закордонним осередком УВО була експозитура в Литві. В центрі тодішньої литовської столиці Каунасі знаходилась резидентура УВО, на чолі з Й. Рев'юком («Йонасом Братвічюсом»), а згодом – М. Сорокою. До її складу входило 15 осіб, що володіли польською, литовською та білоруською мовами. Вони здійснювали закупівлю та відправлення зброї до Галичини, відповідали за зв'язок з осередками УВО в Берліні, Відні, Парижі, а також за

збирання інформації в регіоні Вільнюс – Гродно – Ліда – Пінск, [33]. За сприяння Й. Рев'юка були встановлені контакти з Гуртком українців у Каунасі, Литовсько-Українським товариством, Стрілецьким відділом в Пагіріу [72, с. 124-125]. Саме в Литві виходив у 1928 – 1934 рр. пресовий орган УВО «Сурма» [33].

Слід також згадати про експозитуру УВО у Гданську (сучасне польське місто, до 1920 р. входило до складу німецьких земель; за Версальським договором Гданськ разом з округом перетворили на «вільне місто», що знаходилося під протекторатом Ліги націй). Зв'язковим УВО в Гданську до 1927 р. був Корнило Кізюк, пізніше – Андрій Феєдина. За свідченнями К. Кізюка, у 1922 р. Гданськ став переправним та зв'язковим пунктом УВО, на зразок Тешина в ЧСР. Зокрема, за дорученням керівництва УВО, Кізюк мав керувати переселенням членів УВО, що втікали з Галичини, а також переправленням кур'єрів, пошти і військових матеріалів в Галичину. У Гданському осередку відбувалися постійні зустрічі між членами організації з Галичини та тими, хто перебував за кордоном, а також з представниками уряду ЗУНР та галицьких партій. З розростанням діяльності УВО у Гданську та перетворенням місцевого осередку УВО у головний пункт пересилання матеріалів Начальна Команда УВО у 1925-1926 рр. дала К. Кізюку доручення створити справжню експозитуру УВО, зокрема для ведення розвідувальної роботи. Останній обрав вісьмох членів УВО, які для прикриття створили студентський гурток, а згодом корпорацію «Зарево» [74, с. 59-60]. До цієї групи входили А. Феєдина, О. Клюфас, Я. Мохнацький, Ю. Лашкевич та ін. [70, с. 45-46].

Одним з найважливіших закордонних представництв УВО був осередок організації в Німеччині. З 1921 р. цей осередок очолював Рико Ярій. Він відповідав за постачання зброї та військових матеріалів, значна частина яких закуповувалась у німецьких підприємств. Незабаром, після того, як Є. Коновалець та інші члени проводу УВО були змушені виїхати з Галичини, не бажаючи формально переносити керівну ланку за кордон, було вирішено

тимчасово створити Закордонну делегацію військової організації – ЗАДВОР. До її складу входили: Є. Коновалець – командант, О. Сенік – бойовий та економічний референт, С. Чучман – політичний та пресовий референт та Р. Ярій – військовий референт та зв'язковий з німцями, Горський (псевдо, за словами В. Мартинця ніколи не виступав під реальним прізвищем) – технічний референт [74, с. 191]. Конспіративна штаб-квартира, до якої мали доступ члени Начальної Команди та ЗАДВОРУ знаходилась за адресою Дройзенштрассе. У Берлін, що став центром керування діяльністю УВО систематично приїжджали члени УВО з Галичини [70, с. 54-55].

Активна організаційна діяльність серед колишніх українських вояків у США та Канаді розпочалася в 1924 р., коли було створено Українську стрілецьку громаду (УСГ), що підтримувала тісні зв'язки з УВО. У 1928 р. у Вінніпегу створено окремий відділ Громади з 8 чоловік, який очолив Є. Васишин. Незабаром такі осередки з'явилися в найбільших канадських містах Торонто, Едмонтоні, Саскатуні. Вже у 1929 р. створено Головну управу УСГ на чолі з В. Коссарем для координації всіх відділів на території Канади. Громада підтримувала тісні контакти з УВО, регулярно отримувала журнал «Сурма». Тісні зв'язки з УВО також підтримував Комітет оборони політичних в'язнів, створений у Вінніпегу в 1920-х рр. Зокрема, Комітет регулярно надавав організації матеріальну підтримку шляхом проведення в Канаді збору коштів [72, с. 184-185].

Щодо чисельності членів УВО на різних етапах її існування слід зазначити, що організація у зв'язку з суворою конспірацією не проводила спеціального обліку членства, отож, достовірні дані про кількість членів цього підпільного об'єднання відсутні. За деякими даними, вже навесні 1921 р. до організації входило щонайменше 100 членів [44]. За даними І. Васюти, у 1922 р. УВО налічувала близько 2 000 осіб [31, с. 135]. В той самий час польська дослідниця Л. Кулінська стверджує, що чисельність УВО ніколи не перевищувала декілька сотень осіб [96, s. 41].

Таким чином, УВО була нелегальною військовою організацією, з вираженою ієрархічною структурою. З розвитком організації, її структура удосконалювалась, а мережа розширювалась. Зокрема, керівництво організацією здійснювала Начальна колегія, згодом перетворена в Начальну команду. З виїздом керівництва організації за кордон, було також перенесено Начальну команду (згодом перейменовано на Головну), натомість в Східній Галичині було створено Крайову команду, підпорядковану Головній команді. Основним осередком діяльності УВО була Східна Галичина, територія якої поділялась на округи. Округи поділялись на повіти, повіти – на райони, районам підпорядковувались боївки (п'ятки і трійки). Окрім Східної Галичини, осередки УВО існували й на інших українських землях: на Волині, Закарпатті та Наддніпрянщині, були спроби заснування – на Буковині; а також за кордоном – в Чехословаччині, Литві, Німеччині та Гданську.

2.3 Співпраця з урядом ЗУНР та міжнародне партнерство УВО

В умовах невизначеності статусу Східної Галичини в 1919-1923 рр., та конфронтації з поляками за власне право на цю територію, українське громадянство могло лише чинити підпільний спротив та намагатися змінити своє становище на міжнародному рівні активною дипломатичною діяльністю уряду ЗУНР. В той самий час поляки опиралися на державний апарат, силові органи та міжнародне визнання їхньої держави. За таких обставин цілком закономірним та взаємовигідним постало співробітництво між УВО, що проводило свою діяльність переважно в Галичині, та урядом ЗУНР, що знаходився за кордоном.

Як вже згадувалось вище, УВО в перші роки свого існування формально підпорядковувалась уряду ЗУНР, на чолі з президентом Української національної Ради Східної Галичини Є. Петрушевичем. Сам Є. Коновалець брав участь у засіданнях Народного комітету Української народної трудової партії у Львові, що підтримував постійний зв'язок з адміністрацією Є. Петрушевича у Відні [56, с. 51].

Втім, слід зазначити, що вже на початках співпраці УВО з керівництвом ЗУНР виявилися розбіжності в поглядах, зокрема стосовно місця і ролі Східної Галичини у боротьбі за самостійну Україну. За ствердженням А. Кентія, голова ЗУНР негативно відреагував на приїзд Є. Коновальця на західноукраїнські землі у 1921 р., що помітно вплинуло на відносини між обома діячами. Причиною цьому стало те, що в саме в той період Є. Петрушевич домагався, щоб Антанта визнала незалежність ЗУНР і був категорично налаштований проти того, щоб долю західноукраїнських земель пов'язували з продовженням змагань за незалежність всієї України. Його найближче оточення вважало, що на першому етапі нової визвольної боротьби спочатку необхідно домогтися відновлення самостійності ЗУНР, терени якої стануть основою збирання та об'єднання всіх українських національно-державницьких сил, а вже звідти мав розпочатися другий етап змагань за відновлення українського суверенітету. Інших поглядів дотримувалися Є. Коновалець та його оточення, на думку яких питання про долю західноукраїнських земель потрібно буде ставити лише після відновлення державної самостійності всієї України [56, с. 40, 51].

Крім того, уряд ЗУНР в екзилі, з огляду на тривале відтягування західними державами визначення статусу Східної Галичини, вважав за необхідне, на відміну від 1919-1920 рр., шукати підтримку в боротьбі з Польщею в СРСР, враховуючи те, що у той період радянське керівництво висловлювало припущення щодо можливості існування на західноукраїнських землях самостійної української держави, приязної до РСФРР і УСРР [56, с. 51].

Попри те, що УВО, окрім Польщі, вважала також своїм противником СРСР, все ж, в перші роки свого існування, в умовах переходу керівництва ЗУНР на радянське позиції, також допускала можливість компромісу з більшовиками. Слід зазначити, що все це відбувалось в умовах, коли Польща проводила активну політику «національної асиміляції» в той час, як радянська влада сприяла розвитку модерної української культури [85, с. 176]. Підсилювало таку позицію і те, що в 1920-х рр. на західноукраїнських землях ставлення населення до Радянського Союзу, до складу якого входила і УСРР,

було однозначно менш ворожим, ніж до Польщі. Також в одному з листів від 1921 р. Є. Коновалець зазначав, що частина еміграції, представлена галичанами і частково колишніми Січовими стрільцями, вважала, що «не треба дуже гостро в справах, які торкаються Галичини, виступати проти більшовиків тому, що большевики визнали не тільки Самостійність Галичини, але що більше, і теперішній її Уряд (Диктатуру)» [8, с. 256].

Влітку 1921 р. Коновалець на зібранні окружних командантів УВО повідомляв про перемовини керівництва ЗУНР з більшовиками в Берліні, в яких брав участь представник організації Микола Саєвич. Втім, голова УВО застеріг її членів від співпраці з місцевими галицькими комуністами, щоб не дати польській владі приводу для ствердження, що українське підпілля є більшовицьким [50].

Слід зазначити, що вже з весни 1923 р. шляхи керівництва УВО та уряду ЗУНР почали розходитися. В той час рішення Ради послів щодо Східної Галичини, вирішене на користь Польщі, штовхнуло керівництво ЗУНР, що втратило офіційну міжнародну підтримку, перейти на загальну орієнтацію на СРСР. Втім, такий курс не отримав безумовної підтримки. Зокрема, 20 березня 1923 р. на зібранні Міжпартійної ради Східної Галичини більшість його учасників застерігала проти загальної орієнтації на більшовиків, хоч і погоджувалася, щоб вона була частковою. Рішучу позицію проти такого курсу уряду ЗУНР зайняла УВО. Зокрема, її керівництво виступило за ліквідацію диктатури ЗУНР і закордонної делегації Української національної Ради, а також вимагало створення замість них об'єднаного політичного центра [56, с. 52].

В таких умовах під тиском більшовиків Є. Петрушевич наприкінці 1923 р. домогся усунення Коновальця від керівництва УВО, як такого, що «заважав» співпраці з радянською владою. Щодо самої особи Коновальця, радянська влада, пам'ятаючи про його роль у національно-визвольних змаганнях, не хотіла мати з ним справу і навіть інсценувала показовий судовий процес, на якому заочно засудила його до смертної кари. Начальним

комендантом УВО тоді став Андрій Мельник [50].

Критичної межі розбіжності в лавах УВО між прихильниками Є. Коновальця і Є. Петрушевича досягли у середині 1920-х років. Замість Є. Коновальця очільник ЗУНР запропонував висунути на посаду Я. Индишевського, який на той момент очолював крайову команду УВО. На з'їзді УВО в Ужгороді в 1925 р. обидві сторони розійшлися остаточно. Як згадано вище, саме в той час з'явилась назва «УВО», після розколу колишньої Військової організації (ВО). Частина членів ВО, прибічників Є. Коновальця, розірвавши відносини з середовищем ЗУНР, найменувала себе УВО та заявила про загальноукраїнський характер своєї діяльності. Інші члени УВО з оточення Є. Петрушевича створили в 1926 році Західноукраїнську революційну організацію (ЗУНРО), яку очолив В. Бандрівський. Після розколу УВО та розриву з урядом Петрушевича, Є. Коновалець знову очолив організацію. З тих пір УВО вже ніколи не визнавала над собою зверхності будь-якого політичного проводу і виступала як сила, здатна самостійно вести національно-визвольну боротьбу [56, с. 53].

Все ж, слід зазначити, що не зважаючи на відмінності у поглядах відносно орієнтації на СРСР, керівництво ЗУНР і УВО намагалися отримати від більшовиків матеріальну підтримку на продовження боротьби проти Польщі. Є. Петрушевич певний час отримував від більшовиків кошти. Щодо УВО, то їй було складно сподіватись на реальну допомогу від радянської влади, яка вважала недоцільним фінансувати організацію Є. Коновальця, враховуючи її антибільшовицьку спрямованість та орієнтації на інші держави [56, с. 53-54]. Отож співпраця УВО з СРСР була нетривалою та не стала провідною у веденні зовнішньої політики організації.

Слід зазначити, що разом з веденням боротьби проти поляків на внутрішньому фронті УВО прагнула бути активною на зовнішній політичній арені. Зокрема, члени організації брали участь в діяльності міжнародних громадських організацій, передусім, в Комітеті поневолених народів, створеного в Парижі в 1924 р. Намагання УВО вплинути на роботу цього

комітету, де посади президента і секретаря посідали українці, болісно сприймав Є. Петрушевич. Восени 1927 р. Є. Петрушевич отримав повідомлення, що на з'їзді у Гданську представників УВО, УНДО й Української національної Ради Східної Галичини проводились обговорення щодо створення українського легіону на випадок війни Польщі з Радянським Союзом. З цього приводу голова УНДО Д. Левицький підчас перебування у Берліні зустрівся з Є. Коновальцем, запропонувавши йому взяти участь у згаданому зібранні. Втім дана справа не була втілена у життя [56, с. 47].

Говорячи про міжнародні контакти УВО, слід згадати про держави, з якими дійсно склалася тісна співпраця. Дружні взаємовідносини між Польщею та впливовими європейськими країнами Францією і Великою Британією спонукали керівництво УВО до пошуку підтримки у своїй боротьбі в таборі опонентів Польської держави. В таких умовах першим закордонним партнером УВО стала Литва, що здобула незалежність завдяки революції та визвольній боротьбі 1918 року. Ця молода постверсальська країна мала чи не найбільш натягнуті відносини з Польщею, зокрема через війну за Віленський край та постійні намагання польської влади включити Литву, якщо не до складу Польщі, то щонайменше в орбіту своїх геополітичних та економічних впливів. Ініціював співпрацю Литовської держави з УВО міністр закордонних справ Литви у 1920-1921 рр. Юозас Пуріцкіс. На думку литовських урядовців, взаємодія з УВО мала прискорити повернення Вільнюса до складу їхньої держави, який після Першої світової війни відійшов до Польщі [47]. У 1923 р. між керівництвом УВО та прем'єр-міністром Литви Аугустінасом Вольдемарасом досягнуто домовленості про обмін розвідданими стосовно Польщі та Радянського Союзу [33].

У 1925 р. Є. Коновалець разом із О. Думіним вперше відвідали Литву, встановивши безпосередні контакти членами Спілки стрільців Литви. Саме з того часу у місті Каунас розпочала діяти згадана вище литовська експозитура УВО. За ствердженнями К. Кізіюка, вже у 1925 р. литовці розпочали надавати фінансову підтримку організації. В той період литовські урядовці гостювали у

нього в Гданську, в зв'язку з купівлею двох підводних човнів. Також вони звернулися до місцевого представництва УВО з проханням допомогти переправити цих човнів, непомітно для поляків [74, с. 275].

В наступному 1926 р. УВО попередила литовське командування про розташування польських військ на польсько-литовському кордоні, завдяки чому було викрито запланований поляками військовий наступ. Водночас Є. Коновалець сповістив британську та німецьку владу про польські плани, і таким чином вдалось уникнути загострення конфлікту. У 1928 р. Є. Коновалець разом з В. Мартинцем приїздили до Литви з офіційним візитом. Їх тепло зустріло найвище керівництво держави і разом з делегаціями інших іноземних держав вони взяли участь у святкуванні 10-ліття незалежності Литви. Впродовж 1929-1934 рр. у Литві виходили друком і переправлялися в Східну Галичину підпільні видання УВО й ОУН (газета «Сурма», а також праці «Конспірація», «УВО», «Війна і революція») [79, с. 257].

За ствердженням В. Мартинця, УВО отримувала від Литви всебічну підтримку своєї діяльності: «... взяти литовські пашпорти або азиль (прихисток, право захисту в чужій державі – Авт.) для членів УВО, друк «Сурми», пропагандивну акцію, фінансову поміч і т.д., то треба ствердити, що це була конкретна, найбільш суттєва поміч, хоч і обмежена можливостями малої Литви...» [74, с. 275].

Все ж попри те, що теплі відносини між УВО і Литовською республікою були для організації дійсно корисними, Литва, в силу об'єктивних обставин, не могла стати важливим гравцем на європейській політичній арені, за підтримки якого лідери українського націоналістичного руху здобули б можливість докорінно змінити існуюче геополітичне становище в світі чи, хоча б, у східноєвропейському регіоні.

Єдиною, відносно впливовою, державою, зацікавленою в політичному і воєнному ослабленні як Польщі, так і СРСР, була Німеччина. Взаємини УВО, а згодом ОУН з цією державою в міжвоєнний період і в часи Другої світової війни були не випадковими, вони постали на фундаменті історичної традиції

та тодішніх реалій. Також керівництво українського націоналістичного руху здебільшого були вихідцями з австрійської Галичини, досить глибоко закоріненими в австро-німецькій культурній і політично-державній традиції. Але визначальним у співпраці з Німеччиною, безумовно, було спільне прагнення обох сторін у зміні існуючого у версальській Європі «статус кво» [79, с. 257-258].

Співпраця УВО з Веймарською Німеччиною була встановлена ще на початку 1920-х років. На зламі 1921-1922 рр. УВО зав'язала контакти з німецькими організаціями. Є. Коновалець в одному з листів до Східної Галичини за 1921 р. писав, що Німеччина за будь-яку ціну та за будь-яких умов буде прагнути перегляду Версальського договору 1919 р. і вже зараз підтримує контакти з тими, хто їй потрібен, зокрема з українцями. Я. Чиж у листі до Є. Петрушевича за квітень 1922 р. зазначив, що організація вважає за доцільне використання контактів з німцями [58, с. 50-51].

З 1922 р. Начальна команда УВО на чолі з Є. Коновальцем, перебуваючи у Берліні, намагалася налагодити контакти з німецькими військово-політичним керівництвом. Приводом для перебування українських діячів у Берліні був значний фінансовий борг Німеччини перед колишньою Українською Державою в розмірі близько 475 млн марок, що складався з вартості вивезених за час німецької окупації українського зерна та матеріалів, а також українських державних депозитів у німецьких банках. Таким чином УВО сподівалася одержати певну матеріальну допомогу від Німеччини [37, с. 43].

Вже з 1923 р. УВО розпочала співпрацю з німецькою військовою розвідкою – абвером, коли було укладено письмову угоду між тодішнім керівником абверу Веймарської республіки Ф. Гемппом і Є. Коновальцем [79, с. 260]. З німецької сторони зв'язки з УВО підтримували: шеф абверу полковник Ніколаї, колишній начальник Київського гарнізону кайзерівських військ (1918 р.) генерал В. Гренер, полковник розвідки Ф. Гемпп, співробітники розвідцентру у Львові, що діяв під прикриттям гданського

підприємства «Хартвіг», відділ розвідки 1-ї піхотної дивізії у Східній Пруссії на чолі з капітаном Вейсом та інші представники спецслужб. Головним посередником з української сторони по лінії розвідки виступав Рико Ярій. Згідно з домовленостями УВО зобов'язувалася надсилати розвіддані в обмін на військово-матеріальну допомогу та підготовку кадрів. Зокрема, в 1923 р. у м. Мюнхен були створені військові курси для членів УВО під керівництвом майора абвера Фосса. У 1924-1928 рр. відкрилися вишколи розвідників, диверсантів та резидентів (керівників українських розвідчих бригад) у Берліні, Східній Пруссії та Гданську. В період з 1923 до 1928 р. німці передали УВО до 2 млн. марок, а також чималу кількість зброї. Тільки через Гданський переправний пункт було переправлено 200 револьверів, 500 кг вибухівки, тисячі детонаторів [33].

Слід зазначити, що у 1928 р. відносини між УВО та веймарськими чиновниками помітно ускладнилися. Польська контррозвідка та поліція арештувала близько 100 членів УВО, звинувативши їх у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Судові процеси набули широкого резонансу у пресі і неоднозначно оцінювалися населенням Східної Галичини. Помірковані кола громадянства негативно ставилися до розвідувальної діяльності УВО на користь Німеччини. В таких умовах за намовленням П. Скоропадського та через тиск польських дипломатів командувачем рейхсверу генералом В. Гренером було припинено матеріальну підтримку УВО [58, с. 53].

За даними В. Мартинця, УВО також співпрацювала з місцевою владою вільного міста Гданськ. Зокрема, Є. Коновалець встановив контакти з др. Вагнером, послом гданського сенату та очільником мілітаристської організації «Гайматдінст», а також з комендантом місцевої поліції майором Вагнером. За сприянь останнього Коновалець та очільник гданського осередка УВО К. Кізюк познайомились з президентом всієї гданської поліції, що, в свою чергу, представив їх Генріху Саму, президенту м. Гданськ. Ці знайомства відкривали перед УВО великі можливості. Зокрема, др. Вагнер допомагав

членам УВО з легалізацією та з отриманням віз на перетин німецьких кордонів [74, с. 59-60].

Таким чином, УВО, формально підпорядковуючись екзильному уряду ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем в перші роки існування, вже з середини 1920-х після переходу останнього на загальні прорадянські позиції розриває з ним відносини, продовживши свою діяльність як окрема політична сила.

В 1920-х роках УВО налагодила міжнародні контакти з владою Литви, «Веймарської» Німеччини, а також Гданська. Така співпраця передбачала обмін даними взамін на політичну підтримку, що не виключало й фінансову допомогу для УВО. Спроби співробітництва з СРСР на початку діяльності організації були короткотривалими і не мали поважних наслідків.

2.4. УВО та український націоналізм. Створення ОУН

Враховуючи той факт, що на своїх початках основу Української військової організації становили військовики, що не особливо розумілися в політичних ідеологіях та програмах, вона фактично не мала власної ідейної платформи та об'єднувала людей різноманітних політичних поглядів. В цілому, на початку 1920-х років українське суспільство та політична еліта перебували в стані певної розгубленості та невизначеності від поразки у визвольних змаганнях та втрати власної державності. Отож, в таких умовах для визначення свого серед чужих було достатньо одного тільки бажання боротися за незалежність України.

Однак відсутність власної ідеології та об'єднання в лавах УВО людей з різними політичними орієнтирами спричиняли чимало внутрішніх конфліктів, що завдавало значної шкоди. Приймаючи до уваги цей факт, очільник підпільної структури Є. Коновалець прагнув надати їй чіткого ідеологічно-політичного обличчя. Таким чином, УВО та її члени поступово наблизилися до ідеології українського націоналізму [38, с.182].

Перш ніж розглянути перехід УВО на засади українського націоналізму, слід розглянути його історичну генезу. На думку Г. Касьянова, український

націоналізм можна визначити передусім як форму колективної свідомості, як політичну ідеологію, а також, як політичний рух. В загальному сенсі український націоналізм – це світогляд, визначальним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом та української нації зокрема. Саме поняття «націоналізм» з'явилося в українській публіцистиці приблизно у 80 – 90-х роках ХІХ ст., передусім в полеміці Б. Грінченка і М. Драгоманова (1892-1893). В той час цей термін ще не мав специфічного ідеологічного забарвлення й ототожнювався з певними почуттями, культурною ідентичністю або ж діяльністю, спрямованою на захист культурних та політичних прав нації. На рубежі ХІХ – ХХ ст. розмежування українського національного руху на окремі конкуруючі течії і боротьба між ними призводять до ідеологізації і політизації поняття «націоналізм». Зокрема, українські соціал-демократи почали ототожнювати «український націоналізм» із «буржуазною інтелігенцією» та її спробами очолити визвольний рух населення, запровадивши термін «український буржуазний націоналізм». До того ж, доволі активно термін «націоналізм» відносно своїх ідеологічних структур почали вживати українські діячі, що дійсно виражали деякі радикальні націоналістичні ідеї. Зокрема, це стосується М. Міхновського та його однодумців, що в 1902 р. заснували Народну українську партію. Певно, саме з того часу в свідомості української політичної еліти закріпилося в пам'яті трактування «українського націоналізму» як радикальної ідеологічної течії та політичного руху з виразними ознаками національної винятковості, агресивності і ксенофобії [54].

За ствердженням Г. Касьянова, проблема походження українського націоналізму прямо пов'язана з проблемою творення української нації і насамперед становлення національної свідомості. Впродовж ХІХ ст. український націоналізм пройшов у своєму розвитку три фази: зародившись на межі ХVІІІ – ХІХ ст. на соціально-психологічному рівні як поєднання станових амбіцій нащадків козацько-шляхетської еліти та культурницьких інтересів нової, «різночинської» інтелігенції, він під дією зовнішніх факторів

перетворився в нову форму етнічної, а пізніше національної ідентичності інтелектуальної еліти українського соціуму. За декілька десятиліть він став елементом світогляду певної її частини – саме в той час виник «український проект», а наприкінці XIX ст. розпочалося перетворення українського націоналізму в ідеологію і політичний рух, мета якого була «класична» для східноєвропейських націоналізмів – покликати до політичного буття населення, перетворивши його на націю. На «політико-ідеологічному» етапі український націоналізм став частиною політичних доктрин майже всіх течій українського руху початку XX ст., зокрема тих, що не вважали себе націоналістичними, навіть більше, поборювали «націоналізм». Тільки радикально-націоналістична течія обрала назву «націоналістичної» в той час, як інші, тлумачивши «націоналізм» з позицій панівних у цих течіях світоглядів, відхрещувалися від неї. Саме становлення українського націоналізму як політичної доктрини, як сформованої політичної ідеології здійснювалося в першу чергу в межах його радикального відгалуження, т. зв. «інтегрального націоналізму» [54].

На західноукраїнських теренах потужним чинником, що прискорив еволюцію українського націоналізму в ідеологічні й політичні форми стала дедалі гостріша боротьба з поляками. Останні були не лише противниками, а й виступали наочним прикладом національної самоорганізації для української громадськості, яка відповідаючи на виклики з польської сторони, в той самий час практично в усьому копіювала своїх суперників. Також етнічна концепція польської нації, що стала розповсюдженою в другій половині XIX ст., дала могутній поштовх для зародження відповідних поглядів серед українських політичних діячів. Чи не найбільший вплив на формування українського підпілля у 1920-1930-х роках мали польські національно-визвольні підпільні об'єднання XIX – початку XX ст., зокрема, Польське демократичне товариство, Патріотичне товариство, Об'єднання польського народу, Загальна конфедерація польської нації, Ліга Народова, Польська військова організація, які в різні часи мали свої центри також на західноукраїнських землях [80].

Варто зауважити, що ідеологічне наповнення діяльності Української військової організації здійснювалося поступово. Так, з жовтня 1923 р. коштами УВО у Львові почав виходити легальний часопис «Новий час», головним редактором якого став член Крайової команди УВО Д. Паліїв [76, с. 43]. Газета швидко стала доволі популярною в середовищі галицьких українців. У першій редакційній статті було наголошено на продовженні боротьби українців за власну незалежність [38, с. 182].

Значний вплив на процес переходу УВО на засади українського націоналізму справила криза, яку організація переживала після офіційного закріплення Антантою Східної Галичини за Польщею. В цей час від неї відвернулись легальні українські об'єднання, а також з організації вийшла частина її членів, що відкидали використання терористичних методів у боротьбі проти вже офіційної влади [31, с. 148-149]. Водночас ця криза призвела до консолідації та влиття в лави УВО патріотично-налаштованої молоді, що стояла на націоналістичних засадах.

Вже на початку 1920-х рр., сам термін «український націоналізм» почав активніше використовуватись в науковому, а також в суспільно-політичному дискурсі українців. Саме тоді з'явилися й засадничі праці: «До основ українського націоналізму» (1921) Степана Рудницького, «Теорія нації» (1922) Володимира Старосольського, «Розвиток української національно-політичної думки в ХІХ ст.» (1922) Юліана Охримовича [36].

Новий імпульс у розповсюдження націоналістичних ідей надав Дмитро Донцов. Саме йому належить ключова роль у становленні ідеології українського націоналізму. У 1922 р. Д. Донцов за сприяння Є. Коновальця переїхав до Львова та став головним редактором відновленого авторитетного періодичного видання «Літературно-наукового вісника», заснованого ще у 1898 р. І. Франком та М. Грушевським, якому Донцов надав виразно націоналістичного забарвлення. Невдовзі, окрім відновленого «Літературно-наукового вісника» за сприяння керівництва УВО було у 1922 р. засновано ще один виразно ідеологічний часопис «Заграва», на чолі з головним редактором

Д. Донцовим. Співредакторами стали члени УВО – Д. Паліїв, В. Кучабський, М. Матчак та В. Кузьмович. «Заграва» виходила у Львові двічі на місяць впродовж 1923-1924 рр. [76, с. 48-50]. Попри своє короткотривале існування, ця газета справила помітну роль на українське громадське життя, адже на її сторінках відбилися ідеї та погляди, що згодом лягли в основу українського націоналістичного руху.

Вже на початку 1920-х рр. в планах Д. Донцова було створити політичну силу, що діятиме на націоналістичних засадах. У 1923 р. згуртовані навколо журналу «Заграва» радикально налаштовані українці невдовзі створюють націоналістичну політичну платформу – Українську партію національної роботи (для втаємничених — революції, УПНР), на чолі з С. Підгірським. Ця політична сила проіснувала лише до 1925 р., коли група її членів на чолі з Д. Палієвим, відійшовши від ідейних принципів боротьби, перейшла в Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Втім, за короткий період свого існування ця політична сила зробила значний внесок у поширенні ідей націоналізму [29].

Після розпаду УПНР Д. Донцов продовжив працювати лише в ідеологічному просторі, передусім на шпальтах «Літературно-наукового вісника». Як редактору журналу йому вдалося об'єднати яскравих авторів-особистостей: В. Гнатюка, С. Смаль-Стоцького, М. Кордубу, В. Дорошенка, Є. Маланюка, Ю. Липу, Ю. Клена, О. Ольжича та ін. В середині 1920-х років Донцов налагодив творчі стосунки ще з декількома новими періодичними виданнями, через які поширював націоналістичні ідеї, співпрацюючи здебільшого з молоддю.

Завдяки своїй літературній творчості, Д. Донцов став найавторитетнішим автором епохи в Галичині. У 1926 р. з'явилася його найважливіша праця «Націоналізм», в якій він піддав критиці українських угодівців і соціалістичну псевдодемократію, що призвели до поразки у визвольних змаганнях. Причини занепаду українського руху, на його думку, крилися у захопленні провідних його ідеологів – Драгоманова, Грушевського

та ін. – ідеалами вселюдського братерства й справедливості. Раціоналізму попередніх поколінь українських діячів він протиставляв ірраціоналізм і волюнтаризм, лібералізму – інтерес нації понад усе. Донцов закликав до боротьби, обґрунтовуючи, що раніше українці «в національних питаннях не йшли даліше тієї границі, яка визначалася потребою “самооборони”, оборони своїх економічних і культурних, “мінімальніших” інтересів». На думку Донцова, колишні українські лідери замість того, щоб вкласти в поняття нації велику ідею – «обмежили об’єм поняття нації». Вони були «поза часом, а їх ідея – ні ретроспективною, ні проспективною, без традицій вчора, без завдань завтра» [7, с. 110-111]. Д. Донцов ставив за завдання відродження героїчного духу українців та піднесення національної ідеї, яка б надихала на нові звершення цілі покоління, прагнув пробудити в молодих українців прагнення волі до влади.

Погляди Донцова визначили світосприйняття української молоді та студентства Східної Галичини у міжвоєнний період, що виростає за умов, коли про демократичні вибори можна було дізнатися хіба що з оповідей старшого покоління. Авторитарний характер польської влади лише підкріплював їхні думки, що демократичні ідеали є прикриттям політичного лицемірства і насильства [38, с. 183].

Виразне ідеологічне позиціонування УВО відбулося в другій половині 1920-х рр. Значно прискорила його гостра полеміка в лавах УВО, пов’язана зі збільшенням в ній прорадянських тенденцій. Зрештою цю кризу було подолано: радянофільські члени організації покинули її, решта ж членів УВО поступово перейшла на позиції популярної націоналістичної ідеології, зробивши головну ставку на українську молодь, намагаючись поступово залучати найактивніших її представників до роботи в підпіллі [39, с. 39]. Вже з другої половини 1920-х рр. молодь почала переважати на нижчих ланках УВО. В той період до підпільної діяльності в УВО приєдналися С. Бандера, Р. Шухевич, В. Кук та інші їхні ровесники, що згодом стали активними діячами українського національно-визвольного руху 1930-х – 1950-х рр.

Український націоналізм, засади якого почала сповідувати організація, розглядав націю як вічну й абсолютну цінність, а волю – рушійною силою історичного процесу. Він ставив націю над індивідуалізмом, возвеличував героїзм «кращих людей», вимагав, щоб народ виступав як одне ціле під проводом однієї політичної організації і одного вождя поводиря [38, с. 183-184].

З поширенням ідей українського націоналізму та зростанням числа їх симпатиків під впливом УВО в Галичині та за кордоном з середини 1920-х рр. почали виникати націоналістичні підпільні гуртки та товариства. Зокрема, студентська молодь, що підтримувала ідеї Донцова, у 1926 р. у Львові створила Союз української націоналістичної молоді (СУНМ) на чолі з О. Боднарівичем, що в скорому часі перетворився на дієву та авторитетну політичну силу. Вийшовши за межі студентського середовища СУНМ знайшов численних прихильників серед робітничої та селянської молоді [29].

Вже у 1922 р. в Чехословаччині, Українському військовому таборі в Йозефові, а потім і в Празі, виникла «Група української національної молоді» (ГУНМ), яка об'єднала в своїх лавах студентство. Незабаром осередки ГУНМ виникли й в інших містах Чехословаччини, а також в Австрії. Також в 1925 р. в Чехословаччині ряд невеликих націоналістичних угруповань об'єднався в Легію українських націоналістів на чолі з М. Сціборським. В 1927 р. на основі Легії українських націоналістів та Групи української національної молоді було створено Союз організацій українських націоналістів [43, с. 214-215].

Враховуючи, що УВО як замкнута військова організація, зорієнтована переважно на диверсійно-розвідувальну діяльність, відрізнялася від інших українських громадсько-політичних формацій, що діяли за кордоном і на західноукраїнських землях, з плином часу стало зрозумілим, що УВО нездатна домогтися потужного політичного впливу на українське населення Східної Галичини і Західної Волині. Розкол в УВО, суперечки з керівництвом ЗУНР, конкуренція зі зростаючою з середини 1920-х років нелегальною політичною організацією КПЗУ значно ослабили організацію в боротьбі з польською

владою. Наприкінці 1920-х років стосовно майбутнього організації були різні міркування. Виникали побоювання, що зростання кількості членів УВО може значно послабити конспірацію, що зробить підпілля вразливим перед польською поліцією. Водночас, потреба в розширенні масштабів і урізноманітненні форм та методів боротьби диктували необхідність у створенні нової спорідненої з УВО масової політичної організації, більш рішучої у засобах і діях [56, с. 62].

Таким чином, в другій половині 1920-х років з розростанням впливу УВО та її діяльності, а також творчості Д. Донцова та ідей, що виходили з низки українських націоналістичних організацій, з ініціативи Є. Коновальця розпочався процес об'єднання різних осередків в одну структуру з одним ідейним наповненням.

Вже 3-7 листопада 1927 р. в Берліні відбулась I Конференція українських націоналістів, на якій після тривалих переговорів було погоджено об'єднати усі націоналістичні організації, включаючи УВО, в Організацію українських націоналістів (ОУН). Також було обрано Провід українських націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем, що мав виступати координаційним центром до початку діяльності єдиної ОУН [57, с. 5-7]. На II конференції українських націоналістів, що відбулась 8-9 квітня 1928 р. у Празі дійшли згоди, що ОУН стане нелегальною організацією і матиме надпартійний характер для того, щоб протиставити себе іншим політичним партіям і рухам [76, с. 86-87].

Між тим дії українських націоналістів на суспільно-політичній арені привернули до себе увагу українських еміграційних кіл. Зокрема, активно обговорювалися погляди, що піднімалися на сторінках друкованого органу ПУН – журналу «Розбудова нації», що почав видаватись в Празі у 1928 р. Навколо цього пресового органу об'єдналася група постатей, які стали «постачальниками» основних ідейних засад майбутньої політичної програми ОУН – Ю. Вассиян, Д. Андрієвський, М. Сціборський, В. Мартинець та ін. Зокрема, в першому номері цього журналу зазначалось, що «...нове угруповання стоїть на протилежному бігуні, від того, що на цьому знаходяться

всі українські партії. Бо основною, засадничою, рішальною прикметою Українських Націоналістів є віра, безоглядна, чинна, будуча віра в Націю, в її самоціль, в її самовистарчальність, в її снагу й мудрість, в її органічну цілість і спайність» [1, с. 8].

28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся Конгрес ОУН або I Великий збір ОУН, що став завершальним етапом в процесі об'єднання українських націоналістичних організацій. На ньому було прийнято низку постанов щодо створення та устрою ОУН, головних ідеологічних засад, а також керівних органів організації. Найвищим законодавчим органом ОУН став Збір українських націоналістів, виконавчим – Провід українських націоналістів (ПУН), який складався з Голови та восьми членів. Відтак, очільником ПУН став Є. Коновалець, його заступником – М. Сціборський, секретарем – В. Мартинець. Членами ПУН були обрані: Д. Андрієвський, Д. Демчук, Ю. Вассиян, М. Капустянський, П. Кожевників, Л. Костарів [76, с. 88]. Першим очільником Крайової езекутиву ОУН на західноукраїнських землях (КЕ ОУН на ЗУЗ) у 1929 р. став Б. Кравців [29].

Слід зазначити, що трансформація УВО в ОУН була своєчасним кроком, який дозволив запобігти кризі радикального крила українського визвольного руху, зберегти досягнення УВО в боротьбі за українську державність, зробивши їх надбанням нового, більш чисельного об'єднання борців за українську незалежність, згуртованих у лавах ОУН. Водночас сама УВО ще тривалий період часу продовжувала своє існування, виступаючи бойовою референтурою ОУН. А за словами відомого діяча УВО-ОУН З. Книша, УВО узагалі ніколи офіційно не ліквідовували [58, с. 68].

Отже, на початках Українська військова організація, об'єднуючи людей різноманітних політичних поглядів, фактично не мала власної ідейної платформи, достатньо було одного тільки бажання боротися за незалежність України. Потужними чинниками, що сприяли переходу УВО на позиції українського націоналізму були: асиміляційна політика польської влади в Східній Галичині, визнання Антантою суверенітету за Польщею над цією

територією, і, як наслідок, внутрішні світоглядні кризи, в процесі вирішення яких від організації відійшли представники поміркованих та радянофільських поглядів. Виразне націоналістичне ідеологічне позиціонування УВО відбулося в другій половині 1920-х рр.

З розростанням впливу УВО, а також поширенням творчості Д. Донцова та ідей, що виходили з низки українських націоналістичних організацій, з ініціативи Є. Коновальця в другій половині 1920-х років розпочався процес об'єднання різних націоналістичних осередків в одну структуру з одним ідейним наповненням, що завершився створенням ОУН в 1929 р.

Висновки. Природною реакцією на поразку в українських національно-визвольних змаганнях та польський терор щодо українського населення, передусім в Східній Галичині, стала поява праворадикального крила в українському національному русі, націленого на продовження боротьби за українську державність, зокрема збройними методами. Його провідною силою в 1920-х роках стала Українська військова організація, що діяла на підпільних засадах і в процесі свого розвитку поступово перейшла на засади українського націоналізму. УВО вдалось створити чітку ієрархічну структуру та мережу своїх осередків як на українських теренах, так і за кордоном. Більше того, організація змогла налагодити міжнародне співробітництво з владою Литви, Німеччини, а також м. Гданська.

РОЗДІЛ 3. РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УВО

3.1. Форми пасивної боротьби проти польської влади

В 1920-х роках Українська військова організація розвинула на західноукраїнських землях широку революційну діяльність, що здійснювалась у формах активної та пасивної боротьби проти політики польської влади. Активні форми спротиву передбачали різного роду збройну боротьбу. Щодо пасивного спротиву, його основною формою, особливо на перших етапах існування організації, було проведення бойкотів політичних, економічних та інших заходів польської влади. Також пасивні форми спротиву включали в себе видавництво та поширення пропагандистської агітаційної літератури націоналістичного характеру, організацію протестів, маніфестацій та ін. В цілому пасивний спротив був націлений на те, щоб максимально залучити українське населення у протистояння з польськими владними колами [56, с. 44].

Основними умовами, на думку керівництва УВО в пасивній боротьбі мали стати такі «головні заповіді:

I. Не роби нічого такого, що ворогові моглоб принести якунебудь користь;

II. Роби завсіди і на кожному кроці та місці це все, що наносить ворогові шкоду;

III. Скріпляй свої духовні й фізичні сили;

IV. Боротьбу без зброї повинні вести не тільки поодинокі гурти революціонерів-боєвиків, але також цілий нарід...» [16, с. 2-3].

Враховуючи те, що на момент створення Української військової організації статус Східної Галичини ще не був остаточно визначений, в цей період її діяльність, як і більшості українських політичних сил, була націлена на те, щоб не дати польській владі, яку вважали тимчасом окупантом, утвердитись на українських територіях.

У своїх спогадах про організаційні початки УВО О. Навроцький згадував, що після заснування Начальної колегії у Львові, він разом з

М. Матчаком та Я. Чижем восени 1921 р., вирішивши довести до відома української громадськості факт створення Української військової організації, а також польського уряду, що боротьба проти польської окупації не припинена, влаштували першу акцію протесту проти проголошення поділу Східної Галичини на воєводства: «Я. Чиж і М. Матчак запропонували виготовлення проклямації з протестом проти рішення польського уряду та розліплення їх по місті за підписом УВО... Кожний з нас дістав від М. Матчака згорток проклямацій, запасся у коробку з клеєм і пензлем та ніччю вийшов на місто. Трохи було моторошно від незвичної роботи й все таки небезпечного підприємства, бож могло статися таке, що при першій, назагал дрібній акції, ледве створена Начальна Колегія УВО попаде в польські руки» [77, с. 9].

Вже в перший рік свого існування УВО, на ряду з іншими політичними силами, вдається до відновлення розгромленого визвольними змаганнями громадського життя на західноукраїнських землях. За її безпосередньої участі велася акція боротьби за український університет, а також було відновлено діяльність цілого ряду товариств: Сокіл, Академічна громада, Комітет української молоді, Академічна поміч, Студентський союз [55, с.4].

Однією з перших масових акцій УВО вже у 1921 р. в Східній Галичині стало проведено бойкоту присягання на вірність Польській державі. Ця вимога була висунута відносно всіх українців, що працювали в державно-адміністративних установах. За ствердженням П. Мірчука, цей заклик УВО мобілізував українське суспільство, яке масово відмовлялось від присяги, попри загрозу втратити роботу, що змушувало польську владу йти на певні поступки [76, с. 26].

В листопаді 1921 р. організація долучилась до загального українського бойкоту перепису населення західноукраїнських земель, проводячи відповідну агітацію. Зокрема, члени підпілля писали та розповсюджували в різних місцевостях відозви проти перепису, розкидаючи їх, прибиваючи на деревах, парканах та будинках [74, с. 30].

Восени 1922 р. УВО, підтримавши заклики керівництва ЗУНР, також приєдналась до бойкоту виборів до польського парламенту, поширюючи відозви та листівки. Українські підпільники намагалися зробити все для того, щоб проведення виборів не було успішним для польських урядових кіл, адже це могло дати їм формальні підстави показати міжнародній громадськості, що населення Західної України визнає польську владу і приймає активну участь в громадсько-політичному житті Другої Речі Посполитої [29].

В грудні 1922 р., коли в Східній Галичині розпочався призов до польського війська, Українська військова організація разом з іншими політичними силами включалась в масштабну кампанію протесту із закликом до української молоді бойкотувати загальновійськовий обов'язок й ухилятися від військової служби у ворожому війську [88, с. 30]. Втім, після того як у 1923 р. Східна Галичина була офіційно визнана за Польщею, керівництво УВО почало закликати українське юнацтво йти на польську військову службу з метою здобуття військового вишколу і готовності до майбутньої війни за українську державність: «Не дезертируйте, а хочь Вам прийдеться тяжко служити в ворожій армії, служіть і учіться володіти крісом і познакомлюйтеся з усім, що колись Вам придасться на службі в нашій власній українській армії» [27, с. 273-274].

Також УВО була зачинателем у протестах українського населення проти сплати Польщі державних податків. Згідно з повідомленням тернопільського воєводи для польських урядових кіл, українські селяни відмовлялись сплачувати податки, сподіваючись, що або українське військо скоро вторгнеться з Чехословаччини, або ж Женевська конференція звільнить їх від цих сплат. Водночас українці заснували спеціальні таємні комітети для збору національного податку серед населення [82, с. 556-557].

На відміну від виборів до польського парламенту у 1922 р, УВО, розуміючи, що вибори в березні 1928 р. будуть мати певне політичне значення, не заперечувала і не виступала проти того, щоб українське населення не брало в них участь. Разом з тим вона застерігала, що «не сміють мати місця в

українських партіях ніякі автономісти скриті, чи явні, ані наємники Москви чи Польщі». На думку керівництва УВО, українськими послами до польського парламенту мають стати тільки ті представники української громадськості, що є свідомими «цеї боротьби, яку доведеться їм вести в Варшаві й яких ціллю буде, всіма способами боронити українське населення, перед польським наступом» [18, с.6-7].

За ствердженням З. Пеленського, маловідомим фактом є те, що УВО під час виборчої кампанії надавала українським кандидатам на північно-західних українських землях чинну, зокрема охоронну допомогу [8, с. 505]. Під час виборів до польського парламенту УВО неофіційно підтримувала УНДО. За повідомленням від 10 лютого 1928 р. Тернопільського воєводського уряду до повітових старост зазначалось, що УВО під час виборів буде проводити агітацію та розповсюдження листівок на підтримку УНДО. Також повідомлялося, що у списках кандидатів останньої є члени УВО, зокрема редактор газети «Новий час» Д. Паліїв та адвокат К. Троян [41, с. 29-30]. Сам Є. Коновалець підтримував відносини з багатьма українськими депутатами і сенаторами, які нерідко зверталися до нього за порадами та підтримкою [8, с. 505-506].

Серед заходів, які бойкотувала УВО, були відзначення польських свят. Зокрема різні виступи влаштовувались під час святкування дня народження Ю. Пілсудського [22, с. 6-7]. Під час проведення урочистостей з нагоди відзначення польських державних свят українські підпільники вдавалися до дрібних акцій спротиву в різних місцевостях. До прикладу, за даними Б. Галайка, вночі 5 травня 1926 р. було здійснено наругу над державним гербом Польщі на будівлі школи в с. Рожанівка; а 11 листопада 1928 р. на будинку місцевої пошти у Снятині було повішено український прапор з літерами УВО [41, с. 29].

До протестних акцій долучались й українські молодіжні організації, засновані під егідою УВО, зокрема створена в 1924 р. Організація вищих класів українських гімназій (ОВКУГ), яка в 1926 р., об'єдналась з Групою

української державницької молоді в Союз української націоналістичної молоді (СУНМ). Члени цих молодіжних об'єднань організовували бойкоти та зривання святкувань польських державних свят у школах та гімназіях, займались розповсюдженням антидержавних листівок серед школярів, а також намагались відбити в української молоді бажання вступати до польських вищих шкіл [89, с. 777-778].

З відомих широких акцій УВО стали події 1 листопада 1928 р. у Львові, в день святкування 10-ї річниці проголошення ЗУНР. В ніч з 31 жовтня на 1 листопада підпільники встановили на будівлях польських державних установ у Львові, зокрема на ратуші, а також на пагорбі Люблінської Унії (сучасний Високий замок) українські національні прапори з написами «УВО». Член УВО Ю. Старосольський вивісив жовто-блакитний прапор на будівлі університету імені Яна Казимира, що знаходився в центрі міста. Також українська молодь розкидала по місту відозви УВО із закликами до української громадськості до продовження боротьби [41, с. 30].

Зранку в соборі св. Юра відбулась панахида, на яку зібралось близько 10 тис. людей. Ще до завершення панахиди зібраний на площі перед собором натовп побачив, як над його головами на соборі замайорів великий жовто-блакитний стяг із вишитими на ньому чорними літерами «УВО». Вивісив його молодий увіст М. Колодзінський. По завершенні служби на балконі собору з палкою революційною промовою виступив оратор, закликаючи українців до маніфестації. Після цього в центрі міста відбулась багатотисячна демонстрація. При спробі поліції розігнати мітингуючих, озброєні члени УВО, що знаходились серед демонстрантів відкрили вогонь. Придушити виступ вдалось лише після прибуття підрозділів кінної поліції [82, с. 559].

Листопадова акція УВО отримала широкий розголос не лише на теренах Західної України, а й за кордоном, зокрема відомості про ці події були подані в німецькій, французькій, литовській, американській пресі. Протестні віча із засудом дій польської влади, організовані українськими закордонними

товариствами відбулись в Чехословаччині, Литві, Америці та Канаді [20, с. 7-8].

Важливе значення у веденні своєї діяльності УВО приділяло пропаганді, зокрема «пропаганді словом», що мала на меті розповсюдження національно-державницької ідеології, нейтралізацію пропаганди ворога та створення неприхильного ставлення до нього як в українському суспільстві, так і в міжнародній спільноті. На думку, керівництва організації: «При пропаганді живим словом приходять під увагу такі її форми: розмови, відчити й реферати, віча, курси і т.и. При пропаганді писаним словом маємо знов летючки, відозви, листи, брошури й книжки, пресу...» [18, с. 4-5].

Особливе місце у веденні активної агітаційної пропагандистської діяльності займало видання та розповсюдження націоналістичної літератури, зокрема преси. У 1927 р. було створено пресовий орган УВО – журнал «Сурма», який друкувався за кордоном, спочатку в Німеччині, а згодом в Чехословаччині і Литві. На його сторінках висвітлювались ідеї та погляди членів організації, історії підпільних рухів, розміщувались методичні матеріали про поведінку під час допитів, щодо збору розвідданих.

Наклад цього журналу становив 10 тисяч примірників. До редколегії «Сурми» входили: Є. Коновалець – відповідав за ідеологічно-програмні теми; Р. Ярий – за військові; С. Чучман – за політичні; О. Сенік – за тематику революційно-визвольної боротьби інших народів; В. Мартинець – за хроніку подій та збирання редакційного матеріалу. Польська влада намагалася різними шляхами перешкодити її розповсюдженню на західноукраїнських землях, втім, попри переслідування, «Сурма» й надалі нелегально поширювалась серед української громадськості [76, с. 34].

Слід зазначити, що УВО також контролювала ще один пресовий орган – «Osteuropäische Korrespondenz» (ОЕК; «Східноєвропейська Кореспонденція»), що видавався в Берліні з 1924 р. і був націлений на міжнародну аудиторію. Начальним редактором був – В. Кучабський, а від 1926 р. – З. Кузеля. ОЕК була призначена, в першу чергу, для редагування іноземної преси, даючи

вичерпну інформацію про події на українських землях та про підпільну революційну боротьбу. Крім того, вона займалась друком пропагандивних брошур та публікацій іноземними мовами. Зокрема, там друкувались статті послів до сейму Д. Левицького, В. Целевича, Д. Палієва та ін. [74, с. 191-193].

ОЕК, спираючись з одного боку на УВО, з іншого – на Українську парламентську репрезентацію та делегацію українців у Союзі меншин, підтримувала зв'язок з українськими газетами в Америці, а також з литовськими, англійськими, хорватськими та деякий час з болгарськими кореспондентами. Зацікавленість нею виявляли німецькі організації, зокрема об'єднання німців у Польщі. Редакція ОЕК тривалий час була важливим українським громадським осередком. Тут засідав «Комітет допомоги», «Комітет охорони могил», «Українська громада». ОЕК була не лише зовнішньо-політичною станицею загальноукраїнського характеру, а й легальною ширмою для членів ЗАДВОРУ чи керівництва УВО, що тут перебували і за потреби виступали як її співробітники [74, с. 194].

На західноукраїнських землях підпільну літературу поширювали не лише серед членів та прибічників УВО, а й серед інших українців, яким УВО довіряла. Як вже зазначалось, проведення увістами різноманітних антипольських протестних акцій часто супроводжувалось розповсюдженням відозв і звернень. У підпільних друкарнях видавалися брошури, листівки-летючки, відозви, декларації [83, с. 74]. Зокрема, у листуванні між осередками УВО в 1927 р. серед брошур, що використовувались для навчання молоді, згадуються «Потреба військового вишколу», «Війна будуччини», «Боеві гази», «Партизанка», «Польська армія. Організація і розміщення» [39, с. 43].

За даними В. Веденєєва, у литовському осередку УВО друкувались інструктивні брошури «Методи конспірації», «Значення розвідки», «Хто працює в розвідці?», «Що загал знає про розвідку?», методичні матеріали з партизанської війни та диверсійної діяльності [33].

Разом з тим, з ініціативи УВО в легальній пресі Галичини, виходили статті й публікації, націлені на ідеологічне виховання молоді на традиціях

національно-визвольних змагань українців [31, с. 117]. Члени УВО влаштували різноманітні урочистості з нагоди українських національних свят, а також панахиди на могилах українських воїнів та загиблих увіствів, що сприяло поширенню серед української громадськості т. зв. «культу героїв» [8, с. 487].

Як бачимо, УВО, у своїй революційній діяльності, націлений на боротьбу з польською владою, на ряду зі збройними методами, використовувала також пасивний спротив. До нього належали: бойкоти політичних, економічних та інших заходів польської влади, організація протестів та демонстрацій, а також видання і поширення пропагандистської націоналістичної літератури.

3.2. Саботажні та експропріаційні акції

Українська військова організація, використовуючи у своїй діяльності терор як один і методів боротьби, не абсолютизувала його, пояснюючи це тим, що його використання було необхідним, коли всі інші засоби боротьби були вичерпані або безуспішні. Моральне виправдання терору вбачалось в тому, що він є засобом самооборони та відповіддю на насильства ворога: «Терор – це сила, що стає в обороні людських прав проти безкарного насильства, що топче їх. Сила, що стримує руку насильника, – не є насильством, а навпаки – боротьбою із ним. Тому терор дістає повний свій зміст тоді, коли належна відплата зустріне кожний акт насильства ворога» [24, с. 24-28]. На думку керівництва УВО, значення використання терору полягало в тому, що він створював стан напруження, невпевненості, усував основи для закріплення польської влади на українських землях, підриваючи її авторитет і силу та зміцнюючи самопевність українців.

Формами активного спротиву УВО, що передбачили використання зброї і застосовувались у боротьбі з польською владою були: саботажі; експропріаційні акти («екси») – напади на державні установи з метою заволодіння коштами; а також акти індивідуального терору – «атентати».

Участь в таких акціях брали на себе тільки окремі визначені керівництвом підготовлені члени УВО [76, с. 26].

Одним з методів збройної боротьби УВО були саботажні акції, проведення яких полягало у знищенні майна та комунікацій (транспортних та засобів зв'язку).

Перші акти саботажу були здійснені вже під час проведення Польщею перепису населення Східної Галичини у 1921 р. За даними А. Вартового, члена осередка УВО на Долинщині, підпільники вирішили знищити дані перепису, що зберігалися в будинку повітового староства. Там працював один з членів УВО, який одного дня залишив у приміщенні, де знаходились ці акти, відчинене вікно. Вночі підпільники залізли у вікно, полили акти нафтою і кинули огарок свічки, від якого вони почали горіти. Вранці, члени УВО «оглядали, як викидали з кімнати попіл і рештки напівзгорілих паперів. Шкоду обраховано на два мільйони марок» [2, с. 173-174].

Масштабну саботажну акцію УВО було проведено у 1922 р., коли діяльністю організації в Східній Галичині керував безпосередньо сам Є. Коновалець. Метою її проведення було прагнення продемонструвати польському уряду і міжнародному співтовариству, що українське населення не визнає законність польської влади в Східній Галичині, а будь-які спроби утвердитись на українських територіях, зокрема шляхом проведення репресивної політики, будуть зустрічали опір українців. Водночас саботажі мали відбити прагнення у польського уряду проводити колонізаційну аграрну політику в українському селі [29]. Безпосереднім приводом для початку масових саботажних виступів стало рішення Польщі провести вибори до польського парламенту восени 1922 р. [74, с. 41].

Саботажна акція розпочалась навесні 1922 р. Про масштаби акції свідчать дані, подані Військовою канцелярією ЗУНР для преси. Зокрема в травні неподалік від Перемишля було спалено великі військові магазини, а також два військові склади. На шляху з Львова до Бібрки пошкоджено залізничне сполучення та телеграфічні дроти. Впродовж червня спалено або

зруйновано в результаті використання бомб поліцейні відділення в Яворові, Городку, Угневі, Судовій Вишні та Любачеві, а також знищено залізничні станції в Сопотові біля Кутів і в Городку. В липні зруйновано телеграфний зв'язок: навколо Львова, на лінії Коломия – Станіславів, біля Жовкви і в околицях Стрия. У серпні було знищено залізничну станцію у Яворові. У вересні члени УВО підірвали залізничний міст у Яворові, знищено потяг на лінії Львів-Підгайці, перервано телеграфічні та телефонні дроти на лініях Любачів – Башня, Зимна Вода – Мшана, Суха Воля – Мшана [9, с. 519-523].

Окрім нападів на державні установи та дезорганізації комунікацій, УВО проводила саботажі щодо польських поміщиків та колоністів. За даними П. Мірчука, впродовж літа-осені 1922 р. УВО влаштувала близько 2300 підпалів господарств поміщиків та осадників, господарських будинків, скірт збіжжя. Під час проведення цих акцій використовувались спеціальні часові механізми з запальниками, що вибухали або запалювались через 1-2 дні після вкладення їх у сіно чи збіжжя [76, с. 28].

Як згадував М. Бігун, приладдя для проведення саботажів, запальники, петарди та вибухові матеріали, увісти здебільшого отримували з закордону через Карпати. Але в селах молоді підпільники часто виготовляли свої запальники: «з порохнячки верби, т. зв. деревного чиру» робили своєрідний гніт, який можна було запалити від цигарки. Він помалу тлів і не згасав, другий його кінець був у ваті, просоченій бензином чи нафтою [74, с. 44].

Слід зазначити, що до саботажних акцій часто долучалися селяни, незадоволені проведенням аграрної політики польською владою. В селах творилися місцеві боївки, іноді самочинно, а іноді у порозумінні з УВО. Організація залучала їх до допоміжної роботи: розвідувальної діяльності, охорони, а також до політично-організаційної роботи по селах. В деяких карпатських селах кількість організованих людей сягала двох-трьох десятків. Іноді місцеві підпільники навчали у лісах сільську молодь, як обходитись зі зброєю. Під час проведення великих акцій УВО сільські боївки організовували різні саботажні заходи, за якими члени організації наглядали або надавали

інструкції. Сільські боївки використовувались також для підтримання контакту з українськими частинами, інтернованими в Закарпатті [74, с. 45].

Великого розголосу набув проведений на Тернопільщині у жовтні 1922 р. партизанський рейд, групою 50 бойовиків УВО, з метою руйнування господарств польських колоністів. Командували повстанським загonom колишні командири взводів УГА Степан Мельничук та Павло Шеремета. Пройшовши повітами: Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів, Чортків, повстанці палили і руйнували оселі і маєтки польських осадників і поміщиків, роздаючи забране майно селянам. Невдовзі до групи приєдналися ще дві – з Сокальщини і Бродівщини. Під час рейду повстанці агітували населення вступати в партизанські загоны й бойкотувати польські вибори [76, с. 29-30].

Для боротьби з повстанцями, окрім мобілізованих солдатів, були кинуті відділи піхоти і кінноти. В результаті, в боях під Заліщиками 31 жовтня польським частинам, що кількісно значно переважали повстанців вдалось захопити їхнього керівника С. Мельничука. Незабаром були спіймані й інші очільники. Повстання поволі затихло, а командувачів С. Мельничука і П. Шеремету розстріляно в Чорткові, В. Крупу і Р. Луцейка – у Львові, згідно з рішенням польського військового суду [29].

Реакцією польської влади на саботажну акцію 1922 р. стало проведення відплатних репресивних заходів, зокрема в 1922 р. польською поліцією було затримано приблизно 20 тисяч українців. Було арештовано більшість членів УВО, що не могло не позначитись на діяльності організації. Значну загрозу для існування УВО становила також активна діяльність польської розвідки, що всіляко намагалась проникнути в структури українського підпілля. За таких обставин в той період керівництво організації прийняло рішення відмовитись від проведення масштабних акцій терору, зосередивши увагу своїх членів на розвідувальній діяльності і організації експропріацій [56, с. 45].

Одним з джерел матеріального забезпечення УВО, як вже згадувалось, були фінансові пожертви на організацію від її симпатиків як на українських

теренах, так і за кордоном. Втім, враховуючи весь спектр діяльності організації та її велику мережу, цих коштів не вистачало на забезпечення повного функціонування підпілля. У зв'язку з цим, керівництво УВО вирішило поєднати вирішення цієї проблеми з боротьбою проти польської влади шляхом проведення експропріацій польських державних коштів. Як згадувалось в «Сурмі», у своїй діяльності до такої тактики теж вдавався «за часів царату Йосиф Пілсудський і його організація» [19, с. 8]. Доцільність проведення ексів, на думку УВО, пояснювалась тим, що збирання податків польським урядом з українського населення, сприяло його утвердженню на українських землях, тому відбирання грошей у польської влади та використання їх у боротьби проти неї вважалось виправданим. Крім того, вони також були націлені, як і саботажні акти, на: підрив авторитету польської влади, її залякування створення стану непевності та моральну мобілізацію українського суспільства [76, с. 30].

Проведення «ексів» було започатковано у 1922 р. в м. Долина. Місцевий повітовий осередок УВО, відчуваючи брак коштів для проведення своєї діяльності, вирішив відібрати їх у поляків. Увагу місцевої розвідки УВО привернув касир Долинського сільзаводу, що перевозив для робітників цього державного підприємства гроші з державної каси. Відтак, одного дня в Долині бойовики відібрали в касира мішок, в якому було понад чотири мільйони марок. За кілька днів гроші було перевезено до Львова й віддано в головну касу УВО [74, с. 48-49].

Найбільш активним періодом проведення «ексів» були 1924-1926 рр., коли крайовим комендантом УВО був Юліан Головінський. Для проведення експропріацій Головінський створив спеціальну «Летючу бригаду», командування якою здійснював особисто. До неї входили відібрані з різних місцевостей Західної України вишколені бойовики: О. Сеник, І. Паславський, М. Ясінський, А. Оленський, В. Шумський, В. Атаманчук, М. Ковалисько, С. Букало, Д. Дубаневич, А. Медвідь, В. Лупуль, П. Матійців, Моклович, брати Роман і Ярослав Барановські. Під час виконання завдань «Летючою бригадою»

в тій чи іншій місцевості для кращого орієнтування в регіоні до неї нерідко долучався відповідний місцевий окружний чи повітовий бойовий референт [29].

У Ю. Головінського був родич, що працював у головній поштової дирекції у Львові та надавав інформацію про значні грошові пересилки до різних поштових урядів. Визначені для проведення нападів увісти приїздили у відповідний час у визначене місце, виконували «екс» та негайно роз'їжджалися [76, с. 30-31].

Для проведення експропріацій польського державного майна Головінським було розроблено своєрідну тактику, якою користувалась УВО, а згодом ОУН аж до початку Другої світової війни у 1939 р. Її основними засадами було:

- виконання «ексів» могли здійснювати лише обрані добре вишколені бойовики;
- кожен, хто увійшов у «бойовий реферат – за тим замкнулися двері українського товариського життя» і він мав дотримуватись суворої конспірації;
- для виконання «ексів» найкраще підходили поштові відділення, що знаходились у провінціях, де поліція була менш активна;
- після нападу група мала розділитись на частини, кожна з яких мала відходити наперед визначеною дорогою;
- кожен виконавець акту мусив мати алібі [62, с. 48-53].

В кожній експропріаційній акції Головінський або сам брав участь, або був десь поблизу. Перед проведенням нападів він особисто перевіряв план, оглядав місцевість, перевіряв можливість виконання та відвороту [62, с. 53].

Серед проведених актів «Летючої бригади» Головінського найвідоміші такі: напади на поштовий диліжанс під Калушем 30 травня і 28 листопада 1924 р., на головну пошту у Львові 28 березня 1925 р., на поштовий транспорт під Богородчанами і на касу в Долині влітку 1925 р., а також на поштовий

транспорт під містом Дунаїв. Також було проведено «екс» на території власне Польщі – на поштову адміністрацію в м. Сьрем, що на Познаньщині [29].

Однією з найвдаліших акцій цього періоду був напад на головну львівську пошту 28 березня 1925 р. Головінський особисто очолив цю операцію, серед виконавців були також В. Атаманчук, О. Сенік, брати Ярослав і Роман Барановські. Коли великий автомобіль з грошима під'їхав до будівлі пошти, увісти, роззброївши охорону, вивантажили мішки з грошима на землю. Втім їх було так багато, що довелось частину залишити на місці. В цілому цей напад тривав не більше 5 хвилин і був одним з найвдаліших в історії УВО. Процес пошуку нападників не дав позитивних результатів. В результаті цієї експропріації «Летюча бригада» захопила 100 тис. польських злотих, що було на той час надзвичайно великою сумою [82, с. 558-559].

Невдачею для групи Головінського завершився «екс» на поштовий транспорт під Калушем у листопаді 1925 р. Після нападу частина боївки вирішила зупинитись у помешканні Барановських, батько яких був священником у с. Темерівці біля Галича, і там потрапила у засідку польської поліції. В процесі перестрілки поліція поранила і зловила І. Паславського, а також впізнала братів Барановських, яких через кілька місяців вислідила та арештувала у Львові. Незабаром були також заарештовані й інші члени «Летючої бригади», уникнути арешту вдалось лише Головінському [76, с. 30-31].

У червні 1926 р. у Львові відбувся судовий процес над обвинуваченими в нападі, набувши широкого розголосу. Посталі перед судом увісти перетворили цей процес на арену проголошення своїх ідей. Зокрема, І. Паславський, виголосив одногодинну промову, говорячи про права українців та виправдовуючи революційну діяльність УВО. В такому ж дусі звучала промова М. Ясінського. Процес закінчився засудженням вісьмох членів УВО від 2 до 8 років тюремного ув'язнення, інших – звільнили за відсутністю доказів звинувачень. Українська військова організація вирішила використати цей судовий процес для пропагування ідеї боротьби та її

жертвності, опублікувавши особливу брошуру «Дванадцять українців перед судом у Львові» [29].

Ймовірно, після розгрому «Летючої бригади», відновити її діяльність можна було шляхом залучення нових бойовиків до її складу, втім, у зв'язку з арештом Ю. Головінського через вбивство шкільного куратора Я. Собінського в жовтні 1926 р., цього не сталося. Він перебував у тюрмі до липня 1928 р. В той період проведення експропріаційних акцій було призупинено.

Одразу після виходу Головінського з тюрми, 3 липня було проведено новий напад на поштове відділення у Львові по вулиці Глибокій [19, с. 4-5]. Цей «екс» завершився невдачею – виконавців було заарештовано та засуджено: «на кару смерти Володимира Ординця й Івана Плахтину й на кару важкої тюрми Володимира Мироша й Євгена Качмарського» [19, с. 8].

6 березня 1929 р. відбувся ще один невдалий напад на листоношу у Львові, в результаті якого загинув член УВО Я. Любович, ще одного виконавця засудили на 7 років ув'язнення. Незважаючи на те, що сама участь у похоронах члена УВО вже вважалася злочином, на похорони до Я. Любовича зійшлося біля 3000 українців. Враховуючи значні втрати та репресії польської влади після проведення експропріацій щодо представників націоналістичного підпілля, і в цілому українського народу, УВО видала «наказ здержатися від дальших спроб здобування засобів шляхом експропріацій» [21, с. 1].

Таким чином, у своїй збройній боротьбі УВО використовувала саботажі та експропріаційні акції, що проводилися задля підриву авторитету польської влади та ослаблення її політичного та економічного становища.

Проведення саботажів, в які нерідко втягувалось українське селянство, в більшій мірі, було характерно для початкового періоду діяльності УВО. Відповіддю польської влади на таку діяльність, зокрема на масову саботажну акцію 1922 р., стало проведення численних репресивних заходів щодо українців, в результаті чого в подальшому УВО відмовилась від проведення масштабних акцій терору аж до влиття організації в ОУН.

Щодо експропріаційних акцій, найбільш активним часом їх проведення були 1924-1926 роки, коли крайовим комендантом УВО був Ю. Головінський, що створив для їх виконання спеціальну «Летючу бригаду».

3.3. Акти індивідуального терору

Одним з методів боротьби УВО проти політики польської влади стала тактика індивідуального терору. Слід зазначити, що використання цієї крайньої форми збройної боротьби не було чимось унікальним для тих часів. Сама УВО у своєму пресовому органі «Сурма» згадувала, що у своїй боротьбі індивідуальним терором послуговувались як російські соціал-революціонери і більшовики, так і польські революціонери. Водночас керівництво УВО, наголошуючи на тому, що не возвеличує терор, сприймаючи його тільки як частину боротьби, як відповідь на масовий терор зі сторони Польщі, зазначала: «... чи можемо з етичних та моральних зглядів здержуватись від актів терору в цій державі, яка навіть в цілому культурному світі має ославлену марку країни “білого терору”» [17, с. 3-4].

Українська військова організація насамперед скеровувала свою боротьбу проти найвищого представництва польської влади. Першим терористичним актом УВО став замах на Начальника Польської держави маршала Юзефа Пілсудського та львівського воєводу Казімежа Грабовського під час приїзду польського очільника до Львова 25 вересня 1921 р. В цей день відбулося відкриття «Польських торгів» на виставковій площі, на яке був запрошений Ю. Пілсудський.

Як повідомляла Польська телеграфічна агенція, коли очільник держави по обіді, влаштованому на його честь, сідав до автомобіля, з натовпу було здійснено три вистріли, одним з яких було поранено К.Грабовського, а Пілсудський залишився неушкодженим. Цей невдалий замах було виконано членом УВО Степаном Федаком (“Смоком”), братом дружини Є. Коновальця та сином відомого адвоката Степана Федака. Затриманий поліцією одразу після замаху С. Федак стверджував, що не мав наміру вбити Ю. Пілсудського,

а тільки воєводу Грабовського. В той самий вечір «телеграфічні дроти рознесли цю вістку по широкому світі» і в короткий термін вона стала «політичною сенсацією, що довго не сходила зо сторінок крайової і світової преси» [61, с. 96-123].

Майже одразу після затримання С. Федака розпочалися масові ув'язнення серед студентів. Після масових арештів поліція мимохідь натрапила на членів УВО. Серед арештованих були також голова Просвіти – проф. М. Галушинський та проф. В. Щурат [45, с. 43].

Судовий процес над С. Федаком швидко набув розголосу у місцевій та закордонній пресі. 18 листопада 1922 року суд виніс вирок: позбавити С. Федака волі на 6 років. Крім того, засудили інших членів УВО: Д. Палієва, М. Матчака, Є. Зиблікевича, П. Яремійчука – на 2,5 роки, а Ф. Штика – на півтора року. У 1924 році багатьох в'язнів, зокрема Федака, відпустили на волю, однак за умови еміграції з Польщі. Згодом, по завершенню судового процесу і винесенням вироків, УВО заявила, що замах був організований на знак протесту проти приїзду Ю. Пілсудського до Львова і видала заяву, що УВО і в майбутньому виконуватиме атентати на кожного очільника польської держави, що наслідиться ступити на українську територію [74, с. 26].

Слід зазначити, що атентат на Пілсудського був ключовою подією першої фази формування УВО і викликав значний резонанс у міжнародній спільноті та в українському суспільстві Східної Галичини.

Серед найбільш резонансних акцій, проведених Українською військовою організацією, був замах на польського президента Станіслава Войцеховського, здійснений 5 вересня 1924 р. під час його візиту до Львова [97, с. 121]. Втім атентат виявився невдалим і другий президент Польщі не розділив долю свого попередника – Габрієля Нарутовича, застреленого у Варшаві 16 грудня 1922 р. на п'ятий день його президентства польським націоналістом Елігіушем Невядомським [75].

Під час президентства Войцеховського Рада послів Антанти остаточно закріпила Східну Галичину за Польщею. УВО, як і більшість галичан, не

визнавши це рішення, вирішила використати візит президента до Львова, для того щоб продемонструвати своє ставлення як до окупації краю, так і до політики, яку польська влада проводила щодо українського населення.

За ствердженням З. Книша, підготовка до цієї події проводилась впродовж декількох тижнів. Крім львівської поліції та великої кількості таємних агентів, до міста було стягнуто понад 2000 поліцейських з Варшави та інших міст. В якості превентивного заходу напередодні приїзду Войцеховського у Львові проведено численні арешти, не тільки українців, але й запідозрених у комуністичних поглядах євреїв і навіть поляків. Підготовкою атентату зайнявся Ю. Головінський та О. Сенік. За дорученням останнього хімік УВО, інж. Ф. Яцура змайстрував декілька розривних бомб. Виконати замах було доручено Теофілю Ольшанському та Миколі Ясінському. В день приїзду президента виконавці прибули на місце, де мала проїжджати його карета. На одному відтинку знаходився Ольшанський. Якщо б йому не вдалось кинути бомбу, чи він би не поцілів в карету, то Ясінський на другому відтинку мав завершити справу. Кожен з них також мав, про всяк випадок, великокаліберний військовий пістолет. Коли карета з президентом наблизилась до Марійської площі, Ольшанський кинув бомбу в карету, але вона не вибухнула, що врятувало Войцеховському життя. Через паніку в натовпі, ніхто не помітив Ольшанського. Всупереч передбачуваному плану, Войцеховський не поїхав далі за визначеним напрямком, тому нагоди завершити атентат у Ясінського не було [65, с. 157-169].

Не знайшовши справжніх виконавців атентату, польською поліцією було заарештовано єврея Штайгера. Його побачила неподалік місця злочину артистка львівського театру Пастернаківна, заявивши, що бомбу кинув він [60, с. 33-38]. Намагаючись перекласти всю вину на комуністів, польська влада вирішила інсценувати великий політичний процес, закидаючи Штайгеру зв'язки з більшовиками і виконання атентату за наказом Москви. Втім судовий процес завершився фіаско. Коли Штайгер опинився під загрозою смертної

кари, Ольшанський, виїхавши закордон зробив публічну заяву, що замах виконала УВО. Штайгера за браком доказів відпустили [13, с. 45].

Попри те, що УВО не вдалось завершити задуману справу, політичної цілі замаху було досягнуто: справа набула широкого розголосу у світі. Від того часу і до початку Другої світової війни жоден польський президент не наважувався здійснити публічний візит в Галичину [91, с. 205]. Також цей замах був зовсім не на руку для польських урядових кіл, адже його проведення спростовувало їхню пропаганду на міжнародній арені, що в Галичині настало повне заспокоєння і місцеве населення змирилось з входженням цього краю до складу Польської держави.

Великого розголосу набуло вбивство членами УВО було вбивство 19 жовтня 1926 р. польського шкільного куратора Станіслава Собінського, який проводив жорстку колонізацію українського шкільництва. Собінський був очільником Кураторії Львівської шкільної округи, у сферу підпорядкування якої належали всі три східно-галицькі воєводства: Львівське, Станіславівське та Тернопільське. Виконати атентат було доручено молодим членам організації – Роману Шухевичу та Богдану Підгайному. Першим хотів вистрілити Шухевич, але його пістолет не спрацював, тоді вистрілив Підгайний, вбивши одним пострілом Собінського [28, с. 371].

Попри те, що в процесі пошуку винних було проведено численні арешти серед членів УВО, польській поліції так і не вдалось вийти на справжніх виконавців вбивства. В атентаті було звинувачено, головним чином, увіствів Василя Атаманчука та Івана Вербицького. В листопаді 1927 р. у Львові розпочався судовий процес. Окрім згаданим обвинувачених на лаві підсудних опинилися ще 15 осіб, серед яких були: Михайло Вербицький, Ольга Вербицька, Юліан Головінський, Антон Стефанишин та ін. [29].

За ствердженням Б. Галайка, у результаті процесу сімох осіб, зокрема Ю. Головінського, було звільнено за браком доказів та постійними запереченнями звинувачених про належність до УВО. Попри те, що у поліції були агентурні свідчення про належність Головінського до керівництва

організації, однак нічого не вдалось довести. Ще декілька осіб отримали від 1 до 2 років ув'язнення [42, с. 171]. І. Вербицький та В. Атаманчук були засуджені до смертної кари через повішення, втім згодом вирок було замінено засудження Атаманчука на 10, а Вербицького на 15 років тюрми [76, с. 27-28].

Слід зазначити, що цей акт індивідуального терору ознаменував нову епоху в бойовій діяльності українських підпільників. По-перше, його виконали студенти, які в період національно-визвольних змагань були ще дітьми. По-друге, було здійснено вбивство особи, безпосередньо відповідальної за асиміляцію українського населення. В подальшому, члени УВО, а згодом ОУН, спрямовували цей метод боротьби саме проти тих представників польської влади, діяльність яких створювала загрозу для інтересів українського суспільства.

Увістами було проведено й багато менш значних політичних атентатів, зокрема: вбивство поліцейського агента у Стрию, виконане Теодором Улицьким і Нагорняком, вбивство польського жандарма в Добростанах біля Львова, ліквідація відділку польської поліції в с. Фірлеєві Рогатинського повіту, замах на тернопільського воєводу [40, с. 136].

Слід зазначити, що тактику індивідуального терору Українська військова організація використовувала не лише до представників польських владних кіл, й до українців, що своїми діями активно сприяли утвердженню польської влади на українських землях. Таких людей УВО зневажливо називала «хрунями».

Одним з перших таких актів стало вбивство українського поета та журналіста Сидіра Твердохліба 15 жовтня 1922 р. Він був лідером Української хліборобської партії – однієї з тих політичних сил які не відмовились взяти участі у польських виборах 1922 р. і виступали за співпрацю з поляками [82, с. 557-558]. За ствердженням Ф. Яцури, виконати цей атентат мали І. Пасіка та Садовський. Біля станції в с. Сапіжанці неподалік Камінки-Бузьки Пасіка з Садовським перестріли Твердохліба, «всипали в нього цілий магазинок куль»

і втекли на велосипедах до Львова. Твердохліба забрали до лікарні у Львові, де він помер через декілька днів [14, с. 24-25].

Окрім Твердохліба, у 1922 р. в с. Вишків Долинського повіту було застрелено ще одного кандидата у депутати до сейму Антона Березовського, що проводив антиукраїнську пропагандистську діяльність та здійснював доноси польській поліції про діяльність УВО [48, с. 9].

Серед інших акцій УВО боротьби з «хрунтями» було вбивство 30 липня 1924 р. у Перемишлі місцевого директора української жіночої семінарії проф. Софрана Матвіяса, та здійснено замах 6 квітня 1925 р. на директора української гімназії в Перемишлі Михайла Грицака [96, с. 49].

Активна революційна діяльність УВО спонукала польські урядові кола, окрім здійснення низки репресивних заходів щодо української громадськості в цілому, також до проведення контрзаходів, спрямованих на проникнення в ряди українського націоналістичного підпілля та вербування донощиків з-поміж представників національно-визвольного руху. Мета таких заходів полягала не тільки у паралізації діяльності увіствів, намаганнях вивідати інформацію про їх майбутні плани, виявити її провідників та виконавців збройних акцій, але й у деморалізації членів УВО через послаблення довіри до її керівництва та поміж її членами, а також віри в доцільність самої боротьби.

Саме тому важливим вектором діяльності УВО була також боротьба з донощиками та провокаторами, що здійснювалась різноманітними засобами. Здебільшого для їх знешкодження було достатньо публічного розкриття їх особи та діяльності. Зокрема, час від часу такі повідомлення з застереження до співпраці з тією чи іншою особою друкувалися в «Сурмі». До найбільш шкідливих донощиків, діяльність яких загрожувала безпеці організації, застосовувалась фізична ліквідація. Такі виявлені агенти могли безслідно зникнути, залишивши повідомлення для поліції про те, що вони залишили службу й переїхали за кордон, а фактично вони були ліквідовані членами УВО.

За ствердженням З. Книша, про випадки вбивства донощиків та провокаторів відомо небагато. В таких справах УВО не вела реєстрів.

Публічно відомими стали лише ті випадки, що були доведені до судових процесів [63, с. 8-13].

В листопаді 1927 р. у Львові було здійснено замах на провокатора Михайла Гука, який був поліцейським агентом і намагався проникнути в ряди УВО. Від отриманих поранень через декілька тижнів він помер. В березні 1928 р. було заарештовано Платона Полотнюка та Івана Сенева, втім їх вину так і не було доведено і в результаті, по завершенню судового процесу в листопаді 1928 р. випущено на волю [63, с. 15-34].

Попри те, що поліцією так і не було знайдено справжніх виконавців атентата, УВО вирішила видати публічну заяву, заявивши, що за ним стояла саме вона та пояснивши мотив його вчинення: «Щойно тоді, коли Михайло Гук став безпосереднім провакатором, на якого совісті лежать неповинні жертви на Станиславівщині й Коломийщині, і коли з наказу займанщицької, польської влади... організував позірний атентат на двох польських діячів у провокаційних цілях, щоб таким робом викликати репресії проти українського населення... в часі надходячих виборів, та щоб серед теперішнього передвиборчого напруження заповнити Українцями польські тюрми, рішила У.В.О, так в обороні себе самої, як теж і української суспільності припинити його провокаторську діяльність...» [18, с. 7].

Збройні акції УВО, судові процеси над її членами, тортуровані мученики та герої – все це значно впливало на формування масового радикального світогляду серед українського населення, особливо серед молоді, психологічно мобілізуючи його і спонукаючи долучитися до національної боротьби.

Таким чином, найбільш крайнім засобом революційної діяльності УВО було проведення актів індивідуального терору – атентатів. Їх реалізація спрямовувалась проти представників польської влади, проти українців, що активно сприяли її утвердженню на західноукраїнських теренах, а також проти провокаторів та донощиків. Найбільш резонансними акціями УВО у 1920-х роках стали замах на Начальника Польської держави Ю. Пілсудського та

К. Грабовського в вересні 1921 р., замах на польського президента С. Войцеховського в вересні 1924 р., а також вбивство керівника Кураторії Львівської шкільної округи С. Собінського в жовтні 1926 р.

Висновки. Революційна діяльність Української військової організації, націлена на боротьбу проти асиміляційної політики польської влади, полягала у застосування на практиці як активного, так і пасивного спротиву. Активна боротьба полягала у веденні збройної боротьби проти ворога шляхом здійснення актів індивідуального терору, саботажних та експропріаційних акцій. Пасивна боротьба передбачала бойкоти різноманітних заходів польської влади, організацію протестів та демонстрацій та поширення пропагандистської літератури націоналістичного характеру.

Попри низку невдач та неоднозначні оцінки діяльності УВО, зокрема боротьби збройними методами, їй вдалось активізувати значну частину української громадськості Східної Галичини та її бажання чинити опір колонізаційній політиці Польщі.

ВИСНОВКИ

По завершенню Першої світової війни українській нації так і не вдалось об'єднати українські етнічні території в рамках соборної незалежної держави. У результаті поразки українців в українсько-польській війні влітку 1919 р. Східна Галичина опинилася під польською окупацією, а в 1923 р. згідно з рішенням Ради послів держав Антанти ця територія була офіційно закріплена за Польщею.

Попри те, що офіційне утвердження Східної Галичини за Польщею відбулось аж в березні 1923 р., польська влада впродовж 1919 – початку 1923 рр., запевняючи міжнародне співтовариство у гарантуванні прав та свобод національним меншинам, зокрема українцям, що проживали на цій території, насправді розпочала проведення жорсткої асиміляційної політики, націленої на швидку інтеграцію Східної Галичини та її місцевих мешканців до складу Польської держави. Одночасно значна частина галицьких українців, розглядаючи польську владу як тимчасового окупанта, відмовлялась визнати її законність і чинила опір будь-яким її намаганням утвердитись в краї.

Після прийняття західними державами рішення щодо офіційного визнання Східної Галичини за Польщею, попри часті зміни у вищих ешелонах влади, її керівництво на практиці дотримувалось радикальних поглядів щодо вирішення українського питання, що не могло не позначитись на українсько-польських взаєминах, і як наслідок, зумовило радикалізацію настроїв української громадськості Східної Галичини.

Українські політичні сили, пристосовуючись до нових реалій і налаштовуючись на тривалу боротьбу за свої права, внесли корективи в свої програми і діяльність та намагались поступово реорганізувати українське суспільно-політичне та громадське життя в краї. За таких обставин в 1920-х роках частина української громадськості зайняла радянофільські позиції, ще одна група, виступала за встановлення української автономії в межах Польщі. Третя, радикально налаштована, група, відкидаючи радянофільські та автономістські настрої, закликала підтримувати позиції, сформовані на

націоналістичних засадах та спиратися лише на власні сили у боротьбі за Українську самостійну соборну державу.

Передумовами виникнення праворадикального крила в українському національному русі були: втрата української державності у визвольних змаганнях 1917-1921 рр.; моральний і політичний занепад існуючих українських політичних партій і рухів; зневіра в принципах демократії та можливість здобути власну державність традиційними засобами політичної діяльності; деструктивна політика щодо українського населення держав, до складу яких увійшли українські землі; стримування соціального розвитку українців в цих державах; зростання авторитетів тоталітарних, праворадикальних рухів у Європі; поява суспільних груп, здатних до самоорганізації під радикальними націоналістичними гаслами (українські офіцери та студенти); ідейна еволюція окремих особистостей, що мали вплив на свідомість населення; а також, наявність хоч і не міцної, але власної традиції радикального націоналістичного мислення.

Основною силою в 1920-х роках, що представляла праворадикальне крило українського національного руху була підпільна Українська військова організація на чолі з Є. Коновальцем, створена влітку-восени 1920 р. колишніми вояками КСС та УГА. Впродовж короткого проміжку часу УВО змогла створити чітку ієрархічну структуру та мережу своїх осередків як на українських теренах, так і за кордоном. Основним осередком діяльності УВО була Східна Галичина, територія якої поділялась на округи – повіти – райони – боївки (п'ятки і трійки). Окрім Східної Галичини, осередки УВО існували на Волині, Закарпатті та Наддніпрянщині, були спроби заснування – на Буковині; а також за кордоном – в Чехословаччині, Литві, Німеччині та вільному місті Гданськ.

Українська військова організація, формально підпорядковуючись екзильному уряду ЗУНР на початках свого існування, вже з середини 1920-х після переходу останнього на загальні прорадянські позиції розриває з ним співробітництво, продовживши свою діяльність як окрема політична сила.

В 1920-х роках Українська військова організація змогла налагодити міжнародне співробітництво з владою Литви, «Веймарської» Німеччини, а також Гданська. Ці міжнародні контакти передбачали взаємообмін інформацією взамін на політичну підтримку, зокрема надання фінансової допомоги УВО. Спроби співпраці з СРСР на початку діяльності організації були ситуативними, не мали поважних результатів та не визначалися як важливий напрям міжнародного співробітництва.

УВО, об'єднавши в своїх лавах на початках діячів різних політичних поглядів, в процесі своєї організаційної еволюції поступово перейшла на засади українського націоналізму. В умовах поширення ідей Д. Донцова та розростання впливу УВО та інших націоналістичних організацій, в другій половині 1920-х років з ініціативи Є. Коновальця розпочався процес об'єднання різних націоналістичних осередків в одну структуру з одним ідейним наповненням, що завершився створенням ОУН в 1929 р.

Револьюційна діяльність Української військової організації полягала у застосуванні на практиці як активного, так і пасивного спротиву асиміляційній політиці польської влади. Пасивна боротьба передбачала бойкоти різноманітних заходів польської влади, організацію протестів і демонстрацій та поширення пропагандистської націоналістичної літератури. Активна боротьба полягала у використанні збройних методів, зокрема здійснення саботажних та експропріаційних акцій, а також актів індивідуального терору.

Проведення саботажницької діяльності, що передбачало нищення транспортних комунікацій та засобів зв'язку, а також польського державного майна та майна польських поміщиків і колоністів, було характерним для початкового періоду діяльності УВО. Найбільш активним періодом проведення експропріаційних акцій, нападів на державні установи, передусім на поштові відділення та транспорт, з метою заволодіння коштами, були 1924-1926 роки, коли крайовим комендантом УВО був Ю. Головінський, що створив для їх виконання спеціальну «Летючу бригаду».

Проведення актів індивідуального терору як найбільш крайнього засобу революційної діяльності спрямовувалось проти представництва польських владних кіл, проти українців, що сприяли утвердженню польської влади на українських землях, а також проти провокаторів та донощиків. Найбільш розголосу набули такі атентати УВО, проведені у 1920-х роках: замах на Начальника Польської держави Ю. Пілсудського та К. Грабовського в вересні 1921 р., замах на польського президента С. Войцеховського в вересні 1924 р., а також вбивство керівника Кураторії Львівської шкільної округи С. Собінського в жовтні 1926 р.

Революційна діяльність УВО мала на меті не дати польській владі можливість закріпитись на українських землях, постійними діями підривати її авторитет, створивши неприхильне ставлення до неї як в українському суспільстві, так і в міжнародній спільноті, а також мобілізувати українське населення до боротьби за власну державність.

Попри неоднозначні оцінки революційної діяльності УВО в українському суспільстві в 1920-х роках, зокрема використання збройних методів боротьби, вона однозначно вплинула на зростання числа симпатиків, якщо не методів боротьби, то ідей УВО та зростаючого націоналістичного руху, закріпивши у свідомості українського населення потребу продовження національно-визвольної боротьби за Українську самостійну соборну державу.

Саме Українська військова організація, ставши в авангарді українського національно-визвольного руху в 1920-х роках, сформувала основні цілі та методи боротьби, які в майбутньому використовувала Організація українських націоналістів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Андрієвський Д. Наша позиція. *Розбудова нації*. Прага. 1928. Ч. 1. С. 8-11.
2. Буйні дні юності (Уривки з розповіді Антона Вартового, літературний запис Зиновія Книша). Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української військової організації. Торонто: Срібна сурма, 1980. С. 162-236.
3. Діло. Львів. 1922, 10 вересня. Ч. 9. 4 с.
4. Діло. Львів. 1924, 24 квітня. Ч. 91. 4 с.
5. Діло. Львів. 1925, 14 липня. Ч. 153. 4 с.
6. Діло. Львів. 1925, 15 липня. Ч. 154. 4 с.
7. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
8. Євген Коновалець і його доба. Мюнхен: Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. 1019 с.
9. Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Том 3. Кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. 644 с.
10. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. У 5 т. Том 5. Кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918-1919 р. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 944 с.
11. Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Документи і матеріали. У 5 т. Том 5. Кн. 3: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1922-1923 р. Івано-Франківськ: МістоНВ, 2013. 992 с.
12. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. Б. м.: Накладом Проводу Українських Націоналістів, 1948. 48 с.
13. Розповідь інж. Федора Яцури. Книш З. Атентат на президента Польщі Станіслава Войцеховського. Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації. Зб. I . / упор. З. Книш. Торонто: Срібна сурма, б. р. С. 39-45.

14. Розповідь інж. Федора Яцури. Книш З. До справи Сидора Тверохліба. Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації. Зб. I. / упор. З. Книш. Торонто: Срібна сурма, б. р. С. 17-31.
15. Самчук У. На коні вороному. Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1990. 360 с.
16. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1927, березень. Ч. 2. 8 с.
17. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1927, жовтень. Ч. 3. 8 с.
18. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1928, січень. Ч. 1. 8 с.
19. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1928, серпень-вересень. Ч. 6. 8 с.
20. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1929, січень. Ч. 1. 8 с.
21. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1929, квітень. Ч. 4. 8 с.
22. Сурма. Орган Української Військової Організації. 1930, травень. Ч. 5. 8 с.
23. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К.: Дніпро, 2001. Т. 7. 20-ті – 40-ві рр. XX ст. / Упор. прим. Т. Гунчака, Р. Сольчака. 440 с.
24. У.В.О. Видання Пропагандивного Відділу Української Військової Організації / упоряд. Є. Філь. Дрогобич: Відродження, 2007. 92 с.
URL: <https://ukrnationalism.com/the-nationalist-movement/book/history-book/4151-uvo-vydannia-propahandyvnoho-viddil-u-ukrainskoi-viiskovoi-orhanizatsii.html> (дата звернення 12.09.2023).
25. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. Т. 2. Б.м.: Сучасність, 1983. 381 с.
26. Український скиталець. Відень. 1922, 1 грудня. Ч. 21. 48 с.
27. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. М. Кугутяк. Т. 1. Книга 1 (1919 – 1929). Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2012. 600 с.
28. Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Видання Української видавничої спілки, 1991. 619 с.

Література:

- 29.Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bahan/Natsionalism_i_natsionalistychnyi_rukh/ (дата звернення: 5.10.2023).
- 30.Васюта І. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939 рр.) (2). *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 35-64.
- 31.Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 335 с.
- 32.Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920-1945. К.: Генеза, 2006. 408 с.
- 33.Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української Військової Організації (1920 – поч. 1930 -х рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Київ, 2003. Вип. 5. С. 142-152. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viedenieiev_Dmytro/Spetsialni_pidrozdily_Ukraïnskoï_viiskovoï_orhanizatsii_1920_poch_1930-kh_rr/ (дата звернення: 2.10.2023).
- 34.Виздрік В. С., Пехів В. Суспільно-політичні процеси в Східній Галичині у 20-х рр. XX ст. *Педагогічний пошук*. 2019. № 1. С. 13-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedp_2019_1_7 (дата звернення: 2.10.2023).
- 35.В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Архіви КГБ розповідають / Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. 240 с.
- 36.В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2007. Збірник 9. С. 125-137. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Do_problemy_formuvannia_ideino-prohramovykh_zasad_ukrainskoho_vyzvolnoho_rukhu_1920-kh_1950-kh_rr/ (дата звернення: 15.10.2023)

- 37.Гаврилів І., Марискевич Т. ОУН і Німеччина: від співпраці до конфронтації. *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 43-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2012_3_9 (дата звернення: 18.09.2023)
- 38.Галайко Б. Від ідеології до революційної практики: взаємовідносини Дмитра Донцова та Української військової організації у 1920-х роках. *Українознавство*. 2017. № 4. С. 179-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2017_4_11 (дата звернення: 28.09.2023)
- 39.Галайко Б. Військовий вишкіл молоді у діяльності Української військової організації. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 34-49.
- 40.Галайко Б. До питання бойової діяльності Української військової організації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2007. № 584: Держава та армія. С. 134-138.
- 41.Галайко Б. Масові заходи УВО та участь у них молодих осіб. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2009, 14–16 травня 2009 року, Львів, Україна*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. С. 29-31.
- 42.Галайко Б. Судові процеси над членами Української військової організації та їх суспільний резонанс. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2012. № 724: Держава та армія. С. 169-173.
- 43.Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288 с.
- 44.Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920–1922). *Український визвольний рух* / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2007. Збірник 11. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Darovanets_Oleksandr/Orhanizatsiini_pochatky_UVO_ta_formuvannia_ii_struktury_1920_1922/ (дата звернення: 7.09.2023)
- 45.Демчук В. Судові політичні процеси над членами Української Військової Організації. Львів. 2013. 87 с.

46. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
47. Дерев'яний І. Євген Коновалець та контакти УВО і ОУН із Литвою. *Історична правда*. 2018, 13 травня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/05/13/152450/> (дата звернення: 21.09.2023).
48. Забілий Р. Діяльність Української Військової Організації на Долинщині в 1920-1929 роках. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2008. Збірник 12. С. 5-22.
49. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.) *Український історичний журнал*. Київ : Інститут історії України, 1993. Вип. 1. С. 72-84.
50. Зайцев О. Євген Коновалець і більшовики. *Історична правда*. 07.10.2013. URL: https://www.istpravda.com.ua/digest/2013/10/7/137247/view_print/ (дата звернення: 21.09.2023).
51. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923: Історія / Керівник авторського колективу й відповідальний редактор О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
52. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
53. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 1. С. 29-42.
54. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 351 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kasianov/Teorii_natsii_i_natsionalizmu/ (дата звернення: 14. 09.2023).
55. Кардаш Д. [Олег Ольжич – Кандиба]. Український націоналізм. Прага, 1940. 8 с.
56. Кентій А. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920-1956 : іст.-арх. нариси : у 2 т. Київ: [б.в.]. Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. 2005. 330 с.

- 57.Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). НАН України, Ін-т історії України та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1998. 200 с.
- 58.Кентій А. Українська військова організація (УВО) в 1920-1928 рр.: короткий нарис. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України та ін. Київ: [б.в.], 1998. 80 с.
- 59.Книш З. Власним руслом. Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто: «Срібна Сурма», 1966. 184 с.
- 60.Книш З. Атентат на президента Польщі Станіслава Войцеховського. *Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Зб. I. / упор. З. Книш. Торонто: «Срібна сурма», б. р. С. 33-38.
- 61.Книш З. Атентат Степана Федака у Львові. *Срібна Сурма. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Зб. II. Початки УВО у Львові / упор. З. Книш. Торонто: «Срібна сурма», б. р. С. 96-123.
- 62.Книш З. Дух, що тіло рве до бою... (Юліан Головінський – Крайовий Командант УВО). Вінніпег, 1951. 198 с.
- 63.Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто: Срібна сурма, 1980. 255 с.
- 64.Книш З. На повні вітрила!.. (Українська Військова Організація в 1924-1926 роках). Торонто, 1970. 424 с.
- 65.Кривава книга. Частина I. Матеріяли до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918 – 1919. – Відень: Видання Уряду Західно-Української Народньої Республіки, 1919. 99 с.
- 66.Кривава книга. Частина II. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919–1920. Відень: Видання Уряду Західно-Української Народньої Республіки, 1921. 242 с.
- 67.Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) Івано-Франківськ, 1993. 202 с.
- 68.Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1939). Т. 1. Київ – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. 536 с.

- 69.Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919-1939 рр.). *Україна – Польща: важкі питання*. Варшава, 1998.Т. 1-2. С.11-28.
- 70.Кучерук О. Рико Ярий – загадка ОУН. Львів : Піраміда, 2005. 210 с.
- 71.Макарчук С. Етносоціальне розвитие и національніе отношения на западноукраїнських землях в период імперіалізма. Львов: Вища школа, 1983. 256 с.
- 72.Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. Київ, 2006. 392 с.
- 73.Мандрик М. Український націоналістичний рух 1920 – 30-х рр. на Північній Буковині у світлі румунських архівних документів. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2004. Збірник 3. С. 86-97. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67018/09-Mandryk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.09.2023).
- 74.Мартинець В. Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади і матеріали до історії та передісторії українського організованого націоналізму. [Б.М.В.], 1949. 421 с.
- 75.Мельник І. Як у Львові вчинили замах на президента URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-u-lvovi-vchynuly-zamah-na-prezydenta/> (дата звернення: 1.10.2023).
- 76.Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том: 1920-1939. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 640 с.
- 77.Навроцький О. Українська Військова організація. Організаційні початки й створення Начальної Колегії УВО. *Голос комбатанта*. 1961. Ч. 9 (15). С. 6-11.
- 78.Олійник Ю. Правовий статус органів місцевої влади у Західній Україні у складі Польської держави (1921-1939 рр.). *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 152-157.
- 79.Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. Київ, 2004. 598 с.

80. Пагіря О. Шляхи різні, незалежність одна. *Тиждень.ua*. 2011, 22 червня. URL: <http://tyzhden.ua/History/24362> (дата звернення: 13.09.2023).
81. Пагіря О. Євген Коновалець і розбудова організаційної мережі ОУН на Підкарпатській Русі у 1930-х рр. *Український визвольний рух*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 16. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pahiria_Oleksandr/Yevhen_Konovalets_i_rozbudova_orhanizatsiinoi_merezhi_OUN_na_Pidkarpatskii_Rusi_u_1930-kh_rr/ (дата звернення: 17.09.2023).
82. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наук, думка, 2002. 952 с.
83. Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929-1939 рр. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2007. Збірник 9. С. 61-78.
84. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 112 с.
85. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999. Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2012. 464 с.
86. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. 448 с.
87. Соляр І. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 55-67.
88. Троханяк О. Причинно–наслідковий зв'язок виникнення та діяльності Української Військової Організації. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 28-32.
89. Федик І. Проблема ставлення до Польщі в концепціях українських націоналістичних організацій в кінці 20-х – на початку 30-х років XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Вип. 21. С. 776-781.

90. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. ССХХІІ : Праці історико - філософської секції. 1991. С. 111-145.
91. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі. 1918-1939. Торонто, 1965. 280 с.
92. Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва, 1963. С. 34-35. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/34679>
93. Юхимюк О. Польський Закон про воєводське самоврядування 1922 р. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2002. Вип. 37. С.179-183.
94. Яцишин Н. Правовий статус західноукраїнських земель та становище української меншини в складі II Речі Посполитої (1918-1939 рр.). *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 251-257.
95. Armstrong J. *Ukrainian Nationalism* (3d ed.). Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990, 334 p.
96. Kulińska L. Działalność terrorystyczna ukraińskich organizacji nacjonalistycznych w Polsce w okresie międzywojennym. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 7-8 (116-117), lipiec-sierpień 2010, S. 41-57.
97. Motyl A. *The Turn to the Right: the Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919-1929* (East European Monographs, LXV). Boulder, Colo: East European Monographs, 1980, 212 p.
98. Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*. Lublin, 2003. 433 s.